

Naše společnost

časopis Centra pro výzkum veřejného mínění
Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.

ročník 7 (2009), číslo 1

Michal Veselský:

**České vězeňství viděné optikou
veřejného mínění**

Tom Dickins:

Češi a slovenština

Lukáš Novotný

**Názory a postoje české populace
na přeshraniční spolupráci**

Martin Vávra:

**Jak zjišťovat návštěvnost bohoslužeb?
Problémy s měřením
náboženského fenoménu**

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

je mi potěšením, že Vám můžeme předložit první číslo již sedmého ročníku časopisu Naše společnost, který vydává Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Z Vašich reakcí víme, že oceňujete nejen obsah časopisu, ale i jeho tematickou diverzitu, o níž po celou dobu existence periodika usilujeme a jejímž dokladem jsou i následující texty.

V úvodní stati „*Vězeňství viděné optikou veřejného mínění*“ seznamuje analytik CVVM Michal Veselský nejen s výsledky výzkumů veřejného mínění na dané téma. Přidanou hodnotu textu tvoří kromě samozřejmého teoretického rámce i dotazníkové šetření ve třinácti českých věznicích, které autor uskutečnil na jaře loňského roku. Srovnání odpovědí veřejnosti a vězňů na otázky týkající se přijatelnosti chování ve vybraných životních situacích podle Veselského potvrzuje větší toleranci odsouzených vůči jednání, jež má potenciálně protiprávní charakter. Struktura odpovědí se však až na výjimky zásadně neliší, což znamená, že odsouzení mají většinou alespoň rámcový přehled o hodnotách a normách uznávaných většinou společnosti.

V textu „*Češi a slovenština*“ předkládá Tom Dickins výsledky výzkumu, který v rámci jeho projektu provedlo CVVM ve druhé polovině roku 2007. Obsah a metodologie šetření přitom byly založeny na různé řadě diachronních a synchronních dat, zejména pak tří rozsáhlých průzkumů Evropské unie a šetření z roku 1971, které provedl Institut pro výzkum veřejného mínění (předchůdce CVVM). Kromě jiných závěrů tento výzkum empiricky vyvrátil široce rozšířenou a medializovanou představu, že Češi přestávají Slovákům rozumět. Jak uvádí Dickins, spisovný slovenský jazyk zůstává srozumitelný pro všechny české mluvčí s možnou výjimkou velmi malých dětí.

Stať „*Názory a postoje české populace na přeshraniční spolupráci*“ Lukáše Novotného shrnuje výsledky reprezentativního šetření, které v září 2008 uskutečnilo CVVM jako dílčí úlohu vědeckého projektu „*Rozvojové zájmy pohraničních regionů (na příkladu Orlicka)*“. Cílem bylo zjistit názory a postoje obyvatel České republiky k českému pohraničí obecně; otázky se týkaly obecně pohraničí, problémů, nedostatků a předností těchto regionů a přeshraniční spolupráce. Mezi závěry výzkumu mj. patří to, že největší překážky přeshraniční spolupráce představují zejména rozdílná kupní síla obyvatel, nedostatečná oboustranná výměna informací, jazyková neznalost a legislativní a administrativní problémy, jako například odlišná kompetence samosprávných jednotek nebo odlišné financování komunálních politik.

Martin Vávra se v závěrečné stati „*Jak zjišťovat návštěvnost bohoslužeb? Problémy s měřením náboženského fenoménu*“ zamýšlí zejména nad metodologickými úskalími sociologického uchopování tématu nastíněného v názvu textu. Na základě studia relevantní literatury a datových zdrojů dochází ke zjištění, že ačkoli čísla popisující návštěvnost bohoslužeb získaná z reprezentativních nelze pokládat za stoprocentně spolehlivá, lze je využít pro hrubý popis tradiční náboženské scény (typu „země s vysokou návštěvností“ versus „země s nízkou návštěvností“) nebo pro zjišťování vztahu návštěv bohoslužeb s jinými proměnnými. Součástí textu je i několik metodologických doporučení.

Doufám, že pro Vás budou všechny stati z tohoto vydání Naší společnosti zajímavé a za celou redakci Vám již předem děkuji za Vaše ohlasy.

Markéta Škodová

České vězeňství viděné optikou veřejného mínění

Michal Veselský

Czech Prison System Viewed by Public Opinion

Abstract: The article concerns the prison system. In the first part are described attitudes of public opinion towards crime and the prison system. Not only in terms of causes of criminal behavior. It also brings an evaluation of particular conditions and facilities which are available or which would be hypothetically available for prisoners in the contemporary Czech prison system. The second part brings information about the prison from the prisoners' point of view. It sums up the particular needs and problems resulting from imprisonment. And the third part comes with a comparison of prisoners and public opinion attitudes on some moral dilemmas of chosen kinds of human behavior.

Keywords: prison system, imprisonment, public opinion.

Úvod

V moderní společnosti je vězení univerzálním nástrojem pro trestání a disciplinaci jedinců, kteří se závažným způsobem provinili vůči právnímu řádu. Prakticky každý člověk se během svého života stane obětí trestného činu, nejčastěji majetkového charakteru. Naproti tomu jen výrazná menšina lidí se během svého života blíže seznámí s institucí vězení. Ta ze své podstaty funguje v ústraní mimo zraky veřejnosti.

Přítom tomu tak zdaleka nebylo vždy. Až do konce 18. století byl výkon trestu zcela běžnou součástí veřejného života. Jednalo se zejména o mučení a veřejné popravy, které měly jasně daná pravidla, jež jim dávala nádech divadelního vystoupení. Veřejná exekuce sloužila jako manifestace moci: „Zločin útočí kromě bezprostřední oběti také na vládcu; útočí na něj osobně, poněvadž zákon představuje vůli panovníka; útočí na něj fyzicky neboť moc zákona je mocí vladaře... Veřejné mučení a poprava mají tedy právně-politickou funkci. Jde tu o ceremoniál, kterým se rekonstruuje na okamžik porušená suverenita vladaře.“ [Foucault 2000: 78].

Ve druhé polovině 18. století se vůči exekucím vzmáhala velká vlna nevole. V některých případech do průběhu trestání vstupuje veřejnost jako aktivní činitel: „K malé vzpouře došlo v Paříži v roce 1761 kvůli služebně, která ukradla svému pánu kousek látky. Navzdory tomu, že vše vrátila, že se přiznala a žádala o odpuštění, kupec odmítl vzít svou žalobu zpět: v den popravy lidé z tamější čtvrti zabránili jejímu oběšení, přepadli kupcův krám a vyplenili ho; nakonec byla služebná omilostněna.“ [Foucault 2000: 104].

Druhá polovina 18. století se tak nese ve znamení reformátorského úsilí směrem k větší adekvátnosti trestu. Mezi hlavní ražené zásady patří:

- trest jen mírně převyšující výhody činu
- útrapy trestu již nepocházejí z pociťování trestání, ale z jeho pouhé představy
- volba prostředků, které vyvolají v lidech nejsilnější a nejtrvanlivější dojem a zároveň jsou nejméně kruté k tělu viníka

- jasné vymezení trestů
- presumpce nevinoty (odmítá mučení)
- žádný zločin nesmí zůstat ve výčtu zákoníku opomenut

Hybným motivem těchto změn jsou vedle étosu humanizace, rovněž ekonomické zájmy zastoupené dynamicky se rozvíjející industriální sférou. Drobná kriminalita se stává pískem v soukolí velkovýroby, a proto je třeba tyto drobné nezákonnosti odstranit. Foucault konstatuje, že „trestní reforma se zkrátka zrodila v průsečíku boje proti 'nadbytečné moci' panovníka a 'podprahové moci' získaných a tolerovaných nezákonností... Právo trestat se proměnilo z odplaty panovníka na obranu společnosti“ [Foucault 2000: 138, 141].

Právě adekvátní trest, který reflektuje charakter spáchaného zločinu je podle francouzského sociologa a filozofa E. Durkheima tím, co odlišuje trestání v moderní společnosti od forem trestů užívaných primitivními národy. Zatímco v méně vyspělých kulturách je hybným motivem trestu pomsta, dochází spolu s vyšším kulturním stupněm vývoje společnosti k upozadění vášni, které vedou odvetný úder proti viníkovi a hlavním cílem se stává náprava.

Nicméně, rozdíl v trestání není tak velký, jak by se mohlo zdát, neboť každá pomsta má v sobě obsažen obranný efekt a stejně tak každý byť sebehumánnější trest má v sobě obsaženu i pomstu. Hlavní rozdíl podle Durkheima spočívá v promyšlenosti trestu: „Mezi trestem dnes a v dřívějších dobách není propastný rozdíl a nebylo nutné, aby původní trest se stal něčím jiným a mohl se tak přizpůsobit úloze, kterou zastává v našich civilizovaných společnostech. Celý rozdíl spočívá v tom, že trest působí s větším vědomím toho, co činí.“ [Durkheim 2004: 79-81]

V 18. století stále ještě většina reformátorů nepovažuje a nenavrhuje vězení za univerzální formu trestu. Uvěznění se objevuje mezi výčtem trestů, ovšem pouze jako specifický trest za prohřešky ohrožující svobodu druhých lidí. Podnětem pro rozšíření trestu uvěznění se stalo zjištění, že obecnou příčinou většiny zločinů je lenost. Šetření ukázalo, že zločinci nebyli řemeslníci či dělníci, nýbrž žebráci a tuláci. To dalo vzniknout

tezi: „Kdo chce žít, musí pracovat.“ [Foucault 2000: 172]. O něco později se přidává i princip izolace.

Pro vězení je na rozdíl od jiných institucí příznačné, že za svými zdmi shromažďuje chovance nedobrovolně. Veškerý čas a aktivity vězňů jsou striktně strukturovány. Autoritě instituce, která za své svěřence přebírá zodpovědnost a tím pádem i možnost sankcionovat nežádoucí chování, jsou podřízeny veškeré aspekty života (některé aspekty, jako je např. rodinný život, jsou pak ze života v lůně totální instituce zcela vyňaty). Odsouzený má pouze omezený manévrovací prostor pro prosazení svých zájmů. Navíc vězení představuje značnou zátěž nejen pro odsouzené, ale klade vysoké nároky také na vězeňský personál, jenž má za úkol starat se o izolaci a převýchovu vězňů, což názorně dokázal Philip Zimbardo během tzv. „stanfordského vězeňského experimentu“.

Svou temnou minulost má vězeňství i v Čechách. Během nacistické okupace a také po Únoru 1948 sloužilo do značné míry jako represivní nástroj jehož primární funkcí nebyla pouze náprava pachatelů trestné činnosti, ale bylo také prostředkem jak disciplinovat a eliminovat ze společenského života osoby, které se protivily totalitnímu režimu. Tato represe byla přítomná nejen v padesátých letech, trvala prakticky nepřetržitě až do roku 89:

„Přes nepochybné počáteční snahy o další zavedení moderních přístupů např. ve výchovné funkci vězeňství dochází již od počátku sedmdesátých let („ruku v ruce“ s nastupující „normalizací“ celé společnosti) v českých a slovenských věznicích a nápravně výchovných ústavech (NVÚ) k znovuzavedení osvědčených metod, které měly (nejen) politickým vězňům dát najevo, kdo je tady „pánem“. Každodenní týrání, šikana a ponižování spojené s fyzickou prací byly vězeňskými normami vystupňovány až na samou hranici lidských možností. Opět dochází k militarizaci celého vězeňského řádu. Vězeň se stává pouhým číslem, na každém kroku je sledován donašeči, kteří za příslibenou výhodu udají dotyčného i za to, co neudělal. Vězněný člověk je především nucen naučit se žít v každodenním strachu. Ke slovu se v rámci systému opět dostávají především funkce izolační a donucovací.“ [Bursík 2007]. V politickém zneužití bezpečnostních složek minulým režimem se skrývá jeden z důvodů určité nedůvěry veřejnosti směrem k policejním složkám, potažmo vězeňské službě. Navíc skepticky nemusí být pohlíženo na celý bezpečnostní aparát, ale také na konkrétní jednotlivce:

„Domnívat se, že postavení penitenciaristy (podle obvyklého mínění veřejnosti bachaře) v očích řadových občanů je příliš pozitivní, by bylo přinejmenším naivní. Veřejnost se spíše domnívá, že vězeňský personál je profesionálně stigmatizován. Tato představa by se dala vyjádřit velmi zjednodušeně asi takto: když už se někdo rozhodl pro práci s vězni, to musí být také pořádný úchyl. Poněkud kulantněji vyjádřil uvedenou myšlenku psychiatr profesor Alois Janík (Janík, 1987): odstranit jedince s deviantním chováním ze středu zdravé společnosti, vyvolává na jedné straně pocit uvolnění a uklidnění, na druhé straně však jistý pocit spoluodpovědnosti. Tohoto pocitu se veřejnost zbavuje tím, že zaujímá vůči orgánům, které tuto eliminaci provádějí, pohrdavé a odmítavé postoje. (Profesor Janík sice hovořil o lidech duševně chorých a o psychiatrech a psychiatrických léčebnách, avšak jeho vyjá-

dření a to nejen na principu analogie, je platné i pro vězněné, vězňovatele a vězeňská zařízení.)“ [Mařádek 2001].

Co člověka přivede na dráhu zločinu? V čem se zločinci osobnostně liší od ostatních lidí? Tyto a další podobné otázky se již staly stáť předmětem zkoumání řady vědních oborů. Do historie se tak například zapsala dnes již dávno překonaná Lombrosova typologie rozeného zločince, zkoumající tendenci dopouštět se kriminálního jednání na základě lidské fyziognomie. Současné přístupy ke zkoumání kriminálního chování lze rozdělit na tři základní: biologicko-psychologický, sociálně-psychologický a sociologický [Fischer 2006]. V posledně jmenovaném, sociologickém přístupu ke zkoumání sociální deviace pak existují dvě základní teoreticko-metodologická východiska [Munková 2001]:

Můžeme použít buďto normativní přístup, který odkazuje na existenci obecně sdílených hodnot a norem, jimž přisuzuje určitou morální autoritu závaznou pro všechny členy společnosti. Za deviantní je pak označeno každé chování, které je v rozporu s těmito sdílenými normami.

Anebo se můžeme přiklonit k relativistickému pohledu, kde je kladen důraz na dynamické aspekty. Na tvorbu hodnot a norem je pohlíženo jako na nepřetržitý proces, kdy jsou hodnoty a normy určovány těmi, kteří zrovna ve společnosti zaujímají mocenské postavení. Prohřešky vůči aktuálně platným normám jsou pak považovány za alternativní způsoby jednání, aniž by jim bylo automaticky připisováno negativní hodnocení.

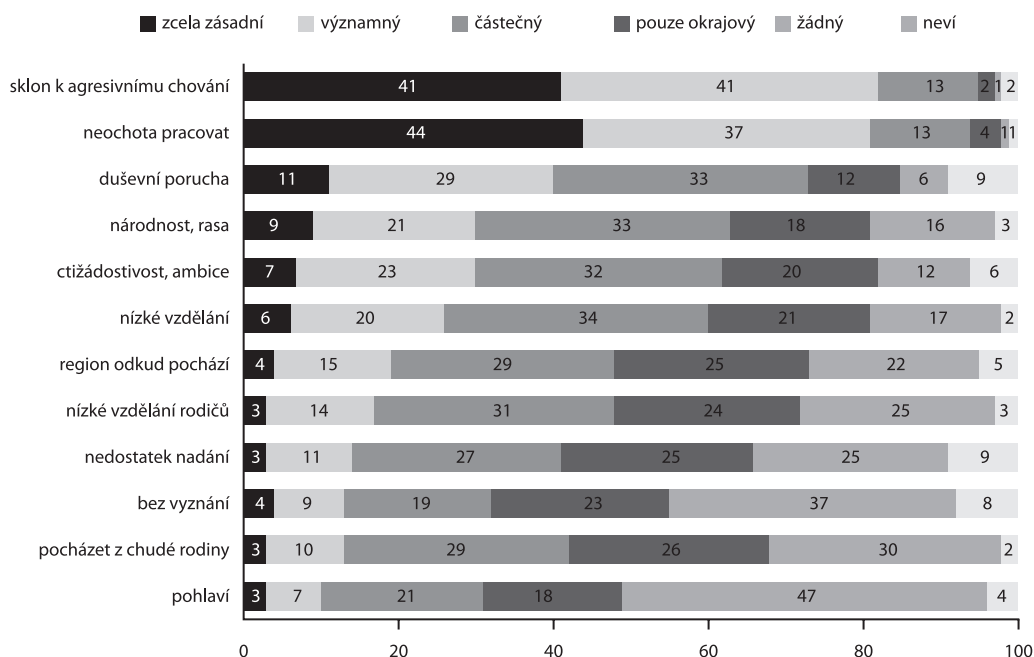
Že může být dělicí čára mezi zločinci a zbytkem společnosti někdy značně neostrá, naznačuje výzkum provedený Wallersteinem a Wylem v USA z roku 1947, který ukázal, že zákon neporušují pouze zločinci: „Studie zkoumající přibližně 1 700 osob převážně příslušníků středních tříd, zjistila, že mezi zcela „bezáhonnými“ příslušníky společnosti jsou běžné „neoficiální zločiny“. Devadesát devět procent dotazovaných přiznalo, že se dopustilo nejméně jednoho ze 49 trestných činnů uváděných v trestním zákoně státu New York, přičemž každý z těchto činů byl dostatečně vážný na to, aby zaň mohl být vyměřen trest s horní hranicí nejméně jednoho roku. Průměrný počet porušení zákona v dospělosti byl 18 pro muže a 11 pro ženy. Plných 64 % mužů a 29 % žen uznávalo své provinění v nejméně jedné položce těžkého zločinu, který je podle zákonů státu New York důvodem k tomu, aby byl pachatel zbaven veškerých občanských práv... Protiprávní chování zdaleka není abnormálním sociálním či psychologickým projevem - ve skutečnosti jde o velmi běžný fenomén.“ [Merton 2000: 152-153].

Samozejmě by však bylo mylné vyvozovat, že v chování zločinců a běžných občanů nejsou prakticky žádné rozdíly a že to, zda se člověk dostane do vězení či ne, je víceméně dílem náhody. Příčiny vzniku a rozvoje delikvence jsou multifaktoriální. Podstatný význam pro vyšší pravděpodobnost vzniku kriminálního jednání má celá řada biologických a sociálních faktorů od pohlaví a věku, přes rodinné zázemí až po asociální poruchy chování [Fischer 2006].

Veřejnost o věznicích a vězení

Následující část se věnuje názorům veřejnosti na vězeňství. Zahnuje hodnocení možných příčin kriminálního jednání,

Graf 1: Veřejnost - vliv vybraných faktorů na páchaní trestné činnosti (v %)²

Zdroj: CVVM, březen 2008.

ale také názory, jak by mělo být vězení materiálně vybavené, a jaká práva by měli vězni mít. Data čerpají z výzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění, které provádí pravidelná reprezentativní šetření na celé populaci ČR.

Ambicí zde rozhodně není dešifrovat, co přivádí lidi na dráhu zločinu, data přináší orientační představu o tom, co si lidé myslí o pachatelích trestných činů, jak smýšlí o jejich dispozicích a motivaci (graf 1).

V rámci hodnocených položek se průměrný delikvent v očích veřejnosti profiluje jako člověk s negativním postojem k práci (85 % „zcela zásadní + významný vliv“) a se sklonem k agresivnímu jednání (81 %). Faktory zvyšující riziko kriminálního jednání jsou tedy podle respondentů podmiňovány jak psychicky (neochota pracovat), tak biologicky (sklon k agresivnímu chování). Část dotázaných dále přikládá význam vlivu duševní poruchy (40 %), rozhodně však nelze vyvozovat, že by byli lidé dopouštějící se kriminálního jednání obecně vnímáni jako skupina duševně vyřinutých individuí.

Ostatní položky jsou zmiňovány s poměrně nízkou frekvencí. Za zmínku stojí, že jako nejméně důležitý faktor je z hlediska potenciálního překročení zákona hodnoceno pohlaví (10 %). Přitom podle statistik mají muži na svědomí mnohonásobně více trestných činů než ženy. To se odráží i v poměru uvězněných mužů a žen. V květnu 2009 evidovala Vězeňská služba České republiky mezi 19 268 vězni pouze 991 žen, což představuje zhruba 5 % z celkového počtu.

Jakkoliv je zřejmé, že běžný člověk nemá o průběhu výkonu trestu přesnou představu, není od věci zjistit, jaké podmínky pro jeho výkon považují lidé za adekvátní. Na tomto místě je nutno podotknout, že veřejné mínění se v hodnocení různých opatření proti kriminalitě často rozchází s názory odborníků a tíhne k represivním řešením. To lze ilustrovat na příkladu

trestu smrti, kde i po více než patnácti letech od jeho zrušení, mezi veřejností stále výrazně převažují stoupcí trestu smrti nad odpůrci. [Škodová 2008]. (graf 2)

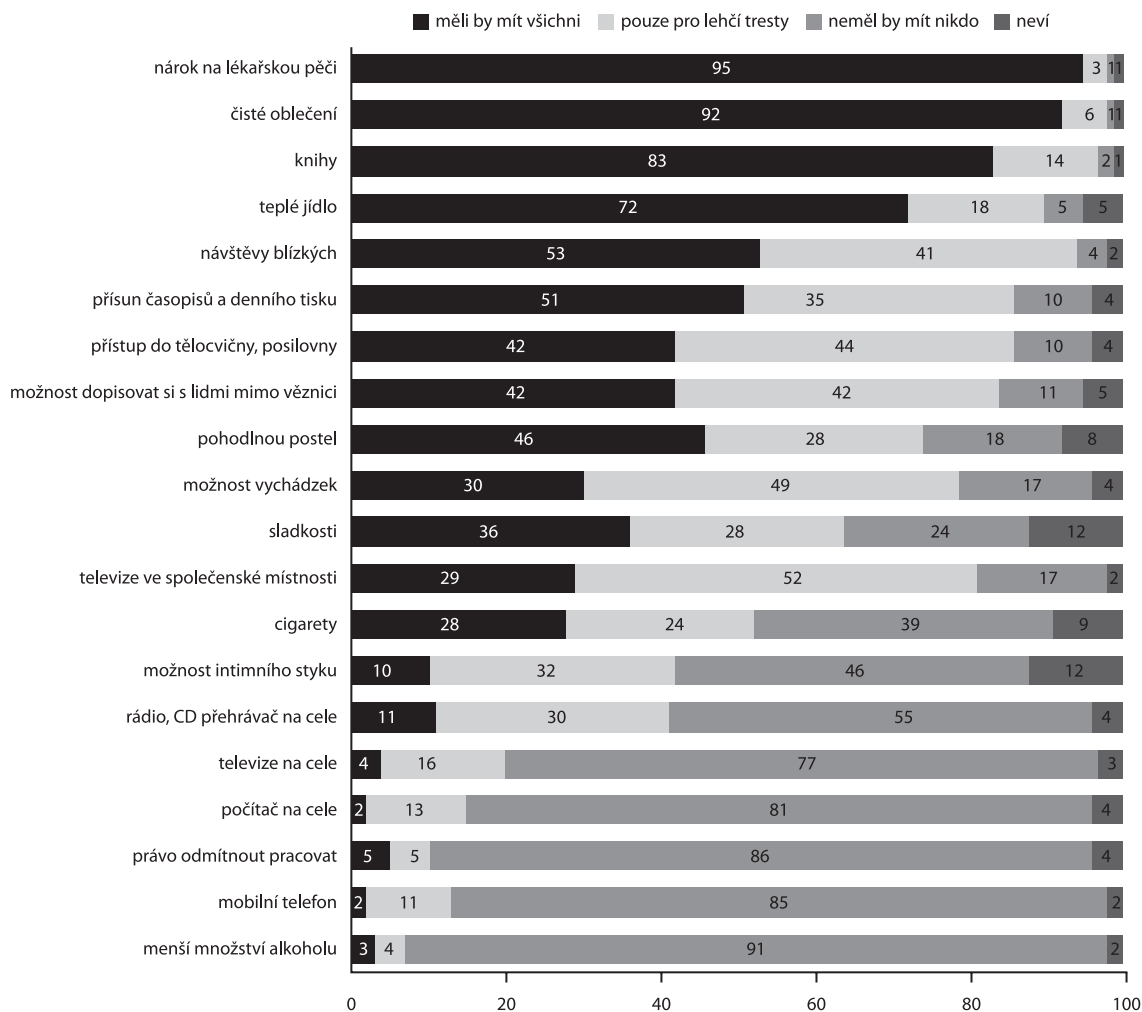
Naprostá většina respondentů se shodne na lékařské péči (95 %) a čistém oblečení (92 %) pro všechny. Většina dotázaných odsouzeným přiznává také nárok na přístup ke knihám (83 %) a na teplé jídlo (72 %). U dalších položek již dochází k výraznějšímu tříštění názorů. Návštěvy blízkých by povolilo všem vězňům pouze 53 % dotázaných a dalších 41 % by návštěvy povolilo jen osobám odsouzeným za lehčí delikty. Podobně je hodnocen přísun denního tisku (51 % by povolilo všem a 35 % pouze pro lehčí tresty).

Naopak nejvíce dotázaní odmítají, aby měli odsouzení k dispozici alkohol (91 % „neměl by mít nikdo“), možnost odmítnout práci (86 %), mobilní telefon (85 %), počítač na cele (81 %) a televizi na cele (77 %).

Určité problémy měli respondenti s posouzením sladkostí (12 % „neví“) a možností intimního styku s partnerem/partnerkou (12 % „neví“). Největší rozptýlení odpovědí se pak vyskytl v případě cigaret, kde pravděpodobně hraje roli, zda je dotázaný kuřák.

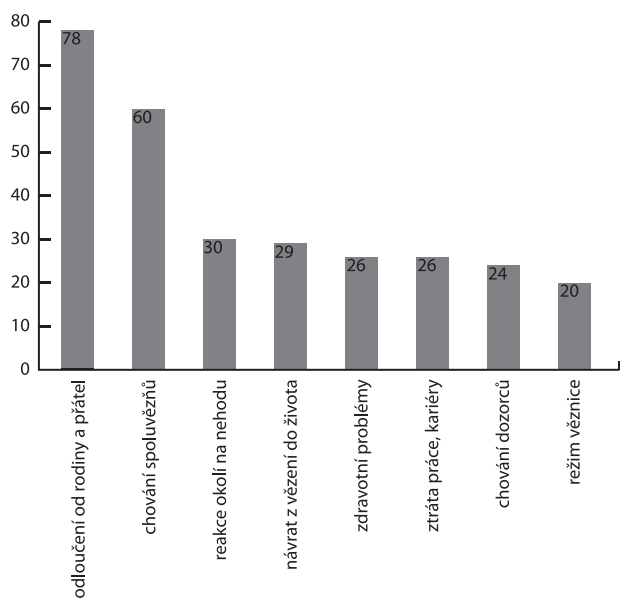
Žebříček vytvořený respondenty vcelku věrně odpovídá skutečné dostupnosti jednotlivých věcí ve vězení. Přesto jsou některé výsledky velmi zajímavé. Například „možnost dopisovat si s lidmi mimo věznicí“ je dostupná všem vězňům bez ohledu na nápravnou skupinu, zatímco v šetření se stejně („měli by mít všichni“) vyjádřilo pouze 42 % respondentů – svou roli tu zřejmě hraje obava z možného domlouvání další trestné činnosti. Nicméně stritní zákaz kontaktů s vnějším světem představuje poměrně krátkozraké řešení, jelikož kvalitní rodinné a společenské zázemí odsouzeného významně zvyšuje šance na opětovné začlenění se do společnosti.

Graf 2: Veřejnost: co by měli mít odsouzení ve vězení k dispozici (v %)³

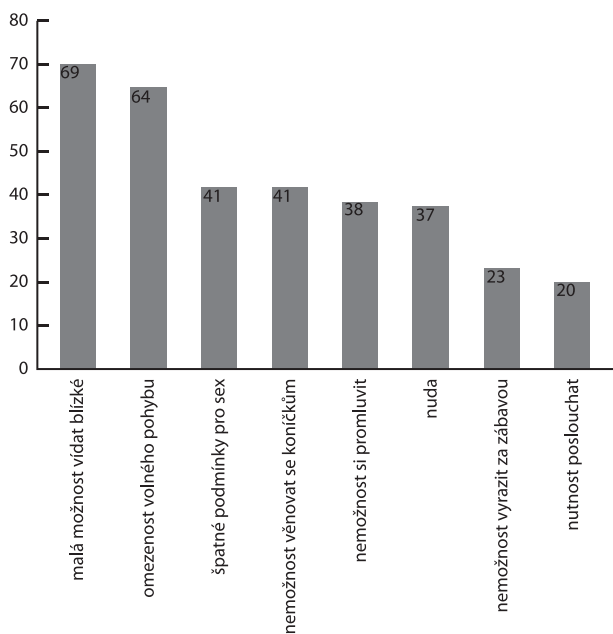
Zdroj: CVVM, březen 2008.

Graf 3: Veřejnost: z čeho by měl při vlastním hypotetickém uvěznění největší obavy⁴

Zdroj: CVVM, březen 2008.

Graf 4: Osoby ve VTOS: co na pobytu ve vězení vadí nejvíce⁷

Zdroj: Vlastní výzkum (data vážena podle pohlaví).

Paralela s postojem k trestu smrti tedy prokazatelně existuje. Pokud by se české vězeňství řídilo laickým názorem veřejného mínění, byly by věznice z hlediska své vybavenosti o poznání nepříjemnějším místem pro život, než je tomu nyní.

Jaká rizika, problémy a ohrožení znamená pobyt ve věznici pro její chovance? Respondenti byli požádáni, aby si představili hypotetickou situaci, kdy by způsobili nehodu, která by pro ně měla za následek roční uvěznění. Poté byli požádáni, aby odhadli, z čeho by měli největší obavu, přičemž mohli z nabídky vybrat až tři položky. (graf 3)

Největší obavu by dotázaní měli z přerušení kontaktů se sobě blízkými lidmi (78 %). Častěji se tak vyjadřují ženy (82 %) než muži (74 %). S odstupem následují obavy z chování spoluvězňů (60 %). Ostatní komplikace jsou zmiňovány s výrazně nižší frekvencí. Jak je patrné, respondenti se ve svých odpovědích soustředili spíše na bezprostřední aspekty výkonu trestu. Dlouhodobější dopady, například v podobě návratu zpět do života (29 %), nebyly vnímány tak naléhavě.

Generačně jsou podmíněny obavy dotázaných o vlastní zdraví, o které by se obávala téměř polovina lidí nad 60 let, zatímco mezi mladými lidmi do 29 let se stejně vyjádřila pouze pětina dotázaných. Ztráta práce, či kariéry by znamenala větší problém pro respondenty s vyšším vzděláním.

Nakolik se projevuje charakter vězení coby totální instituce v odpovědích veřejnosti? Na první pohled by se mohlo stát, že nejde o zásadní problém, protože chování dozorců by bylo zdrojem obav pro méně než čtvrtinu dotázaných (24 %) a obdobně byl hodnocen samotný režim věznice (20 %). Ovšem vězení odsouzeným strukturuje prakticky veškerý volný čas a aktivity (či alespoň omezuje jejich možný rozsah), proto nelze interpretaci zužovat na pouhý každodenní provoz věznice. Aspekt vězení jako totální instituce je totiž obsažen rovněž v nejméně frekventované položce „odloučení od rodiny a přátel“, jelikož omezenost sociálních kontaktů je jedním z průvodních jevů života pod křídly totální instituce.

Za mřížemi

Následující data čerpají z výzkumu, který jsem měl možnost realizovat na jaře 2008. Jednalo se o dotazníkové šetření ve třinácti českých věznicích⁵. Na počátku byl velkou neznámou přístup odsouzených a validita jejich odpovědí. Mé obavy se však záhy rozplynuly, protože jsem byl vězni při vyplňování dotazníků bez problémů akceptován. Vyplňování probíhalo ve skupinách po 10 až 20 lidech. Jedinou věcí, kterou jsem nemohl zcela ovlivnit, byl výběr respondentů. Přístup se lišil věznicí od věznice. Zatímco někde byla znát pečlivá příprava, jinde mi bylo řečeno: „My je necháme nastoupit a kdo bude chtít, ten vám to vyplní.“ Počet odmítnutí v samotném průběhu vyplňování byl prakticky nulový. Spíše se stávalo, že někteří nepochopili správně zadání a dotazník pak bylo nutno vyřadit⁶. K dobré spolupráci vězňů mimo jiné přispěly úvodní otázky, které se zajímaly o podmínky výkonu trestu odnětí svobody. Konkrétně se ptaly, co odsouzeným na výkonu trestu nejvíce vadí a co by chtěli mít nově k dispozici či alespoň ve větší míře než nyní.

Hlavním problémem, s nímž se musí člověk ve výkonu trestu odnětí svobody vyrovnávat, je pocit bezmoci, který se dostává při konfrontaci s pouze omezenými právy odsouzeného. Nemožnost významněji ovlivnit podmínky své existence za mřížemi se často stává hlavním zdrojem frustrace.

Položky zachycené v grafu 5 jsou už více konkrétní, vztažené k vězeňské každodennosti. Dotázaní mohli z nabídky vybrat tři možnosti. (graf 4)

V rámci nabídnutých možností vězni nejvíce postrádají kontakt se sobě blízkými lidmi (69 %). Ukazuje se, že jejich odpovědi podložené reálnou zkušeností s výkonem trestu potvrzují obavu veřejnosti ohledně nedostatku sociálních kontaktů s vnějším světem. Podobně často je zmiňována i omezenost volného pohybu (64 %). Frustrace spojená s odstřižením od okolního světa je tak vyjádřena nejen skrze absentující mezilidské vztahy, ale zahrnuje rovněž pocit fyzické izolace.

Malá možnost vidat své blízké vadí více prvotrestaným (72 %) než těm, kteří jsou ve výkonu trestu počtvrté či více (55 %). Za mříže se logicky vracejí spíše ti, u nichž se výchovný (ale také represivní) efekt uvěznění míjí účinkem. Na vině přitom nemusí být pouze sklony recidivistů ke kriminálnímu jednání, ale také jejich neutěšené sociální zázemí. Není výjimkou, když rodina s odsouzeným přeruší kontakt - zejména u závažných deliktů. Kontakt s blízkými tak logicky chybí méně těm, nad nimiž rodina a známí už „zlomili hůl“, a kteří často nemají žádné sociální zázemí ani na svobodě.

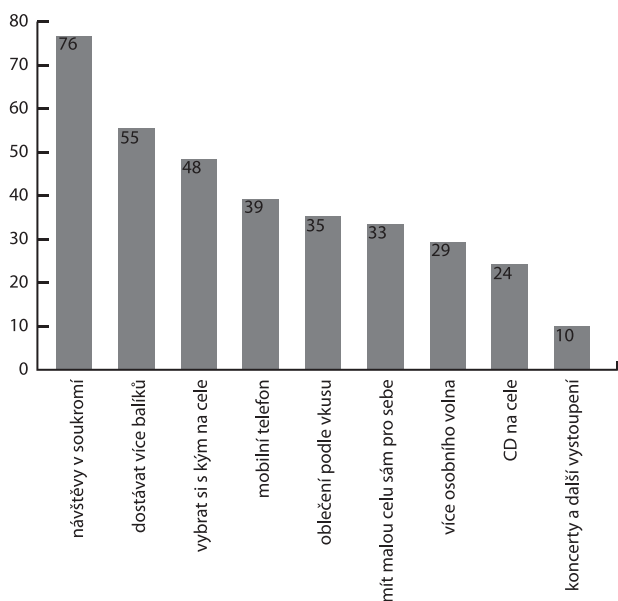
Na otázku, zda je v kontaktu s někým mimo věznici, odpovědělo kladně 96 % prvotrestaných a pouze 82 % recidivistů. Tato čísla jsou důležitá mimo jiné proto, že absence zázemí mimo vězení snižuje vyhlídky odsouzeného na zapojení se do běžného života po vypršení trestu: „Obtížná je situace zejména v případě, že se lidé po výkonu trestu 'nemají kam vrátit', ať už z důvodu zprerhání příbuzenských vztahů, rozpadu rodiny nebo ztráty dřívějšího ubytování. Komerční pronájmy jsou pro ně cenově nedostupné, a proto jsou odkázáni na azylové domy nebo ubytovny provozované neziskovými organizacemi nebo městským úřadem. Ubytování v těchto zařízeních je podmíněno dodržováním stanovených pravidel, což může být pro člověka po odchodu z výkonu trestu někdy obtížné, případně mu to může navozovat atmosféru již opuštěného nápravného zařízení (*„... oni nechtějí do toho azylového domu, protože to má strukturu řádu, jako vězení. A lidi tam většinou nechtějí z toho důvodu, že touží po svobodě...- představitelé státní správy*“). Riziko bezdomovectví - ať už širěji nebo úzce vymezené - je po propuštění z výkonu trestu tedy poměrně vysoké“ [Horáková, Rákoczyová 2008].

Ve výzkumu více než třetina recidivistů (36 %) přiznala, že bude mít po ukončení výkonu trestu problém najít si ubytování (u prvotrestaných 18 %). Ještě větší obtíže bude pro opakovaně trestané představovat hledání práce, kde si problémy připouští 56 % recidivistů oproti 34 % u prvotrestaných. Návrat na svobodu nepochybně znamená pro řadu odsouzených velký problém. Nicméně bez ohledu na kvalitu zachytané sociální sítě je zřejmé, že jedinci neschopní nápravy se budou vyskytovat vždy. „Patologická není samotná existence deviantních případů, ale až jejich nadměrný počet“ [Hrčeka 2001: 11].

Ostatní položky v grafu 5 jsou již zmiňovány méně často. Na špatné podmínky pro sex si častěji stěžují muži 42 % než ženy (27 %) a také vězni ve věku 26 až 30 let (57 %), ve věkové

Graf 5: Osoby ve VTOS: co by chtěly mít k dispozici nově či ve větší míře⁹

Zdroj: Vlastní výzkum (data vážena podle pohlaví).

kategorii do 25 let je podíl o něco nižší, což je patrně způsobeno tím, že intimní život nejmladších odsouzených měl do doby nástupu trestu u řady z nich spíše nahodilý charakter, nebyli v dlouhodobých vztazích.

Pocit, že si nemají s kým promluvit, deklarují zejména odsouzení za závažnější delikty v režimu s ostrahou⁸ (54 %), podobně svou situaci hodnotí také recidivisté (51 %) a vězni starší 40 let (47 %). Pocit nudy je kromě jiného ovlivněn tím, zda dotyčný ve výkonu trestu pracuje (27 %) či nikoliv (44 %), dále se nudí hlavně mladí vězni do 25 let (52 %), kteří byli nepochybně, stejně jako většina jejich vrstevníků, zvyklí vést aktivní život plný zábavy. Asi nepřekvapí, že nemožnost věnovat se svým koníčkům vadí vzdělanějším vězňům (SŠ – 49 %, VŠ – 58 %) a více mužům (42 %) než ženám (22 %). Nutnost poslouchat znamená obtíž spíše pro vyučené (25 %), naopak prakticky nevadí vysokoškolsky vzdělaným vězňům (1 %).

Další otázka se zajímala, co by odsouzení měli rádi nově či ve větší míře k dispozici, než je tomu nyní. Opět s možností vybrat tři nejdůležitější věci. (graf 5)

Největší poptávka je mezi vězni po společenských kontaktech a intimitě, což koresponduje s předchozí otázkou. Tři čtvrtiny dotázaných vybraly z nabídnutých variant možnost návštěv v soukromí bez dozoru¹⁰ (78 %). Tyto nadstandardní návštěvy již v současné době existují jako odměna za dobré chování, reálně se však příliš nevyužívají a to především z kapacitních důvodů. Vysoká poptávka po intimních návštěvách je logickým vyústěním situace, kdy má odsouzený omezené možnosti realizovat nejen své kontakty s vnějším světem, ale také svou sexualitu¹¹. Na druhém místě jsou v rámci nabídnutých variant poptávány hmotné statky v podobě balíků (55 %), na něž mají odsouzení v současné době nárok dvakrát ročně.

Poměrně důležitou se ukazuje také položka „vybrat si, s kým budu na cele“ (48 %). Ta může společně s položkou „mít

malou celu sám pro sebe“ (33 %) indikovat míru frustrace ze soužití s ostatními spoluvězni. Potřebu soukromí v podobě vlastní malé cely dalo na první místo 14 % vězňů. Lze předpokládat, že člověk, který dává přednost izolaci od ostatních odsouzených před nadstandardními návštěvami či větším množstvím balíků, zažívá v kontaktu s ostatními vězni nezanedbatelné obtíže. Nicméně, oněch 14 % je třeba brát spíše jako spodní odhad, skutečné počty budou pravděpodobně vyšší. V českých věznicích jsou odsouzení umístěni na celách společně a monitorovat nepřetržitě jejich soužití je nemožné, což připustil i bývalý generální ředitel Vězeňské správy: „...my máme zájem na tom, omezit tento druhý život, ale není možné, aby ti dozorcí stabilně stáli vězni u postele...“ [Malá 2003: 46]. Zbudování cely pro jednu osobu, jaké lze nalézt v západní Evropě, brání především ekonomické důvody. Náklady pro na přechod na tento systém by se podle Malého pohybovaly v řádu desítek miliard korun.

Potřeba soukromí v podobě vlastní cely je podmíněna více faktory, v první řadě generačně. Mezi vězni staršími 40 let tuto možnost vybralo 52 %, zatímco ve skupině do 25 let se stejně vyjádřilo pouze 9 % dotázaných. Svou roli zde nepochybně hraje schopnost přizpůsobit se, potřeba sociálních kontaktů a také fakt, že vězeňská populace je z demografického hlediska velmi mladá. Starší čtyřicet let je méně než třetina odsouzených. Signifikantní rozdíly se vyskytují rovněž mezi muži (34 %) a ženami (19 %). Dále se tak vyjadřují ti, kteří si ze stávajícího výkonu trestu odpykali více než 2 roky (46 %), recidivisté (46 %) a vysokoškolsky vzdělaní (50 %).

Více balíků by uvítali zejména vězni se základním vzděláním (70 %), ženy (69 %) a také odsouzení, jež mají za sebou méně než rok ze stávajícího výkonu trestu (64 %). Věk respondenta poptávku po balících nijak neovlivňuje, nicméně roli hraje rodinný stav (svobodný 64 %, rozvedený 48 %, ženatý 39 %). Osobní volno je častěji zmiňováno osobami se základním vzděláním (40 %). Oblečení podle svého vkusu si podle očekávání přejí hlavně mladí do 25 let (53 %).

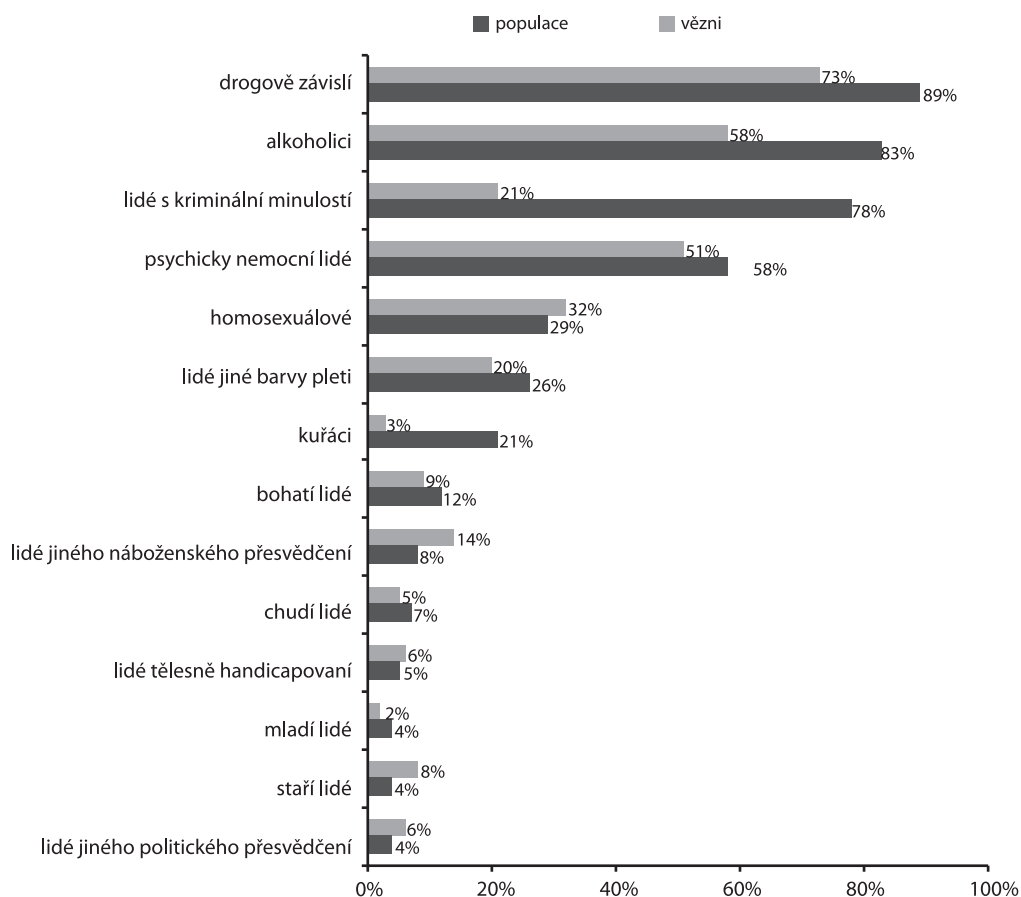
Vězni vs. veřejnost

Na předcházejících stránkách, byť se všechny dotýkaly problematiky vězeňství, se hodnocení vězeňské populace a veřejnosti míjelo. V další části je tomu jinak, přináší srovnání odpovědí vězňů a respondentů odpovídajících v celorepublikovém reprezentativním šetření. První téma se zaměřuje na toleranci. Jednou z možností, jak ji měřit, je položit otázku, koho by byl dotázaný ochoten mít za sousedy, respektive koho by za sousedy nechtěl. Srovnání odpovědí vězňů a veřejnosti nabízí následující graf 6.

Z grafu lze vyčíst několik významných rozdílů, přičemž ten zcela zásadní se týká vztahu k osobám s kriminální minulostí. Zatímco mezi veřejností by nechtěly člověka s kriminální minulostí za souseda téměř čtyři pětiny dotázaných, v případě vězeňské populace zastává stejný postoj pouhá pětina dotázaných. Postoj vězňů je pochopitelný. Hodnotit osoby s kriminální minulostí pro ně do značné míry znamená hodnotit sama sebe. Pokud se vězeň vůči skupině s kriminální minulostí vymezení, musí svůj postoj konfrontovat se svou vlastní identitou a postavit se tak kriticky k vlastní minulosti.

Graf 6: Nechtěl by mít za sousedy¹²

Zdroj: CVVM, březen 2008 + vlastní výzkum (data vážena podle pohlaví).

Nicméně právě reflexe vlastní trestné činnosti je u velké části odsouzených problematická. Většina má pocit, že je ve vězení prakticky nezaviněně, případně se alespoň domnívá, že výše trestu neodpovídá míře jejich provinění. Ne náhodou se ve výzkumu mezi vězni nejhůře hodnocenými profesemi umístilo povolání soudce - hned po poslanci a policistovi. Ovšem zatímco v hodnocení veřejnosti se policista a zejména poslanec neumísťují mezi nejméně váženými profesemi, soudce se v očích občanů řadí mezi prestižní povolání. Jde tak o povolání, kde je největší rozdíl mezi hodnocením vězňů a hodnocením veřejnosti.

Do hodnocení promlouvá také vzdělání odsouzeného. Mezi respondenty se základním vzděláním by osoby s kriminální minulostí vadily pouhým 16 %, mezi vyučenými čítá podíl 20 % a v případě vězňů s maturitou 27 %. Ti, kteří někdy studovali vysokou školu, pak tuto skupinu za sousedy odmítají ve 40 % případů a započítáme-li pouze dotázané s ukončeným vysokoškolským vzděláním, tvoří podíl odpůrců více než polovinu (58 %)¹³. Zdá se tedy, že vzdělání posiluje potenciální distanci mezi vězňem a vězeňskou komunitou. Modální kategorii vzdělanostní struktury v českých věznicích reprezentují odsouzení s nižším vzděláním, tj. se základním či vyučením, vyšší vzdělání tak může být při zapojení se do vězeňské subkultury spíše na obtíž.

Dalším faktorem ovlivňujícím hodnocení osob s kriminální minulostí je doba, kterou už má dotyčný ze stávajícího trestu „odsezenou“. Ač se to může zdát na první pohled pře-

kvapivé, vyhraněnější jsou vůči lidem s kriminální minulostí ti odsouzení, kteří jsou ve výkonu stávajícího trestu odnětí svobody delší dobu. Zatímco mezi lidmi nacházejícími se ve výkonu trestu méně než jeden rok by „kriminálníky“ za sousedy nechtělo jen 15 %, mezi odsouzenými, kteří mají z trestu za sebou 5 let a déle, zastává stejný postoj celá třetina (34 %) dotázaných. Do hodnocení může vstupovat fakt, že vězni, kteří si odpykávají trest za závažné trestné činy, jsou ve větší míře obklopeni osobami, které jsou nositeli projevů patologického chování a proto mohou vězeňskou subkulturu vnímat jako cosi nežádoucího, obzvlášť pokud mají mezi ostatními vězni status outsidersa. Naopak, ve skupině odsouzených za méně závažné delikty je lidí s patologickými projevy chování výrazně méně. Svou roli může hrát také únava z vězeňského prostředí při delším pobytu za mřížemi.

Dalšími položkami v grafu, kde se vězni vymezují méně než většinová společnost, je hodnocení drogově závislých, alkoholiků a kuřáků. Ačkoliv se výzkum přímo nevyptával na konzumaci výše uvedených látek, nabízí se hypotéza přisuzující vězeňské populaci vyšší míru konzumace drog, alkoholu a cigaret než je běžné v rámci celé populace. Z vyšší konzumace by pak bylo možné odvodit i vyšší toleranci. Úvahu nepřímo potvrzuje komentář, který při vyplňování dotazníku bezelstně pronesl jeden z vězňů, odsouzený za dopravní nehodu: „No, alkoholici to je těžký, vždyť já sám se občas taky rád napiju...“

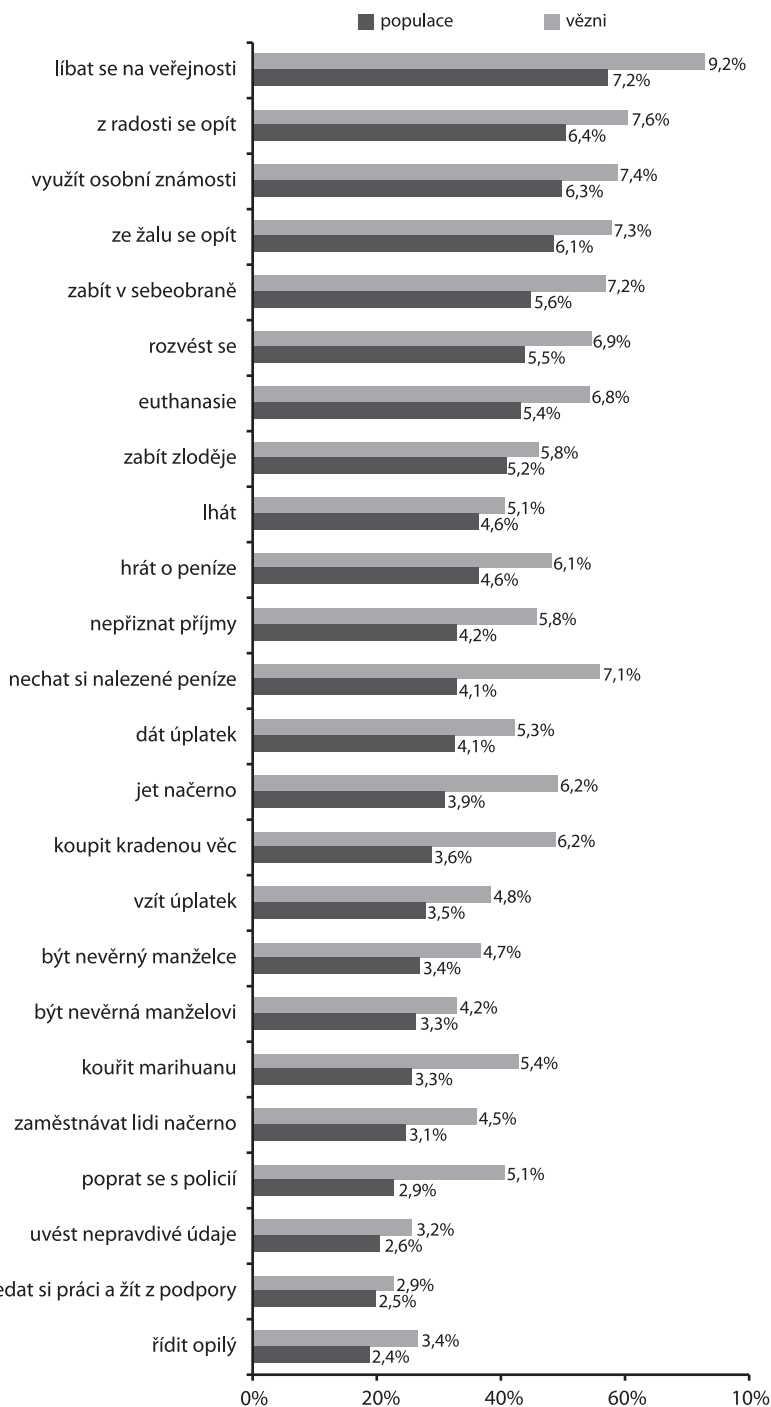
V rámci vězeňské populace ovlivňuje postoj k homosexuálům pohlaví. Mezi muži by homosexuály za sousedy nechtělo

35 % dotázaných. Ženy jsou o poznání vstřícnější (13 %) a pohybují se tak hluboko pod celopopulačním průměrem, kde nejsou v hodnocení mezi muži a ženami statisticky významné rozdíly.

Výzkum v rámci českých věznic obsahoval rovněž otázku na přijatelnost různých vzorců jednání a chování. Některé z vybraných situací lze jen obtížně hodnotit na obecné úrovni, bez znalosti konkrétních okolností. Pokládána otázka se také neptá, je-li nastíněné řešení dané situace adekvátní či nikoliv, nýbrž jak často může nastat konstelace okolností, kdy je zmíněné řešení akceptovatelné. (graf 7).

Již na první pohled je zřejmá odlišnost mezi oběma zkoumanými populacemi. Lidé ve výkonu trestu odnětí svobody jsou obecně benevolentnější a předložené situace problematizují v menší míře, než činí populační průměr. To ovšem není u osob, které se v minulosti dopustily protiprávního jednání nijak zvlášť překvapující. Otázkou také je, zda se do hodnocení nemohlo promítnout zredukování desetibodové škály na pětibodovou ve vězňském dotazníku. Zajímavá je skutečnost, že přes tuto základní diferenci, hodnotí vězni jednotlivé situace velmi podobně jako většinová společnost. Pořadí prvních položek je zcela identické: Na prvním místě v přijatelnosti je shodně varianta „líbat se na veřejnosti“, následovaná položkami „z

Graf 7: Přijatelnost chování¹⁴

Zdroj: CVVM, březen 2008 + vlastní výzkum (data vážena podle pohlaví).

radosti se opít“, „využít osobní známosti při jednání na úřadě“ a „ze žalu se opít“. Prakticky shodné pořadí platí rovněž pro další položky (zabít v sebeobraně, rozvést se, euthanasie).

Shoda však není absolutní. V hodnocení vězňů lze nalézt morální dilemata, jež skórují výrazně výše než u zbytku společnosti. Jde zejména o ponechání si nalezených peněz (7,1 vs. 4,1), zakoupení kradené věci (6,2 vs. 3,6) a jízdy načerno (6,2 vs. 3,9). Společným jmenovatelem všech tří situací je hmotný zisk pro aktéra, který se jich dopouští.

Právě hmotný aspekt tvoří spolu s určitou morální rozvolněností, která je v grafu reprezentována především položkami „kouřit marihuanu“ (5,4 vs. 3,3) a „poprat se s policií“ (5,1 vs. 2,9), hlavní diferencující linii mezi hodnocením vězňů a většinovou společností. Na pozadí tohoto hodnocení pravděpodobně stojí tendence odsouzených přenášet zodpovědnost za své prohřešky na druhé lidi, často přímo na samotné oběti trestných činů. Oběť se v jejich poddání stává de facto iniciátorem, bez něhož by k ničemu nedošlo. Způsob podobného uvažování, byť v poněkud vyhocené formě, ilustruje následující případ z praxe:

„Jsem již pojednácté v kriminálu. Většinou za samé blbosti. Nikdy jsem ale nikoho nezabil. Mám za sebou spoustu krádeží a podvodů, ze kterých jsem však nemohl zbohatnout. Nejvíce mě štve, že mě vždy chytili. Pokaždé, když jsem něco provedl, věřil jsem, že to projde. Neprošlo. Asi mám smůlu. To, že jsem zavřenej, mi nevádí, nejvíce na to doplácí rodina. Lidi jsou však hrozný blbeci a to mě provokuje. Teď sedím zase za takového magora. Poznal jsem ho v baru. Vůbec jsme se neznali a on se mi pochlubil, že má v kufříku pár zlatých věcí. Když odešel na záchod, tak jsem se mu tam samozřejmě podíval. Vzal jsem si, co se mi líbilo. No, řekněte, jestli to nebyl vůl.“ [Němec 1993: 13].

Za zmínku stojí rovněž to, že hodnocení vězňů ovlivňuje také druh trestné činnosti, za kterou byli odsouzeni. Subjektivní pohled se projevuje například vůči zabití zloděje při ochraně vlastního majetku k němuž se staví odmítavěji ti, kdo jsou odsouzeni za majetkovou trestnou činnost (průměrná známka 5,0) než vězni odpykávající si trest za jiný druh trestné činnosti (6,1).

Závěr

Veřejnost na osoby ve výkonu trestu pohlíží jako na lidi se sklony k asociálnímu chování (neochota pracovat) a sklony řešit problémy zkratkovitě (sklon k agresivitě). Vlivu rodiny, či národnosti je přikládán pouze okrajový vliv. Vězňům je tak za dopouštění se kriminálního jednání jednoznačně připisována osobní zodpovědnost.

V otázce výkonu trestu odnětí svobody zastává veřejnost oproti stávajícím podmínkám radikálnější postoj. Přísnější pohled na věc se týká jak sociálních kontaktů reprezentovaných návštěvami či dopisováním, tak různých požitků, například cigaret. Tendence omezit vybavenost věznic koresponduje s postojem k trestu smrti, kdy i řadu let od zrušení stále převažují jeho zastánci.

Obava veřejnosti z režimu věznice a chování vězeňského personálu je ve srovnání s jinými potenciálními hrozbami výkonu trestu odnětí svobody poměrně nízká. Do hodnocení dotázaných se pravděpodobně promítnul proces humanizace vězeňství po roce 89.

Na druhé straně barikády je vězni poptáván především kontakt s vnějším světem. Jeho absence přehlušuje i omezené materiální zázemí odsouzených. Vyrovnávání se s výkonem trestu mimo jiné ovlivňuje vzdělání a věk vězně. Data rovněž naznačují, že mužské věznice jsou konfliktnějším prostředím než věznice ženské.

Srovnání odpovědí veřejnosti a vězňů na otázky týkající se přijatelnosti chování ve vybraných situacích pak vcelku podle očekávání potvrzuje větší toleranci odsouzených vůči jednání jež má, potenciálně protiprávní charakter. Struktura odpovědí se však až na výjimky zásadně neliší. Většina odsouzených tedy má alespoň rámcový přehled o hodnotách a normách uznávaných většinovou společností. Je však otázkou, do jaké míry tyto hodnoty sami opravdu sdílí a nakolik jde pouze o autostylizaci.

literatura

- Bursík, Tomáš. 2007. „Politická vězni a jejich postavení v rámci českého vězeňského systému 1969-1989“. *UK FF* [online]. Dostupné z <<http://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik5-2007/kap03.pdf>>. [cit. 22. 4. 2009].
- Durkheim, Émile. 2004. *Společenská dělba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Fischer, Slavomil. 2006. *Sociální patologie*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- Foucault, Michel. 2000. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin.
- Horáková, Rákoczyová. 2008. „Sociální exkluze na lokální úrovni II“. Praha: VÚPSV, v.v.i. [online]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/fulltext/vz_280.pdf>. [cit. 20. 4. 2009].
- Hrčka, Michal. 2001. *Sociální deviace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Malá, Drahomíra. 2003. *Vězeňství po česku*. Tišnov: SURSUM.
- Mařádek, Vladimír. 2001. „Profesionální stigmatizace a její vazby na utváření postojových struktur v penitenciálních podmínkách“. Portál Vězeňské služby ČR [online]. Dostupné z: <http://www.vscr.cz/clanky/?cl_id=123>. [cit. 15. 9. 2008].
- Merton, Robert K.. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické Nakladatelství.
- Munková, Gabriela. 2001. *Sociální deviace*. Praha: nakladatelství Karolinum.
- Nedbálková, Kateřina. 2006. *Spoutaná rozkoš*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Němec, Jiří. 1993. *Psychopatie a kriminalita*. Praha: MV ČR.
- Škodová, Markéta. 2008. „Postoj občanů k trestu smrti“. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění [online]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100800s_ob80612.pdf>. [cit. 20. 9. 2008].

poznámky

- ¹ Experiment, během něhož bylo 24 náhodně vybraných studentů drženo v předstíraném vězení ve sklepech budovy Stanford University. Zjištěný sadismus „dozorců“, spolu se silnými depresemi a pasivitou vězňů vyústily v teoriích o důležitosti sociálních pozic v individualistické psychologii.
- ² Znění otázky: „Do jaké míry podle Vašeho názoru následující okolnosti ovlivňují to, zda člověk začne páchat trestnou činnost?“
- ³ Znění otázky: „Které z následujících věcí, by podle Vás měli nebo naopak neměli mít odsouzení ve věznicích k dispozici?“
- ⁴ Znění otázky: „Z následujících věcí a situací vyberte, prosím, v pořadí ty tři, ze kterých byste měl v případě svého uvěznění největší obavy. Jako první jmenujte tu věc nebo situaci, které byste se obával nejvíce, posléze vyberte ty na druhém a třetím místě.“
- ⁵ Sledovanými kritérii byl nápravný stupeň a geografická rozprostřenost věznic.
- ⁶ Počet respondentů (po vyřazení špatně vyplněných dotazníků): 424 (muži 331, ženy 93)
- ⁷ Znění otázky: „Vyberte, prosím, tři věci, které Vám na pobytu ve vězení vadí z uvedených věcí nejvíce...“
- ⁸ V českém vezeňství existují čtyři nápravné stupně: a) dohled, b) dozor, c) ostraha, d) přísná ostraha
- ⁹ Znění otázky: „Pokud byste si mohl vybrat, co byste chtěl mít ve vězení buď nově k dispozici anebo ve větší míře než nyní? Vyberte tři věci (v každém sloupci zaškrtněte jednu), které jsou pro Vás nejdůležitější...“
- ¹⁰ Odsouzený při takovéto návštěvě prochází jak před setkáním, tak po setkání osobní prohlídkou.
- ¹¹ Prožívání zejména ženské sexuality ve vězení se věnuje Kateřina Nedbálková v knize *Sputaná rozkoš* (Sociologické nakladatelství, 2006)
- ¹² Znění otázky (CVVM): „Můžete prosím vybrat všechny ty, které byste nechtěl mít za sousedy?“
Znění otázky (věznic): „Které z uvedených skupin byste nechtěl/a mít venku na svobodě za sousedy?“
- ¹³ Z důvodu nízkého zastoupení vysokoškoláků jsou čísla pouze orientační.
- ¹⁴ Znění otázky (CVVM): „Budu Vám postupně číst různé druhy lidského chování a Vy mi prosím řeknete, do jaké míry je považujete za morálně přijatelné“
Znění otázky (věznic): „Prosím, rozhodněte pro každý z následujících výroků, zda je dané jednání vždy omluvitelné, není nikdy omluvitelné nebo něco mezi tím.“
Pozn.: Odsouzení měli k dispozici škálu 1-5, která byla následně přepočítána na škálu 1-10.

Češi a slovenština

Tom Dickins

The Czechs and the Slovak language

Abstract: This study employs a range of up-to-date statistical information, including the findings of two nationwide surveys conducted on the author's behalf, to evaluate current perceptions of Slovak in the Czech Republic. Where appropriate, the results are compared with the evidence of other questionnaires (including Tejnor: 1971).

Keywords: Czech, Slovak, perceptions, attitudes, bilingualism, semi-communication, dialects

Úvod

Tento článek používá empirická data za účelem kontextualizace a shrnutí postojů Čechů ke slovenštině a jejich představ o znalosti slovenštiny. Klade si dále za cíl osvětlit změny, které nastaly po roce 1989, a přispět v obecnějším smyslu k existujícím poznatkům o česko-slovenských jazykových vztazích. Zároveň také usiluje o vyzdvižení obtížnosti při vymezení statutu dvou zeměpisně přilehlých kontaktních jazyků, jejichž identitu mluvčí definují ve stejné míře pomocí sdílené politické a historické zkušenosti (zejména ve dvacátém století) a jejich etnických, kulturních a jazykových rozdílů. Evidence je primárně shromážděna ze dvou celonárodních výzkumů, provedených pro autora v Centru pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.: „Postoje českých mluvčích k lexikálním výpůjčkám“ (dále jen „Postoje“) a „Češi a slovenština“.¹ Obsah a metodologie těchto výzkumů

jsou založeny na různé řadě diachronních a synchronních dat, zejména pak studie z roku 1971 v Institutu pro výzkum veřejného mínění (předchůdce CVVM), a tří rozsáhlých průzkumů Evropské unie.²

Rozsáhlý výzkum česko-slovenských jazykových vztahů je doložen jak u českých, tak u slovenských badatelů. Zaměřuje se na řadu vzájemně propojených témat zahrnujících:

1. roli jazyka v procesu budování národa, a nesouměrnou historii česko-slovenských jazykových vztahů [např. Nábělková 2007; Berger 2003; Lipowski 2005]
2. otázku československého jazyka za první republiky [např. Šmejkalová 2005; Lipowski 2005]
3. pojetí a užívání československého jazyka po roce 1948 [Budovičová 1974; Zeman 2007]
4. lexikální, morfologické a syntaktické vlivy češtiny na slovenštinu a naopak [Dolník 1992; Musilová 2005]

5. stupeň vzájemné srozumitelnosti obou jazyků [např. Budovičová 1987; Sloboda 2004]
6. pasivní dvojazyčnost v česko-slovenských kontaktních situacích [Budovičová 1988; Musilová 2000]
7. jazykovou asimilaci a ponechání vlastního jazyka mezi Čechy žijícími na Slovensku a Slováky v Česku (zahrnující pohraniční komunity) [např. Hernová, Sokolová 2000; Ivaňová 2002]
8. jazykovou volbu a míšení kódu v česko-slovenských kontaktních situacích [Hoffmannová, Müllerová 1993; Sloboda 2005]
9. slovenštinu jako menšinový jazyk v České republice a češtinu jako menšinový jazyk na Slovensku [Neústupný, Nekvapil 2003; Votruba 1998]
10. postoje ke slovenštině v České republice a k češtině na Slovensku [např. Budovičová 1974].³

Tato studie se dotýká řady těchto témat ve snaze o syntézu měnícího se vztahu Čechů k národnímu jazyku jejich nejbližších slovanských sousedů. Použití kvantitativní metodologie nedovolí detailnější zvážení procesů vyjednávání, které charakterizují česko-slovenský diskurz na mikroúrovni, nicméně poskytuje nejpřesnější ukazatel současných postojových trendů. Otázka, zda je možné interpretaci dosažitelnosti slovenštiny běžnými českými mluvčími potvrdit pomocí pečlivého akademického zkoumání a zda jejich představy mají jakýkoli vliv na širší sociální, politické a ekonomické vztahy, je v kontextu této studie sekundární. Je možné, že Berger [2003] ve své velice dobře informované studii Čechů a Slováků žijících ve vzájemně sousedících zemích nezohledňuje v plném rozsahu platnost Tejnorových poznatků z roku 1971, a to, že 33 % respondentů tvrdilo, že slovenštině vůbec nerozumí.⁴ Důležitost Tejnorových dat spočívá právě v tendenci značného množství českých mluvčích ve své době podceňovat lingvistickou blízkost obou jazyků. Češi před rokem 1968 všeobecně nebyli nuceni dosáhnout dobrého ovládnutí slovenštiny, a proto mohou být více nakloněni ke zdůrazňování těch aspektů spisovné slovenštiny, jež se lišily od jejich vlastního jazyka (obzvláště lexikální prvky a morfologické rysy), nebo k soustředění se na propastný rozdíl mezi češtinou a nestandardními variantami slovenštiny (zejména východoslovenskými dialekty, rusínským nářečím a hybridními formami používanými Romy). Skutečnost, že téměř jeden z deseti Dickinsonových dotázaných v roce 2007 také popíral jakoukoli znalost slovenštiny, potvrzuje, že ne všichni čeští mluvčí považují oba jazyky za vzájemně srozumitelné. Zdá se pravděpodobné, že respondenti v této skupině byli nadměrně ovlivněni svou neschopností ve slovenštině aktivně komunikovat, ačkoli někteří mluvčí (zejména mladší generace) mohli také zohledňovat své nedokonalé *receptivní* dovednosti (v současné době občas označovány v české lingvistické teorii jako *percepční* dovednosti).

Pozadí česko-slovenských jazykových kontaktů

Nesouměrný vztah mezi češtinou a slovenštinou je zakořeněn v historii obou národů a byl názorně popsán v pracích Bergera, Nábělkové a dalších. Není zde třeba opakovat veškeré detaily, nicméně obecný nárys je nutný pro uvedení současné situace do kontextu. Postačí konstatovat, že spisovná čeština široce utvářela vývoj slovenštiny od čtrnáctého do devatenáctého století jako výsledek náboženského a vzdělávacího

kontakty.⁵ Status češtiny byl upevněn migrací protestantů z Čech a Moravy na slovensky mluvící území Horních Uhrů, která byla následkem porážky v bitvě na Bílé hoře v roce 1620. A někteří Slováci trvali na poslovenštěné podobě spisovné češtiny (*bibličtina*) do počátku minulého století. Když Ludvík Štúr (sám protestant na plně katolickém území) kodifikoval jazyk v roce 1840, založil ho na středoslovenském nářečí, ovšem i on provedl některé menší ústupky ve prospěch dříve navržené standardizace západoslovenského nářečí Antonem Bernolákem. Nová norma tedy reprezentovala rozumný, nicméně docela konzervativní kompromis – byla morfologicky a fonologicky vzdálenější spisovné češtině než *ber noláčtina*, ale stále v sobě nesla podstatnou podobnost s východoslovenskými nářečím v pravopisu, lexiku a syntaxi.

Následné vypovězení slovenštiny ze škol v Horních Uhrách od poloviny sedmdesátých let devatenáctého století zpomalilo ekonomický, kulturní a jazykový vývoj slovenských mluvčích, což mělo za následek skutečnost, že po roce 1918 byli Češi požádáni, aby podnikli většinu vzdělávacích a administrativních změn na Slovensku. Nesouměrný vztah mezi češtinou a slovenštinou byl zesílen ve dvacátých a třicátých letech regulováním odborného názvosloví a umělými konvergentními a divergentními tendencemi vůči češtině, někdy dokonce za cenu narušení správného úzu. Čeští lingvisté se snažili nasměrovat vývoj slovenštiny k normám češtiny prostřednictvím prosazování jednotnosti v použití specializované terminologie, a to zejména ve vědě a technologii, zatímco slovenští lingvisté vyjadřovali různé, někdy i protikladné názory.⁶ Aleš Brandner [2006] ve své recenzi knihy *Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě* poznamenává, že: „...Slovenští puristé vystupovali za očistu spisovné slovenštiny od českých vlivů. Jejich protivníci, tj. ti, kteří byli pro sblížení češtiny a slovenštiny, se rekrutovali ze dvou táborů: jeden tvořili čechoslovakisté (představovaní českým jazykovědcem V. Vážným), druhý tvořil zástupce rodícího se slovenského strukturalismu (L. Novák).“⁷

Nutná reorganizace slovenského školství a jiných veřejných institucí byla do omezené míry zjednodušena genetickou blízkostí češtiny a slovenštiny, ale vnitřní lingvistické faktory hrály mnohem méně důležitou roli v úspěchu nového uspořádání slovenské společnosti než politická rozhodnutí učiněná v Praze. Mezi nejkontroverznějšími zákonodárnými iniciativami zavedenými v období první republiky patřil jazykový zákon z roku 1920, který stanovil „jazyk československý“ jako „oficiální státní jazyk v republice“, mluvený „československým národem“, jenž se skládal ze dvou větví, Čechů a Slováků.⁸ Tento zákon odrážel názory mnoha vlivných českých badatelů, ale nikdy nebyl na Slovensku jednoznačně schvalován. Miloš Weingart vyjádřil mínění spíše Čechů než Slováků, když napsal v roce 1918: „...Slovenština, i když se povýšila na řeč spisovnou, není zkrátka zvláštní slovanský jazyk, nýbrž jenom druhá, krajinská forma československého jednotného jazyka.“⁹ Snahy definovat *českoslovenštinu* (jednotný československý jazyk) a zavést ji do učebních osnov nakonec ztroskotaly jak vzhledem k tomu, že rozdíly mezi spisovnou češtinou a spisovnou slovenštinou byly příliš velké, tak také proto, že se v praxi u Slováků očekávalo lepší ovládnutí češtiny než slovenštiny u Čechů.¹⁰ Ačkoli se obě varianty navrhovaného československého jazyka těšily rovnoprávnosti *de iure*, čeština byla *de facto* jazyk ústřední administrativy a státního zřízení.¹¹

Když byla respondentům položena otázka „Co znamená výraz *českoslovenština*?“, 549 (49 %) respondentů v projektu „Češi a slovenština“ v září 2007 odpovědělo, že to pro ně nic neznamená, a 167 (15 %) prohlásilo, že neví. Pouhých 131 (12 %) interpretovalo výraz správně jako zastupující myšlenku jednotného československého jazyka, zatímco 253 (22 %) zvolilo možnost míšení kódů; tj. kombinace češtiny a slovenštiny (jak je znázorněno použitím slovenských názvů měsíců českými mluvčími, když se obracejí na Slováky v češtině, nebo volbou slovenských mluvčích v případě, řekněme, *housky* a *borůvky* namísto *žemly* a *čučoriedky*, když nakupují jídlo v České republice). Zbylých 25 (2 %) respondentů navrhovalo alternativní, zcela odlišné vysvětlení. Definice, které uvádějí slovníky z období první republiky a z komunistické éry, svědčí o pestré historii termínu a stěží poskytují dostatečné objasnění pro nezasvěcené. *Českoslovenština* je definována v *Příručním slovníku jazyka českého*, A–J [1935–1937: 315], jako „starší název pro společný spisovný jazyk Čechů, Moravanů, Slezanů a uherských Slováků; čeština v širším smyslu“, a slovenská varianta *českoslovenčina* je odmítnuta jako slovo „méně správné“. Definice dále zároveň označuje *českoslovenštinu* za „... nyní společný název jazyka národa československého, který má spisovné znění české a spisovné znění slovenské“. Oproti tomu *Slovník spisovného jazyka českého*, A–G (1989: 252), tento termín definuje jako: „... (dř. [ive] v buržoazně nacionalistickém pojetí) jednotný, ve skutečnosti neexistující jazyk Čechů a Slováků ve dvojitěm spisovném znění, českém a slovenském“.

Poněkud více respondentů – 450 (40 %) – bylo připraveno zvolit definici pro kulturně-politický koncept *čechoslovakismus*, ale zatímco 343 (30 % ze všech dotázaných) ho identifikovalo správně jako představu o existenci jednotného československého národa, 100 (9 %) ho interpretovalo chybně jako slovo existující v češtině i slovenštině. Mezi dotázanými mladšími 20 let pouze 17 % zvolilo korektní definici, zatímco poměr vzrostl na 37 % u respondentů ve věkové skupině 45–59 let. Většina Čechů v době první republiky ochotně přijímala pojem *čechoslovakismus*, podepřený osobní autoritou T.G. Masaryka, ačkoli jeho užití oponovala Slovenská lidová strana stejně tak jako mnozí ze slovenské inteligence. Samotný koncept *čechoslovakismu* byl uváděn na základě skrytého předpokladu, že Češi a jejich jazyk měli hrát vedoucí roli v novém státě. Jak poznamenal Ladislav Holý: „Jednou z nejdůležitějších funkcí ideologie *čechoslovakismu* bylo zakrýt fakt, že Češi považovali Československo za svůj stát, a zamaskovat jejich dominantní roli v tomto státě vytvořením iluze, že byl zároveň český a slovenský.“¹² (tabulka 1)

Dokonce i po válce, když Košický program měl za cíl vytvořit jednotný stát rovnoprávných občanů a pojem *československého*

jazyka byl opuštěn komunistickými autoritami jako buržoazní koncept, čeština zůstala dominantním jazykem. Ani komunistické rozlišení mezi *národy* (tedy Čechy a Slováky) a *národnostmi* („národními“ etnickými minoritami jako například Němci a Poláky), ani příliv Slováků do česky mluvících zemí neměl větší dopad na status slovenštiny. Na počátku padesátých let bylo několik Slováků na vedoucích pozicích odsouzeno jako *buržoazní nacionalisté*, bez ohledu na své politické a třídní posudky – v první řadě za účelem posílit autoritu komunistické strany a nalézt viníka československého ekonomického selhání – ale zároveň také pravděpodobně za cílem přerušit slovenské separatistické stanovisko. Plný dosah slovenské nespokojenosti vyšel najevo až v šedesátých letech, kdy začali Slováci usilovat o nové definování česko-slovenských vztahů s cílem dosáhnout větší míry samourčení. Skilling [1976] argumentoval, že otázka demokratizace byla v období Pražského jara méně důležitá než otázka rovnoprávnosti, a to jak pro slovenské vedení, tak pro širokou veřejnost.¹³ Federalizace Československa v říjnu 1968 teoreticky poskytla Slovensku zřetelně více samostatnosti, ovšem pouze v rozmezí přísných omezení centrální autority, která byla vynucena normalizací. Lingvisté v té době mimo jiné předpokládali, že je jejich úkolem zdůrazňovat vzájemnou srozumitelnost obou jazyků raději než se soustředit na ty oblasti jazykových rozdílů, které by mohly představovat potíže. Slovenština byla od roku 1990 jediný oficiálně uznaný státní jazyk na Slovensku, ačkoli čeština je zde povolena v kontaktu s českými autoritami a menšiny mohou používat svůj vlastní jazyk v kontaktu se slovenskými autoritami v případech, kdy tvoří více než 20 % populace v dané obci. V letech 1995 a 1999 byly na Slovensku zavedeny dva nové jazykové zákony; první z nich, založený na zákoně z roku 1990, si kladl za cíl posílit status slovenštiny (ve vztahu k jiným jazykům, obzvláště maďarštině), zatímco druhý zákon byl představen zejména pro uspokojení požadavků Evropské unie v oblasti menšinových jazyků.¹⁴ Navzdory legislaci z roku 1995 si čeština udržuje výrazné postavení ve slovenských médiích, společenských vědách a ve vyšším vzdělání – široký rozsah literatury a jiných psaných materiálů zůstává i nadále dostupný v češtině.¹⁵ Slovenština je podobně široce uplatňována v České republice, a to zejména v televizi a rádiu, na pracovišti i v obchodech, nicméně čeští mluvčí obecně neprokazují stejnou míru vystavení se slovenskému jazyku a kultuře jako Slováci češtině a českému prostředí. V kontextu česko-slovenského diskurzu lingvisté ne vždy připisují dost velký význam roli sociokulturních znalostí pro rozumění, ale jejich důležitost byla zřetelně demonstrována Zemanem [1997] v jeho testu rozumění založeném na slovenském televizním programu.¹⁶

Přestože jazykový vliv slovenštiny na češtinu nebyl tak významný jako tomu bylo v opačném případě, existuje řada

Tabulka 1: Co znamenají výrazy *českoslovenština* a *čechoslovakismus*? (s vyloučením „bez odpovědi“)

Českoslovenština?	Všichni	Čechoslovakismus?	Všichni
Nic	549 (49%)	Nic	498 (44%)
Spojení slovenštiny s češtinou	253 (22%)	Slovo existující v češtině i slovenštině	100 (9%)
Představa o existenci jednotného čs. jazyka	131 (12%)	Představa o existenci jednotného čs. národa	343 (30%)
Jiná odpověď	25 (2%)	Jiná odpověď	7 (1%)
Neví	167 (15%)	Neví	177 (16%)

Poznámka: zaokrouhlená procenta přesně neodpovídají uváděným číslům.

frázi v každodenní češtině, které je možné přímo přisoudit slovenštině. Musilová [2005] cituje některé příklady slovakismů v médiích, které jsou potvrzeny dalšími českými mluvčími, zahrnující: „... *nad ránem (= k ránu)*“ a „*být na čele (= být v čele); dovolenka (= dovolená)*“ a „*rozlučka (= rozloučená)*“ (a jejich derivativy); *vlámat se někam (vloupat se)*“ a „*namyšlený (= nafoukaný)*“.¹⁷ Nicméně většina Čechů si vzhledem k blízkosti češtiny a slovenštiny není do značné míry vědoma původu takových výrazů. Pouhých 110 (10 %) respondentů v projektu „Češi a slovenština“ připustilo, že občas užívají slovakismy, zatímco 733 (65 %) tvrdilo, že je nepoužívají vůbec, a dalších 229 (20 %) prohlásilo, že je používají, ale pouze z legrace. Hravost, která charakterizuje postoj některých českých mluvčích ke slovenskému jazyku, je bezpochyby míněna v srdečném smyslu, ovšem může také přispívat k obecnému dojmu, že Češi ne vždy plně respektují jazykové a kulturní tradice svého někdejšího partnera.

Variety češtiny a slovenštiny

Mnohé jazyky mají *standardní* nebo *spisovné* formy, osvojované zejména ve vzdělávacím procesu, spíše než užívané jako přirozené neoficiální (mluvené) prostředky v domácnosti. Nicméně, rozdíly mezi spisovnou češtinou a její běžně mluvenou podobou jsou obzvláště zřetelné, protože spisovná čeština výrazně čerpá z předchozích vývojových podob pozdního 16. století, které byly samy inspirovány (někdy zastaralým) stavem ze 14. století. Změny, které nastaly v češtině 15. století, podobně vysvětlují některé rozdíly mezi současnými standardními formami češtiny a slovenštiny. Čeština má na rozdíl od slovenštiny obecně uznávaný interdialekt, takzvanou obecnou češtinu, která má svůj původ v oblasti středních Čech a je nyní rozšířena v celých Čechách a na západní Moravě. Obecná čeština se šíří jako mluva médií, ale mluvený jazyk v televizi a rádiu je natolik různorodý a zahrnuje tolik jazykových variant, že není možné tvrdit, do jaké míry ovlivňuje každodenní jazyk českých mluvčích na střední a východní Moravě a ve Slezsku.

Tradiční dialekty v Čechách nyní z velké části zanikly - ne tak docela zásluhou úspěchu obecné češtiny, nicméně byly do této doby zachovány na střední a východní Moravě a ve Slezsku.¹⁸ Neústupný a Nekvapil [2003] se shodují na dichotomii mezi spisovným a obecným jazykem v Čechách

a na západní Moravě, a mezi spisovným jazykem a jednotlivými dialekty na zbytku Moravy a ve Slezsku.¹⁹ Dialekty na Slovensku stále hrají mnohem podstatnější roli než dialekty na českém území a nemusí prozatím čelit hrozbě jakéhokoli interdialektu, ačkoli důležitost Bratislavy nevyhnutelně znamená, že její mluva ovlivňuje jazyk nespočetného množství Slováků žijících mimo hlavní město.

Jazykovou situaci v České republice a na Slovensku je možné zjednodušeně shrnout v následující tabulce 2.²⁰

V rámci tohoto příspěvku nás zajímá východní Morava, která obsahuje tři nářeční podskupiny: Valašsko na severu (obzvláště východ od Rožnova a Vsetína a kolem města Valašské Klobouky); Moravské Kopanice na severním Moravském Slovácku (zahrnující Starý Hrozenkov a okolní obce) a zbytek Moravského Slovácka na jihozápadě (čili menší oblasti Hornácko, Dolňácko a Podluží, a areál Hodonína).²² Moravské nářečí se místy stává v některých těchto oblastech fakticky nerozeznatelné od severní skupiny záposlovenských nářečí (používaných například v areálech Senice a Skalica v trnavské oblasti, a Myjava, Nové Mesto nad Váhom, Ilava a Púchov v oblasti Trenčín). Podobnosti mezi východomoravskými dialekty a nejzápadnějšími slovenskými nářečím zahrnují infinitivní koncovku „-ť“ místo „-t“ (na Valašsku a v Moravských Kopanicích), rozdíl mezi „l“ a „ľ“ (na Valašsku stejně tak jako ve Slezsku), nepřítomnost znělého „ř“ (v Moravských Kopanicích), užití 1. osoby plurálu končící na „-m“ místo „-me“ (v Moravském Slovácku), a nepřítomnost tvrdého „-y“ (v Moravském Slovácku). Ostatní nápadné morfofonémické odchylky od spisovné češtiny zahrnují užití koncového „-ú“ místo „-ou“ a krácení dlouhých vokálů v jednoslabičných slovech (například *bit, dat a nama*).²³

Přechod mezi českými a slovenskými nářečím může být znázorněn jako součást jazykového kontinua. Obecně používaný příklad pro ilustraci fonologických rozdílů mezi češtinou a slovenštinou nabízí Tabulka 3.²⁴

Moravská nářečí tvoří most mezi češtinou a slovenštinou, což pravděpodobně přispívá významně k rozumnému slovenštině v českých zemích. Jak zdůraznil Ondřej Bláha [2005], stejně důležitá pro vývoj češtiny je skutečnost, že tato nářečí

Tabulka 2

ČESKÁ REPUBLIKA	SLOVENSKO
Kodifikované varianty	
Spisovná čeština, zahrnující o něco více kolokviální, nepřesně definovanou mluvenou variantu hovorová čeština .	Spisovná slovenština
Interdialekty	
Obecná čeština	
Tradiční dialekty (a jejich skupiny)	
České severovýchodní, střední, jihozápadní, česko-moravské	Záposlovenské severní, jihovýchodní, jihozápadní
Středomoravské (Hanácké)	Středoslovenské severní, jižní
Východomoravské moravkoslovenské	Východoslovenské jihozápadní, střední, východní
Slezské laškoslezské (slezskomoravské), slezskopolské,	Další skupiny goralské, ukrajinské, maďarská oblast

zároveň zabraňují tomu, aby se obecná čeština stala českým hovorovým standardem.²⁵ Přestože většina Čechů a Slováků akceptuje geopolitický pojem dvou národních států a bez váhání přijímá představu jazyka jako ztělesnění svých rozdílů, existuje zde také rozšířené stanovisko, které uznává kulturní a jazykové podobnosti mezi Moravany a Slováky. Z 589 respondentů, kteří vyjádřili svůj názor ve studii „Češi a slovenština“, 282 (48 %) považovalo rozdíly mezi východomoravskými dialektami a spisovnou češtinou za větší než rozdíly mezi východomoravskými dialektami a slovenštinou, zatímco pouze o sedm více dotázaných (289, tedy 49 %) považovalo rozdíly mezi východomoravskými nářečemi a slovenštinou za definitivně větší než v případě východomoravských nářečí a spisovné češtiny. Většina lidí v Praze a na jihozápadě, severozápadě a severovýchodě Čech byla toho názoru, že východomoravská nářečí jsou blíže slovenštině než češtině. Lidé na většině území Moravy měli ovšem tendenci zdůrazňovat podobnosti mezi východomoravskými nářečemi a spisovnou češtinou. Zřetelná většina dotázaných v středovýchodních/východních moravských a moravskoslezských městech, jako jsou Kroměříž, Vsetín, Uherské Hradiště, Opava, Frýdek-Místek a Karviná považovala východomoravská nářečí za bližší svému národnímu jazyku než slovenštině. 14 dotázaných z 20 (70 %), kteří vyjádřili svůj názor v pohraničním Hodoníně, prohlásilo, že rozdíly mezi východomoravskými nářečemi a slovenštinou jsou buď rozhodně, anebo pravděpodobně větší než rozdíly mezi východomoravskými nářečemi a spisovnou češtinou.

Tendence lidí žijících v Čechách připouštět podobnosti mezi východomoravskými nářečemi a slovenštinou a tendence středovýchodních/východních Moravanů zdůrazňovat jejich jazykovou spojitost se standardní formou mateřského jazyka jsou jedněmi z nejvíce se vyskytujících závěrů vycházejících ze zkoumaných dat. Tyto závěry naznačují jednak rozsah, ve kterém čeští mluvčí rozlišují mezi tradičními východomoravskými nářečemi a spisovnou češtinou, tak i sílu požadavku lidí ze středovýchodní/východní Moravy potvrdit svou českost. Z hlediska důležitosti jazyka jako ukazatele národní identity v České republice je možná nevyhnutelné, že východní Moravané záměrně podceňují vzájemnou blízkost stylu své mluvy se slovenštinou, a to bez ohledu na svou náklonnost ke sloven-

ským lidem. Je také v zájmu slovenských úřadů, aby propagovaly jazykové rozdíly mezi všemi formami češtiny a spisovnou slovenštinou, a to jak v souladu s veřejným míněním, tak jako způsob jeho ovlivňování.

Určení statutu slovenštiny

Průzkum veřejného mínění Eurobarometr zjistil, že 60 % Čechů ve věku 15 a více let bylo schopno konverzovat v cizím jazyce, zatímco podle jiných dat Evropské unie 29 % bylo schopno mluvit dvěma cizími jazyky.²⁶ Provedený průzkum bohužel citoval pouze procentní hodnoty pro tři nejrozšířenější mluvené jazyky – němčinu (31 %), angličtinu (24 %) a ruštinu (19 %) – a obě studie nezahrnovaly žádnou zmínku o slovenštině. Ačkoli toto opomenutí může poskytnout větší objektivitu při hodnocení úspěchu vyučování cizích jazyků, má prokazatelně za následek zkrácení jazykových dovedností Čechů – a což je ještě problematičtější, ponechává neurčený status slovenštiny.²⁷ Rozhodnutí slovenských úřadů uznat češtinu jako cizí jazyk, které pravděpodobně nebylo učiněno bez ideologické motivace, má protikladný důsledek – přeceňuje kompetenci slovenských občanů ve vztahu k cizím jazykům a opomíjí uznat stupeň vzájemné srozumitelnosti obou jazyků. Zda jsou slovenština a čeština považovány za dva samostatné jazyky, nebo nářečí jednoho stejného jazyka, závisí na tom, jak jsou termíny *nářečí* a *jazyk* interpretovány. Rozlišení mezi oběma pojmy pravděpodobně přesněji odráží kombinaci etnických a regionálních sebestereotypů, založených na dějinách a sociokulturních tradicích než rozdíly čistě jazykové.

Následující kritéria pro klasifikaci jazyků jsou používána podle mezinárodního standardu pro jazykové kódy (ISO 639-3), publikovaného 5. února 2007:

Dvě příbuzné varianty jsou zpravidla považovány za varianty stejného jazyka, pokud mluvčí jedné varianty inherentně rozumí mluvčím varianty druhé (tj. rozumí jí na základě jejich vlastní varianty bez potřeby osvojit si variantu cizí) na funkční úrovni

V těch případech, kdy je mluvená srozumitelnost mezi jednotlivými variantami okrajová, existence společné literatury nebo společné etnolingvistické identity s centrální variantou,

Tabulka 3: Fonologické rozdíly mezi češtinou a slovenštinou

ČEŠTINA		SLOVENŠTINA									
Spisovná čeština Daj mouku ze mlýna na vozík		Spisovná slovenčina Daj múku z mlyna na vozík.									
Obecná čeština Daj mouku ze mlejna na vozejk											
Česká nářečí Daj mouku ze mlejna na vozejk	Středomoravská nářečí (hanáčtina) Dě móku ze mléna na vozék	Slezská nářečí	Západoslovenská nářečí			Středoslovenská nářečí			Východoslovenská nářečí		
		Slezsko-moravské Daj muku ze mlýna na vozík	N Hodz/Daj múku z mlýna na vozík/vúz.			N Daj múku z mlyna na vozík.			x	Ce. Daj muku z mlýna na vozík.	E Daj muku z mlýna na vozík.
		Východomoravské Daj múku ze mlýna na vozík	x	x	x	X	x	x	x	SW Daj múku z mlyna na vozík.	
		SW Hodz/Daj múku ze mlyna na vozík/do kářičky.	x	SE Da múku ze mlyna na vozík.	S Daj múku ze mlyna na vozík.						

kteře obě strany rozumí, může být silným ukazatelem toho, že by měly být považovány za varianty stejného jazyka.

V těch případech, které se vyznačují dostatečným množstvím srozumitelnosti mezi jednotlivými variantami umožňujícími komunikaci, může existence být dobře utvořených - přestože rozdílných etnolingvistických identit - silným ukazatelem toho, že by varianty měly být považovány za různé jazyky.²⁸

Čeština a slovenština mohou být na základě prvního kritéria považovány za varianty stejného jazyka, neboť mluvčí jednoho národního jazyka inherentně rozumí mluvčím druhého - viz důkazy, a toto rozumění je zřídka, pokud vůbec, získáno pomocí učební výuky. Bylo odhadnuto, že zhruba 80 % obecně používaných lexikálních prvků v češtině a slovenštině je identických nebo snadno rozpoznatelných.²⁹ Ovšemže srozumitelnost jednotlivých slov a kolokací záleží na různých faktorech, včetně jejich spisovnosti a stylistických a významových funkcí a kontextu jejich užití. Hauser [1980] identifikuje šest „vrstev“ ve slovní zásobě: A. vrstvy slov podle příslušnosti k nespisovným útvarům národního jazyka: 1. rozdíly územní (slova obecně češtiny, slova oblastní, slova nářeční), 2. rozdíly sociální (slang, argot); B. vrstvy slov podle slohových příznaků: 1. slova hovorová, 2. slova knižní, 3. odborné názvy, termíny, 4. poetismy; C. vrstvy slov podle časových příznaků: 1. slova zastaralá, 2. slova nová (neologismy); D. vrstva slov expresivních; E. vrstva slov cizích; F. vrstva slov řídkých.³⁰ Běžně používaná spisovná slova jsou zpravidla dostupnější než regionalismy a dialektismy nebo funkčně a stylisticky omezené výrazy, ale některé hovorové moravismy (jako např. dědina a hody) mají ekvivalenty ve slovenštině. Fonologické rozdíly mezi oběma jazyky obvykle nepředstavují zábranu běžného dorozumívání, a morfologické variace jsou dostatečně pravidelné na to, aby byly snadno asimilovány. Nicméně přestože čeština a slovenština jsou velice blízké ve slovní zásobě, fonologii, struktuře a formě a sdílejí významný objem literatury, nevyznačují se obecnou etnolingvistickou identitou s centrální jazykovou variantou. Z tohoto důvodu, podle třetího kritéria uvedeného výše, by k nim mělo být přistupováno jako k samostatným jazykům spíše než k nářečím jednoho jazyka.

Rozumí se, že žádný pokus o klasifikaci jazyků a nářečí není dost citlivý, aby bral v úvahu všechny faktory ovlivňující vlastní znalosti a postoje ke geneticky příbuzné cizí řeči, ale role etnolingvistické identity, posílené jazykovým zákonodárstvím, může být důležitější než vzájemná srozumitelnost dvou dialektů. Švédové, Norové a Dánové (zvláště Švédové a Norové) si dobře rozumějí, ale švédština, nórština a dánština jsou uznány za samostatné jazyky, i když nářečí východního Dánska mají mnoho společného s nářečím jižního Švédska, bokmål (populárnější ze dvou oficiálních variant norštiny) je silně ovlivněn spisovnou dánštinou a nynorsk (nebo nová norština) se podobá dialektům západního Švédska.³¹ Až na rozpad Jugoslávie v devadesátých letech dvacátého století většina srbských jazykovědců považovala srbochorvatštinu za společný jazyk Srbů, Chorvatů, Bosňáků a Černohorců (sr. československý jazyk), kdežto Chorvati často oponovali pojmu *chorvatskosrbského* jazyka a prosazovali ijekavské nářečí. V nynější době je existence srbštiny a chorvatštiny jako úředních jazyků nezávislých států brána jako samozřejmost prakticky všemi občany bývalé Jugoslávie.³²

Složitost formulování statutu slovenštiny spočívá v několika propojených faktorech. V první řadě mnoho Čechů vyrůs-

tajících před rokem 1993 stále cítí, že slovenština přispěla podstatným způsobem k pojetí československé národnosti, a tudíž je součástí kolektivní identity (přesto, že se oba národy rozdělily a Slováci mají v posledních letech větší tendenci zdůrazňovat odlišnost svého mateřského jazyka a etnických tradic). Z historického hlediska existuje mnoho faktů, které spojují oba národy. Slovensko bylo součástí Velkomoravské říše (od roku 833 do začátku 10. století); Čechové ve značné míře přispěli do slovenského jazykového a sociálně ekonomického rozvoje; hlavní slovenské osobnosti jako např. Pavel Jozef Šafárik a Jan Kollár hráli významnou roli v českém národním obrození; čeští a slovenští legionáři bojovali bok po boku v době před založením první republiky v roce 1918, a Češi a Slováci koexistovali ve stejném státě bez větších konfliktů po většinu dvacátého století. Podle dvou průzkumů provedených pro CVVM v listopadu 2006 a prosinci 2007, 34 % Čechů se staví rozhodně proti rozdělení Československa v roce 1993, a 47 % má za to, že rozdělení země nebylo nutné.³³ Skutečnost, že tolik Čechů stále pochybuje o důvodech a legitimitě rozdělení, je možná nejjednoznačnějším ukazatelem toho, že Slovensko ještě nemůže být považováno za zcela *cizí* zemi v konvenčním smyslu tohoto termínu.

Za druhé, množství Čechů je v blízkém příbuzenském svazku s osobami na Slovensku nebo má jiné osobní kontakty se Slovenskem. Z 1 126 Čechů dotazovaných ve studii „Češi a slovenština“, 198 (18 %) prohlásilo, že mají slovenské příbuzné, a 473 (42 %) se zmínilo o slovenských známých, v porovnání s pouhými méně než 13 %, kteří tvrdili, že nemají se Slováci žádné kontakty. Tento silný pocit spřízněnosti je také potvrzen ve výzkumech veřejného mínění, v nichž je Slovensko pravidelně označováno jako oblíbená *cizí* země Čechů a Slováci samotní jako *cizí* národ, kterému Češi dávají přednost.³⁴ 36 % respondentů v „Postojích“ zmiňovalo slovenštinu jako jazyk, k němuž mají nejvíce pozitivní vztah a 11 % ji identifikovalo jako svou druhou volbu jazyka.³⁵ Více než polovina (51 %) dotázaných ve věkové skupině 45–59 let jmenovala slovenštinu jako jazyk, ke kterému jsou nejvíce citově vázáni, ačkoli toto číslo klesá k 17 % mezi respondenty ve věku 15–29 let. (tabulka 4)

Za třetí, blízkost slovenského lexika, morfologie a fonologie k češtině vedla k tendenci Čechů oslovovat Slováky ve svém vlastním jazyce a naopak. Vzhledem k tomu, že Češi nemusejí mluvit slovensky, aby se dorozumívali, většina lidí nikdy nerozvíje aktivní komunikační dovednosti ve slovenštině. Strukturální a genetické podobnosti mezi oběma jazyky jsou nesporné. 95 % ze všech respondentů ve studii „Češi a slovenština“ souhlasí s tím, že jsou si „velice blízké“ nebo „docela blízké“, ovšem ve skutečnosti může pouze relativně nízký počet mluvčích prokázat plnou dvojjazyčnost. Čeští mluvčí zřídka pociťují povinnost přizpůsobit svůj jazyk výrazným způsobem potřebám komunikace se Slováky, a zároveň takového přizpůsobení není očekáváno u většiny slovenských mluvčích. Výjimky mohou existovat, když jsou oslovováni malé děti nebo příbuzní, ale i v těchto případech má používání mateřského jazyka tendenci dominovat komunikaci s tím, že ústupky jsou obecně odkázány pouze na oblast lexikálních prvků. Je možné, že neochota dělat chyby je hlavním faktorem v rozhodnutí mluvčích držet se vlastního jazyka, a to zejména v případech, kdy sami rozpoznávají, že jejich závislost na mezijazykové analogii může vyústit v nadměrnou generalizaci,

Tabulka 4: Ke kterým dvou jazykům máte nejvíce pozitivní a negativní vztahy? [„Postoje“]*

	Kladné odpovědi		Záporné odpovědi	
	První jazyk	Druhý jazyk	První jazyk	Druhý jazyk
slovenština	102 (36 %)	32 (11 %)	2 (1 %)	1 (0.5 %)
polština	10 (4 %)	18 (6 %)	2 (1 %)	1 (0.5 %)
ruština	6 (2 %)	27 (10 %)	21 (7 %)	14 (5 %)
romština	1 (0.5 %)		73 (26 %)	45 (16 %)
angličtina	57 (20 %)	36 (13 %)	5 (2 %)	3 (1 %)
francouzština	20 (7 %)	28 (10 %)	7 (3 %)	4 (1 %)
němčina	24 (9 %)	33 (12 %)	35 (12 %)	21 (12 %)
neevropský jazyk	1 (0.5 %)		46 (16 %)	26 (9 %)
jiný neslovanský evropský jazyk		3 (1 %)	59 (21 %)	46 (16 %)

* Tabulka nezahrnuje řadu menších jazyků a nezřetelných odpovědí.

jakou nacházíme v dětské mluvě, a zkomolení druhého jazyka. Ve světle zmíněných faktů bylo nicméně autorovi tohoto článku naznačeno, že se zmíněná situace v současné době mezi Čechy žijícími na Slovensku a Slováků žijícími v české republice pravděpodobně mění, protože více lidí aktivně přechází do jazyka hostitele, což je možná výsledek rostoucího vědomí citlivé povahy národní identity, a také více prozaické praktické touhy nevyčínat z řady.³⁶

Za čtvrté, Češi obzvláště středního věku mají tendenci snižovat dopad toho, že byli vystaveni slovenštině po určitou nepřetržitou dobu, na svou obeznámenost s tímto jazykem. Přesto, že slovenština nebyla nikdy tak prestižní na českých mluvčím území jako čeština na Slovensku, četba ve slovenštině se očekávala za socialistického režimu od žáků ve školách a média byla nucena zaměstnávat slovensky mluvící novináře, komentátory a hlasatele. Češi různých generací stále vzpomínají s náklonností na jedinečné sportovní komentáře Gabo Zelenaje či v pozdější době Karola Poláka a na slovenské televizní hry a slovenské herce v pondělí večer. Autorovi tohoto článku bylo také připomenuto neznámým recenzentem, že před rokem 1989 byly některé knihy k dispozici vzhledem k nerovnoměrným zásahům cenzury pouze ve slovenštině, a že na Slovensku dokonce publikovali polozakázané české a cizí spisovatele. Obyčejní lidé také přicházeli do kontaktu se slovenštinou v době dovolených, prostřednictvím práce, vojenské služby a různých druhů uměleckého vyjádření. Slovenština už není v současné době systematicky prosazována, navzdory svému setrávajícímu užití v mluvených médiích a nápisích na výrobcích (často vedle češtiny i jiných jazyků). České základní a střední školy nenabízejí žádnou výuku slovenštiny, přestože přibližně 200 000 Slováků (a mnohem více slovensky mluvících Romů) v současnosti žije v České republice a slovenští studenti pravidelně navštěvují české univerzity.³⁷

Některé kvalitativní aspekty česko-slovenského diskurzu

Kvalita česko-slovenské komunikace se různí na základě jejich participantů, kontextu a tématu diskurzu a může zahrnovat podstatné míšení kódů, nicméně je přijatelné ji charakterizovat jako funkčně efektivní. Termín *semikomunikace*, zavedený Einarem Haugenem [1966], byl příhodně aplikován na typ vzájemného rozumění, jež přetrvává mezi českými a slovenskými mluvčími.³⁸ Čím bližší je kontakt mezi mluvčí-

mi a delší doba, kterou Češi a Slováci strávili v zemích jeden druhého, tím větší je jejich tendence k přecházení do jazyka hostitele. Nedostatek potřeby pro takovéto přecházení však znamená, že užití jazyka v tomto případě zůstává otázkou osobní volby a někteří mluvčí nikdy přechod nepodstupují.

Ze 781 respondentů, kteří ve studii „Češi a slovenština“ vyjádřili pevné stanovisko k vzájemné schopnosti Čechů a Slováků ovládat jazyky toho druhého, 109 (14 %) cítilo, že Češi mluví slovensky lépe, 230 (30 %) prohlásilo, že Slováci mluví česky lépe, a 442 (57 %) mělo za to, že jsou jejich jazykové kompetence zhruba srovnatelné. Na základě procentuálního zastoupení populace v obou zemích je pravděpodobné, že existuje více Slováků, kteří mluví lépe česky než Čechů slovensky, ať už je to způsobeno jejich větším vystavením se češtině prostřednictvím života v České republice, hromadných sdělovacích prostředků, umění nebo rozličných psaných textů. Nicméně rozdíly nemusejí být tak velké, a mohou být zastřeny tendencí mnohých mluvčích komunikovat ve svém rodném jazyce, pokud od nich není jazykový přechod striktně vyžadován.

Přes všechny zábrany osvojování slovenského jazyka zůstává slovenština s velkým náskokem *cizím* jazykem, který je Čechům nejznámější. Podle výsledků v „Postojích“, 21 % dotazovaných rozumí i hovoří slovensky velmi dobře, 40 % rozumí i hovoří, ale ne moc dobře, a 29 % dobře rozumí a hovoří jen s obtížemi. Slovenština je jediným *cizím* jazykem, kdy množství mluvčích s dobrou aktivní znalostí přesahuje 8 % v jakékoli věkové skupině či 7 % bez rozdílu věkových skupin. (tabulka 5)

Procentuální zastoupení mluvčích s aktivní znalostí slovenštiny vzrostl z 12 % v Tejnorově průzkumu z roku 1971 na 61 % v roce 2005 (v porovnání s nárůstem znalostí angličtiny ze 4 % na 22 %). Více než 90 % respondentů v „Postojích“ tvrdilo, že mají alespoň pasivní znalost slovenštiny, v porovnání s 25 % v případě dalších slovanských jazyků (obzvláště polštiny). (tabulka 6)

Češi ve věkové skupině 30 až 59 jsou nejvíce zblhlí ve slovenštině, zatímco mluvčí ve věku do 20 let a více než 60 let mají nejnižší schopnost komunikace ve slovenském jazyce. Velké množství českých mluvčích kolem věku 60 let, kteří tvrdí, že mají pouze pasivní znalost slovenštiny – 36 % –, odráží status slovenštiny na českých mluvčím území před rokem 1968,

Tabulka 5: Jak dobře znáte cizí jazyk? (%) [„Postoje“]

	a.	b.	c.	d.	e.	f.	g.	h.	i.	j.	k.
Rozumí i hovoří velmi dobře = velmi dobrá aktivní znalost	21	6	5	7	1	4				4	
Rozumí i hovoří, ale ne moc dobře = dost dobrá aktivní znalost	40	16	24	21		4		1	1	6	
Dobře rozumí, hovoří jen s obtížemi = pasivní znalost	29	15	33	23	1		2	4		15	1
Neovládá	10	63	38	49	98	92	97	95	97	74	98
Neví							1		2	1	1

Pozn.: a = slovenština, b. = angličtina, c. = ruština, d. = němčina, e. = romština, f. = francouzština, g. = španělština, h. = italština, i. = jiný neslovanský evropský jazyk, j. = jiný slovanský jazyk, k. = jiný neevropský jazyk.

Tabulka 6: Jak dobře znáte cizí jazyky? (%)

Jazyk	Tejnor			Dickins		
	Aktivní znalost	Pasivní/aktivní znalost	Pasivní znalost	Aktivní znalost	Pasivní/aktivní znalost	Pasivní znalost
slovenština	12	67	55	61	90	29
ruština	21	51	30	29	62	33
němčina	17	46	29	28	51	23
angličtina	4	11	7	22	60	15
francouzština	2	7	5	4	7	4
jiné jazyky (jiný slovanský jazyk)	4	8	4	13 (10)	35 (25)	23 (15)

zatímco pokles ve znalosti u mladší generace je možné přímo přisoudit postkomunistickému rozdělení Československa. Pouhých 10 % respondentů ve věkové skupině 15-19 let tvrdilo, že plynule hovoří slovensky, zatímco 31 % prohlásilo (více méně nepravděpodobně), že neznají slovenštinu vůbec. Méně než polovina nejmladších dotázaných (41 %) aktivně ovládá slovenštinu, v porovnání s více než 74 % mezi 45-59 letými. (graf 1)

Více než dvě třetiny (75 %) dotázaných ve studii „Češi a slovenština“ (zahrnujících 66 % věkové skupiny 15-29 let) pociťovalo, že mladší generace jako celek rozumí slovenštině méně dobře než jejich předchůdci před deseti lety, zatímco pouhé 1 % trvá na tom, že došlo ke zlepšení v rozumění. Potřeba zvrátit tento pokles je nyní všeobecně uznávaná. Několik vzdělávacích aktivit bylo uskutečněno v malém měřítku za účelem ustavení bližších kontaktů mezi českými a slovenskými dětmi školního věku. Tyto aktivity zahrnují například projekt ve Zlíně, jež je zčásti dotovaný Evropskou unií.³⁹ Přesto zde není výrazná shoda v tom, že by měla být slovenština uvedena do učebních osnov základních škol. Pouze 30 % dotázaných ve studii „Češi a slovenština“ se domnívalo, že by se čeští školáci pravděpodobně či rozhodně měli učit slovenštině, což je v porovnání s 53 % (zahrnujícími 57 % z 15-29 letých), kteří tuto potřebu popírali.

Občasný pasivní kontakt s mluveným jazykem sám o sobě, i v případě jazyků tak blízkých jako čeština a slovenština nejeví dostatečný k tomu, aby překonal dojem komunikační bariéry vyvstávající z užívání rozdílných morfofonémických kódů. Jak bylo zdůrazněno Mirou Nábělkovou [2007]:

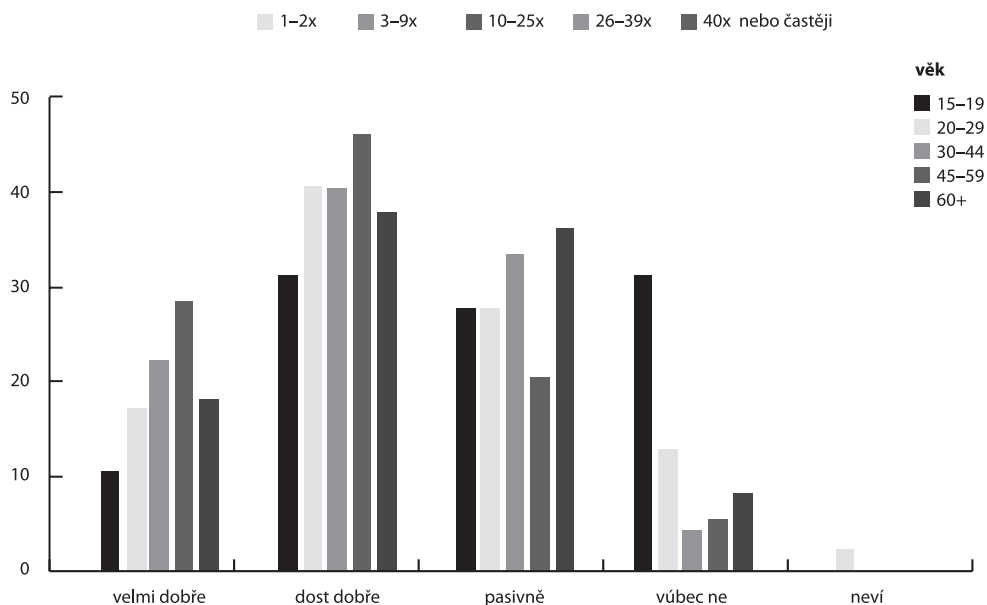
„Jazyková blízkost se nejeví jako schopná zaručit automaticky pociťovanou otevřenost ve vztahu k jinému jazyku. Z tohoto hlediska pociťovaný bilingvismus, který byl pova-

žovaný za do té míry přirozený, že byl dokonce pokládán za bilingvismus uživateli jazyka na česko-slovenském území [...], se nyní zdá být považován za specifickou schopnost zásluhou jeho současné (buď skutečné, předpokládané, nebo prohlášené) absence na české straně.“

Pokles v rozumění slovenskému jazyku se nicméně netýká pouze skupiny mluvčích ve věku do 30 let. Pouhých 15 % všech dotázaných v projektu „Češi a slovenština“ se domnívá, že rozumějí slovenštině lépe než před deseti lety, zatímco 44 % tvrdí, že je jejich rozumění horší. 52 % mezi 60 a více letými prohlásilo, že nyní zažívají větší potíže, v porovnání se zanedbatelnými 7 % dotázaných této skupiny, kteří měli pocit, že se jejich dorozumívací kompetence zlepšila. Dokonce i věkové skupiny 30-44 let a 45-59 let se shodovaly v tom, že nerozumí slovenštině tak dobře jako před desetiletím. Mluvčí ve věku 20-29 let jsou více rovnoměrně rozdělení v odpovědích na tuto otázku, s tím, že téměř 28 % poukázalo na zlepšení svého rozumění a 38 % zaznamenalo úpadek. Je nevyhnutelné, že 15-19 letí obecně nyní rozumějí slovenštině lépe, protože byli před deseti lety malými dětmi. (tabulka 7)

Stejný pokles je možné pozorovat u všech věkových skupin také v případě aktivní schopnosti používat slovenštinu. Když byli dotázáni, zda mluví slovensky více nebo méně často než před deseti lety, necelých 5 % respondentů prohlásilo, že více, zatímco 30 % se přiklonilo ke druhé možnosti. Méně lidí – 22 % – tvrdilo, že mluví slovensky hůře než dříve, a pouhých necelých 7 % trvalo na tom, že mluví lépe. Pokud však vyloučíme 15-29 leté (z důvodu jejich příliš nízkého věku před deseti lety), toto číslo se sníží přibližně na 3 %. Je podstatné, že více než polovina dotázaných ve své odpovědi na obě otázky prohlásila, že nikdy slovensky nemluvili, a tím zpochybnili předpoklad, že většina lidí po roce 1968 dosáhla určitého stupně bilingvismu.⁴¹ (tabulka 8, 9)

Graf 1: Jak dobře znáte cizí jazyky? – Slovenština [„Postoje“]

Tabulka 7: Rozumíte slovenštině lépe nebo hůře než před deseti lety? [„Češi a slovenština“]

	Všichni	15-19	20-29	30-44	45-59	60+
Rozhodně lépe	48 (4 %)	11 %	8 %	4 %	1 %	2 %
Spíše lépe	119 (11 %)	20 %	20 %	8 %	10 %	5 %
Rozhodně hůře	375 (33 %)	11 %	27 %	38 %	35 %	39 %
Spíše hůře	119 (11 %)	7 %	11 %	10 %	10 %	13 %
Jiná odpověď	312 (28 %)	23 %	18 %	28 %	32 %	31 %
Neví	150 (13 %)	28 %	16 %	12 %	12 %	10 %

Tabulka 8: Mluvíte slovensky častěji nebo méně často než před deseti lety? [„Češi a slovenština“]

	Všichni	15-29	30-44	45-59	60+
Rozhodně častěji	21 (2 %)	5 %	1 %	1 %	2 %
Spíše častěji	28 (3 %)	5 %	2 %	2 %	1 %
Spíše méně často	142 (13 %)	7 %	14 %	13 %	16 %
Rozhodně méně často	193 (17 %)	12 %	19 %	19 %	19 %
Nikdy slovensky nemluvil(a)	691 (61 %)	69 %	60 %	59 %	58 %
Jiná odpověď	24 (2 %)	2 %	1 %	4 %	2 %
Neví	24 (2 %)	2 %	3 %	2 %	1 %

Tabulka 9: Mluvíte slovensky lépe nebo hůře než před deseti lety? [„Češi a slovenština“]

	Všichni	15-29	30-44	45-59	60+
Rozhodně lépe	21 (2 %)	3 %	2 %		2 %
Spíše lépe	53 (5 %)	9 %	5 %	4 %	1 %
Rozhodně hůře	158 (14 %)	7 %	14 %	18 %	17 %
Spíše hůře	89 (8 %)	7 %	9 %	7 %	10 %
Nikdy slovensky nemluvil(a)	611 (54 %)	62 %	53 %	52 %	50 %
Jiná odpověď	112 (10 %)	5 %	10 %	12 %	14 %
Neví	79 (7 %)	7 %	7 %	7 %	6 %

Tabulka 10: Mluvíte doma s rodinou jazyky jinými než čeština? [„Postoje“]

	První jazyk	Druhý jazyk	Třetí jazyk
slovenština	3 (1 %)	1 (0.5 %)	1 (0.5 %)
polština	6 (2 %)	4 (1 %)	1 (0.5 %)
romština	1 (0.5 %)	1 (0.5 %)	1 (0.5 %)
jiný slovanský jazyk	1 (0.5 %)	1 (0.5 %)	1 (0.5 %)
angličtina	10 (4 %)	2 (1 %)	
němčina	11 (4 %)	6 (2 %)	1 (0.5 %)
jiný neslovanský evropský jazyk	1 (0.5 %)	1 (0.5 %)	
jako celek	33 (12 %)	16 (6 %)	5 (2 %)

Některé kontextuální aspekty česko-slovenského diskurzu

Ačkoli Slovensko zůstává nadále druhým nejoblíbenějším turistickým cílem vedle Chorvatska a po Německu druhým největším obchodním partnerem, Dickinsonova data potvrzují, že většina Čechů má ke slovenskému jazyku omezený přístup.⁴² Méně než 8 % respondentů v „Postojích“ prohlásilo, že mluví nebo píše ve slovenštině denně nebo týdně, a ještě méně – 5 % – připustilo, že používají slovenštinu každý týden při práci. Pouhá 4 % dotázaných strávila měsíc a více na Slovensku – stejný poměr jako v Británii, a značně méně než 7 % v Německu. Zatímco polovina dotázaných sleduje nebo poslouchá média vysílající v cizím jazyce, pouze 18 % si naladí slovenské stanice jednou týdně či častěji (v porovnání s 19 % v případě němčiny). Velmi malé množství Čechů tvrdí, že mluví slovensky doma (v České republice) s ostatními členy rodiny – 2 % v „Postojích“ z celkových 13 % všech respondentů, kteří prohlásili, že používají alespoň jeden cizí jazyk ve svém vlastním domově. Je samozřejmě možné, že zmíněné množství 2 % nezobrazuje skutečnou míru vlivu slovenštiny na každodenní užívání jazyka v domácnostech s aspoň jedním slovensky mluvícím dospělým, ovšem na druhé straně vypovídá o vysokém stupni generační jazykové změny v rodinách se slovenskými kořeny. (tabulka 10)

Podle výzkumu v projektu „Češi a slovenština“ 63 % Čechů se slovenskými příbuznými se z velké míry drží vlastního jazyka, zatímco 8 % mluví převážně slovensky a více než čtvrtina je buď charakterizovaná takzvaným míšením kódů (code-mixing), anebo mění oba jazyky na základě okolností. Množství mluvčích držících se primárně češtiny klesá ve věkové skupině 45-59 let pod 46 %, avšak stoupá k 75 % u 15-29 letých. Češi ve věku mezi 45 a 59 let mají největší znalost slovenštiny, a také Slováci ve stejné věkové skupině mají nejvíce bezproblémový vztah k češtině, což je doloženo skutečností, že pouze zhruba polovina – 54 % – obecně používá slovenštinu, když mluví s českými příbuznými. 68 % respondentů celkově prohlásilo, že jejich slovenští příbuzní jim zpravidla odpovídají ve slovenštině, v porovnání s 10 % mluvčích, jejichž příbuzní reagují výhradně v češtině. (tabulka 11, 12)

Obecně řečeno, Češi dělají méně jazykových ústupků vůči slovenským známým než slovenským příbuzným, s tím, že 73 % v tomto případě hovoří výhradně česky. Není překvapující, že slovenští znají (kteří v mnoha případech žijí v České

republice) určitým způsobem více inklinují k používání češtiny, ačkoli podle tvrzení respondentů 66 % z nich upřednostňuje odpovídat jim ve slovenštině. Nejsou zde žádné významné rozdíly v užití co se týče pohlaví, zeměpisné polohy či dokonce vzdělání, ovšem skupina 60 a více letých je nejvíce náchylná k přecházení do slovenštiny, možná proto, že pocítují větší potřebu činit tak ve vztahu k slovenským účastníkům rozhovoru. (tabulka 13)

Podobný obrázek vyvstane při rozhovoru se slovenskými cizinci kdekoli mimo Slovensko. V tomto případě 73 % Čechů dává přednost používání vlastního jazyka, a pouhá 2 % se vyznačují přecházením do slovenštiny. Mezi 788 respondenty (70 % z celkového počtu), kteří občas tráví čas na Slovensku, 593 (75 %) mluví hlavně česky, když tam jsou, zatímco 169 (21 %) směšuje oba jazyky nebo mezi nimi kolísá, a 22 (3 %) se rozhodne převážně pro slovenštinu. Úroveň vzdělání lidí prozrazuje více o pravděpodobnosti jejich rozhodnutí pro cestování na Slovensko než o jejich jazykové volbě – 47 % nejméně vzdělaných dotázaných tvrdí, že na Slovensko nikdy nejedí. U vysokoškolsky vzdělaných lidí je nejvíce pravděpodobné, že navštíví Slovensko, ovšem 93 ze 122 (76 %) u těch, kteří tak učiní, mluví převážně česky, v porovnání s 219 z 305 (72 %) mluvčích s neúplným středním vzděláním. Věk je tu znovu nejdůležitějším faktorem určujícím jazykové užití. 83 % z 201 dotázaných ve věku 15-19 let, kteří cestují na Slovensko tam obecně mluví česky, což je v kontrastu se 72 % u mluvčích ve věkové skupině 45-59 let. (tabulka 14)

Závěr

Spisovná čeština a slovenština vedle sebe existují po dlouhou dobu bez zjevné antipatie mezi jejich mluvčími, ovšem za předpokladu, že čeština soustavně uplatňovala a dodnes uplatňuje větší vliv na slovenštinu než naopak. Zatímco Češi vždy považovali nadřazenost svého jazyka za samozřejmost, Slováci se pokoušeli ve stále větší míře charakterizovat svůj mateřský jazyk v protikladu ke spisovné češtině. Nestejnoměrný vztah mezi oběma jazyky pravděpodobně měl svůj smysl a byl užitečný v období hrozby maďarizace, avšak později dosáhl bodu logické absurdity se zavedením pojmu *českoslovenština* (společný název jazyka národa československého) v období první republiky. Prosazování *českoslovenštiny* implicitně předpokládalo, že čeština bude působit jako obecný jazyk neboli *Dachsprache* pokrývající jak území Čechů, tak Slováků⁴³, zatímco Slováci si přisvojí určitý *přechodný jazyk* (interlingua-

Tabulka 11: Jak mluvíte se slovenskými příbuznými [„Češi a slovenština“]

	Všichni	15-29	30-44	45-59	60+
Hlavně česky	124 (63 %)	33 (75 %)	36 (74 %)	21 (46 %)	34 (58 %)
Hlavně slovensky	16 (8 %)	21 (5 %)	2 (4 %)	3 (7 %)	9 (15 %)
Někdy česky, jindy slovensky	34 (17 %)	4 (9 %)	6 (12 %)	14 (30 %)	10 (17 %)
Přechází mezi češtinou a slovenštinou	20 (10 %)	4 (9 %)	3 (6 %)	7 (15 %)	6 (10 %)
Jiná odpověď	4 (2 %)	1 (2 %)	2 (4 %)	1 (2 %)	

Tabulka 12: Jak vaši slovenští příbuzní odpovídají? [„Češi a slovenština“]

	Všichni	15-29*	30-44*	45-59*	60+*
Hlavně česky	20 (10 %)	7 (16 %)	3 (6 %)	5 (11 %)	5 (8 %)
Hlavně slovensky	130 (66 %)	25 (57 %)	40 (82 %)	25 (54 %)	40 (68 %)
Někdy česky, jindy slovensky	26 (13 %)	7 (16 %)	2 (4 %)	9 (20 %)	8 (14 %)
Přechází mezi češtinou a slovenštinou	18 (9 %)	4 (9 %)	2 (4 %)	6 (13 %)	6 (10 %)
Jiná odpověď	4 (2 %)	1 (23 %)	2 (4 %)	1 (2 %)	

* Věk se zde vztahuje na české respondenty, ne na jejich příbuzné.

Tabulka 13 : Jak mluvíte se slovenskými známými, a jak vám oni odpovídají? [„Češi a slovenština“]

	Jak mluví se slovenskými příbuznými	15-29	30-44	45-59	60+	Jak mluví slovenští příbuzní
Hlavně česky	346 (73 %)	78 %	80 %	71 %	64%	31 (7 %)
Hlavně slovensky	14 (3 %)	2 %	1 %	1 %	7%	317 (67 %)
Někdy česky, jindy slovensky	61 (13 %)	8 %	10 %	18 %	16%	67 (14 %)
Přechází mezi češtinou a slovenštinou	46 (10 %)	11 %	8 %	9 %	12%	55 (12 %)
Jiná odpověď	5 (1 %)	1 %	1 %	1 %	1%	2 (0.5 %)

Tabulka 14: Jak mluvíte s ostatními Slováky? [„Češi a slovenština“]

	Mluví na Slovensku se Slováky	15-29	30-44	45-59	60+	a.	b.	c.	d.
Hlavně česky	591 (53%)	58 %	56 %	49 %	47 %	39 %	50 %	62 %	65 %
Hlavně slovensky	22 (2%)	0.7 %	1 %	2 %	5 %	2 %	2 %	2 %	3 %
Někdy česky, jindy slovensky	85 (8%)	4.5 %	8 %	9 %	9 %	7 %	8 %	8 %	8 %
Přechází mezi češtinou a slovenštinou	84 (7%)	6 %	7 %	9 %	8 %	5 %	9 %	6 %	10 %
Nejezdí na Slovensko	337 (30%)	30 %	27 %	31 %	31 %	47 %	31 %	22 %	14 %
Jiná odpověď	1 (0%)								
Neví	3 (0.5%)	1 %	0.5 %			0.5 %		0.5 %	

Pozn.: a. (Neúplně) základní, b. Střední bez maturity, c. Střední s maturitou, d. VOŠ, Bakalářské a VŠ .

ge), který by činil podstatně více ústupků spisovné češtině než bylo obecně přijatelné pro slovensky mluvící populaci. Ačkoli je třeba na podobné plány nahlížet v kontextu role Čechů při restrukturalizačních procesech na Slovensku v meziválečné době a také z pragmatických geopolitických ohledů (zejména snahy představit vnějšímu světu jednotné vzezření), jejich důsledkem na Slovensku bylo nevyhnutelně posílení představy kuturní a jazykové podřízenosti. Slovenština byla Čechy považována za jazyk postrádající svou autonomii (v podstatě české nářečí) ve všech případech vztahujících se ke státním záležitostem. Ačkoli je nyní slovenština v České a Slovenské

republice všeobecně uznávána jako autonomní, plně vyvinutý jazyk (neboli *Ausbausprache*) jak ve smyslu svých sociálních funkcí, tak svého tvarosloví, mají Slováci obvykle větší přístup k češtině než naopak. Řada lexikálních a jiných jazykových prvků přímo přičtených vlivu češtiny se výrazně nesnížily ani po rozpadu Československa 1. ledna 1993.

Mezi koncem šedesátých let minulého století a začátkem let devadesátých existovala tendence zveličovat rozsah toho, jakým způsobem sdílené rysy češtiny a slovenštiny v podstatě zaručovaly funkční bilingvismus, a zároveň zmírňovat roli pravidelného vystavení lidí jazyku a kultuře svých sousedů.

Zdá se pravděpodobné, že někteří čeští mluvčí vyššího věku mají nyní nadsazený názor na stupeň své dřívější aktivní komunikační kompetence ve slovenštině, nicméně se nemýlí v představě, že došlo k všeobecnému úpadku znalostí slovenštiny během posledních deseti let. Postkomunistická generace (jejíž kontakt se slovenštinou se různí na základě osobních okolností) je možná více závislá na kontextu při sémantické disambiguaci, nicméně její schopnosti chápání jsou téměř jistě lepší, než by si byla ochotná připustit. Blízkost východomoravských nářečí k západoslovenským nářečím, spojená s tendencí spisovné slovenštiny klonit se více k normám stanoveným na západě země než k těm na východě, zaručuje to, že spisovný jazyk zůstává široce srozumitelný pro všechny české mluvčí s možnou výjimkou velmi malých dětí. Neochota mluvit slovensky u Čechů všech věkových kategorií v sobě obsahuje hlubší psycholingvistickou úroveň, která odráží jejich představu, že mohou komunikovat efektivněji a v některých případech autoritativněji, pokud se budou držet svého vlastního jazyka. I ti čeští mluvčí, kteří mají slovenské příbuzné, jsou více nakloněni zvolit si v komunikaci mateřský jazyk raději než přejít do slovenštiny.

Výzkum analyzovaný v tomto článku poskytl statistickou bázi pro zdůvodnění řady obecných předpokladů o česko-slovenských jazykových vztazích (například toho, že velmi málo Čechů mluví slovensky i v případech, kdy odcestují na Slovensko, nebo že Češi zůstávají nakloněni Slováckům a jejich jazyku). Důležitější je možná to, že také dále osvětlil složitost charakterizace statutu dvou blíže příbuzných kontaktních jazyků, dříve mluvených členy původní populace stejného státu (od roku 1918 do 1938 a od 1945 do 1992), kde se jeden jazyk po desetiletí těšil neúměrné prestiži. Nejdůležitějším závěrem vycházejícím z této studie je to, že více než polovina největší etnické skupiny v České republice – lidí žijících v Čechách (na rozdíl od Moravanů) – považuje rozdíly mezi východomoravskými nářečím a spisovnou češtinou za větší než rozdíly mezi východomoravskými nářečím a spisovnou slovenštinou. Fakt, že mluva v částech Moravského Slezska vzdáleného 50 kilometrů od slovenských hranic je považována za nejbližší morfologii psané češtiny naznačuje, jak relativní shodu mezi spisovnou češtinou a spisovnou slovenštinou, tak dosah rozdílů existujících mezi spisovnou češtinou a obecnou češtinou.

literatura

- Bělič, J. 1972. *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Berger, T. 2003. „Slovaks in Czechia – Czechs in Slovakia.“ *International Journal of the Sociology of Language* 162: 19-39.
- Bláha, O. 2005. „Moravský jazykový separatismus: zdroje, cíle, solovanský kontext.“ *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica* 3: 293-299.
- Brandner, A. 2006. *Recenze: Lipowski, J. 2005. „Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě.“* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. In *Sborník Prací Filosofické fakulty Brněnské University. Studia minora facultatis philosophicae universitatis brunensis. Linguistica Brunensia*. A 54. [online] [cit. 8.7.2009]. Dostupné z: <https://www.phil.muni.cz/sborniky/rada_jazykovedna/dataweb06/06drecenze/lipowski.htm>.
- Budovičová, V. 1974. „Spisovné jazyky v kontakte. Sociolingvistický pohľad na dnešný vzťah spisovnej slovenčiny a češtiny.“ *Slovo a slovesnosť* 35: 171-181.
- Budovičová, V. 1987. „Semikomunikácia ako lingvistický problém.“ Pp. 49-66 in Mistrik, J. (ed.). *Studia Academica Slovaca*. Bratislava: Alfa.
- Budovičová, V. 1988. „Semikomunikácia ako faktor medzijazykovej dynamiky.“ Pp. 45-54 in Brabcová, R., Štícha, F. (eds.). *Dynamika súčasnej češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: Sborník Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy.
- Budovičová, V. 1988. „Dvojazyčná komunikácia v slovenčine a češtině.“ *Slovo a slovesnosť* 13: 115-128.
- Comrie, B. (ed.). 1987. *The World's Major Languages*. London: Croom Helm, & New York: Oxford Univeristy Press.
- Daftary, F., K. Gál. 2000. „The New Slovak Language Law: Internal or External Politics?“ Flensburg: *ECMI Working Paper 8* [online] [cit. 20.2.2009]. Dostupné z: <http://www.ecmi.de/download/working_paper_8.pdf>.
- Dickins, T. 2009. *Attitudes to lexical borrowing in the Czech Republic*. Liberec: Nakladatelství Bor.
- Dickins, T. 2008. „Postoje k výpůjčkám v soudobé češtině.“ *Naše společnost* 6 (1): 14-28.
- Dolník, J. 1992. „České slová v slovenčine.“ Pp. 1-10 in Mlacek, J. (ed.). *Studia Academica Slovaca* 21: Bratislava: Stimul.
- Dolník, Juraj. 2002. „Slowakisch.“ Pp. 275-281 in Janich N., A. Greule (eds.). *Sprachkulturen in Europa. Ein internationales Handbuch*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Fischer, J. et al. 2006. *Statistická ročenka České republiky (Statistical Yearbook of the Czech Republic)*. Praha: Scientia.
- Gramma, G.S. 2006. *Language policy and language rights in Slovakia*. Barcelona: Mercator – Working papers [online] 23: 7 [cit. 20.2.2009]. Dostupné z: <<http://www.ciemen.org/mercator/pdf/wp23eng.pdf>>.
- Greenberg, R.D. 2004. *Language and Identity in the Balkans: Serbo-Croatian and its Disintegration*. Oxford: Oxford University Press.
- Hasil, J. 2004. „Čeština v kontaktu s jinými jazyky.“ Pp. 81-88 in Balowski, M., J. Svoboda (eds.). *Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století. Sborník referátů z mezinárodní konference konané 15. – 16.5.2003 ve Wałbrzychu*. Ostrava – Wałbrzych: Ostravská univerzita a Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa.
- Hasil, J. 2004. „Čeština v proměnách 20.století.“ Pp. 53-62 in Hasil, J., J. Kuklík (eds.). *Přednášky z XLVII. běhu LŠSS*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Haugen, E. 1987. „Danish, Norwegian and Swedish.“ Pp. 157-179 in Comrie, B. (ed.). *The World's Major Languages*. London: Croom Helm, & New York: Oxford Univeristy Press.

- Haugen, E. 1966. „Dialect, language, kation.“ *American Anthropologist* 68 (4): 922-935.
- Haugen, E. 1972. „Semicommunication: The language gap in Scandinavia.“ Pp. 215-236 in Dil, A.S. (ed.). *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hausenblas, K. 1975. „Ke kontaktu češtiny a slovenštiny v konkrétním dorozumívacím styku.“ Pp. 225-226 in Rzounek, V. (ed.). *Slavica Pragensia*, XVIII. (*Acta Universitatis Carolinae, Philologica*, 3-4.) Praha: Univerzita Karlova.
- Hauser, P. 1980. *Nauka o slovní zásobě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Havránek, B., M. Weingart (eds.). 1932. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich.
- Hernová, Š., G. Sokolová. 2000. *Národně jazykové vědomí obyvatel národnostně smíšených oblastí České republiky*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea.
- Hoffmannová, J., O. Müllerová. 1993. „Interference češtiny a slovenštiny v mluvené komunikaci.“ *Česká slavistika = Slavia* 62 (3): 311-316.
- Holy, L. 1996. *The little Czech and the Great Czech nation: National identity and the post-communist social transformation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ivaňová, T. 2002. „Cizinka S.: Dvojazyčná česko-slovenská komunikace.“ M.A. thesis. Praha: Ústav bohemistických studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.
- Chludilová, I. 2003. „Cizinci v České republice.“ Sociologický ústav AV ČR: Centrum pro výzkum veřejného mínění. [online] [cit. 8.2.2007]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/nase_spolecnost/100006s_chludilova_cizinci.pdf>.
- Johnston Conover, P., B.E. Hicks. 1998. „The Psychology of Overlapping Identities: Ethnic, Citizen, Nation and Beyond.“ Pp. 11-48 in Taras, R. (ed.). *National Identities and Ethnic Minorities in Eastern Europe: Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995*. Prague & London: Macmillan.
- Kačala, J. 2005. „O vztáchoch slovenčiny a češtiny v 20. storočí.“ *Slavica slovacca* 40 (2): 158-166.
- Kloss, H. 1967. „Abstand and Ausbau Languages.“ *Anthropological Linguistics* 9 (7): 29-41.
- Kozlíková, D., A. Seidlová. 2003. „Česká národní identita.“ Praha: Sociologický ústav AV ČR: Centrum pro výzkum veřejného mínění. [online] [cit. 13.2.2007]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100191s_OV30310A.pdf>.
- Krčmová, M. 1996. „Běžná mluva východní Moravy.“ Pp. 119-128 in Nebeská, I., A. Macurová. (eds.). *Jazyk a jeho užívání*. Praha: Univerzita Karlova.
- Kuldanová, P. 2003. „Útvary českého národního jazyka.“ [online] [cit. 2.3.2007]. Dostupné z: <<http://www.osu.cz/fpd/kcd/dokumenty/cestinapositi/igstema1.htm>>.
- Lipowski, J. 2005. *Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Musilová, K. 2000. „Česko-slovenský pasivní bilingvismus.“ Pp. 280-288 in Ondrejovič, S. (ed.). *Město a jeho jazyk. (Sociolinguistica Slovaca 5)*. Bratislava: Veda.
- Musilová, K. 2005. „Slovakismy v současné češtině.“ Pp. 261-266 in Uličný, O. (ed.). *Euroletteraria & Eurolingua 2005. Majority a minority v literatuře a v jazyce*. Liberec: Technická univerzita.
- Nábělková, M. 2007. „Closely-related languages in contact: Czech, Slovak, „Czechoslovak“.“ *International Journal of the Sociology of Language* 183: 53-73.
- Nábělková, M. 2002. „Medzi pasívnym a aktívnym bilingvizmom (poznámky k špecifiku slovensko-českých jazykových vzťahov).“ Pp. 101-114 in Štefánik, J. (ed.). *Bilingvizmus – minulosť, prítomnosť, budúcnosť*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Nekula, M., L. Uhlířová. 2002. „Tschechisch.“ Pp. 302-310 in Janich N., A. Greule (eds.). *Sprachkulturen in Europa. Ein internationales Handbuch*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Nekvapil, J., M. Nekula. 2006. „On language management in multinational companies in the Czech Republic.“ *Current Issues in Language Planning* 7 (2,3): 307-327.
- Neustupný, J.V., B.H. Jernudd. 1987. „Language Planning for whom?“ Pp. 69-84 in Laforge, L. (ed.). *Actes du colloque internationale sur l'aménagement linguistique / Proceedings of the International Colloquium on Language Planning, Ottawa, May 25-29 1986*. Québec: Les Presses de L'Université Laval.
- Neustupný, J.V., J. Nekvapil. 2003. „Language Management in the Czech Republic.“ *Current Issues in Language Planning* 4 (3,4): 181-366.
- Pastuszkova, I. 2007. „Rozumíme si?!“ Zlín: Magistrát města Zlína. [online] [cit. 12.3.2007]. Dostupné z: <<http://www.mestozlin.cz/article/33455/>>.
- Rezková, M. 2003. „Jak jsme tolerantní.“ Praha: Sociologický ústav AV ČR: Centrum pro výzkum veřejného mínění: 1-4. [online] [cit. 5.9.2006]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100199s_ov30324.pdf>.
- Rychlík, J. 2003. *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989-1992*. Bratislava: Academia Electronic Press.
- Rychlík, J. 1998. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992*. Bratislava & Praha: Academia Electronic Press / Ústav T. G. Masaryka.
- Skilling, G.H. 1976. *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Sloboda, M. 2004. „Slovensko-česká (semi)komunikce a vzájemná (ne)srozumitelnost.“ *Čeština doma a ve světě* 12 (3-4): 208-220.
- Sloboda, M. 2005. „Od aspektov bilingválnej komunikácie k jazykovej asimilácii a retencii: prípadová štúdia slovenskej rodiny v Česku.“ *Slovenská reč* 70 (6): 338-354.
- Stolc, J. (ed.). 1968. *Atlas slovenského jazyka. Vokalizmus a konsonantizmus; mapy; uvod, komentar*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- Škodová, M. 2006. „Vztahy se Slovenskem.“ Praha: Sociologický ústav AV ČR: Centrum pro výzkum veřejného mínění: 1-3. [online] [cit. 9.2.2007]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100629s_po61214.pdf>.
- Škodová, M. 2009. „Vztah Čechů k vybraným národnostem.“ Praha: Sociologický ústav AV ČR: Centrum pro výzkum veřejného mínění: 1-2. [online] [cit. 8.3.2009]. Dostupné z:

- <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100860s_ov90123.pdf>.
- Šlosar, D., R. Večerka, J. Dvořák, P. Malčík. 2009. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno: Host.
- Šmejkalová, M. 2005. „Jazyk československý na českých a slovenských školách mezi učebními osnovami z let 1919 a 1927.“ *Slovo a slovesnost* 66: 32-47.
- Štráfeldová, M. 2001. „Slovenské školství v ČR.“ [online] [cit. 30.10.2006]. Dostupné z: <<http://www.radio.cz/cz/clanek/5912>>.
- Tabery, P. 2008. „Pocity spojené se vznikem samostatné České republiky po rozdělení Československa a názory obyvatel na vybrané příčiny rozdělení.“ Praha: Sociologický ústav AV ČR: Centrum pro výzkum veřejného mínění: 1-4. [online] [cit. 12.1.2009]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100748s_po80117c.pdf>.
- Tejnor, A. et al. 1972. „Přejatá slova a veřejné mínění.“ *Naše řeč* 55 (4): 185-201.
- Tejnor, A. 1971. *Cizí slova v českém jazyce*. Praha: Ústav pro výzkum veřejného mínění.
- Votruba, M. 1998. „Linguistic Minorities in Slovakia.“ Pp. 255-279 in Bratt Paulston, C., D. Peckham (eds.). *Linguistic minorities in eastern Europe*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Weingart, M. 1932. „Jazyk nejdražší statek.“ Pp. 46-66 (48-49) in *Slovenské stati*. Praha: Státní nakladatelství.
- Zeman, J. 1997. „Czech-Slovak.“ Pp. 1650-1655 in Goebel, H., P.H. Nelde., Z. Starý, W. Wölk, (eds.). *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Zeman, J. 1997. „K přijímání slovenské kultury Čechy po rozpadu Československa.“ Pp. 182-186 in Ondrejovič S. (ed.). *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektivy*. Bratislava: Veda.
- Zeman, J. 2007. „K výzkumu vztahu češtiny a slovenštiny (přehled hlavních témat posledních patnácti let).“ Pp. 6-26 in Hoffmannová, J., M. Nábělková (eds.). *Čeština a slovenština: vzájemné vztahy, rok 2007. Jazykovědné aktuality* 44.
- Český statistický úřad. 2007b. „Cestovní ruch: Hosté v hromadných ubytovacích zařízeních podle zemí za 1. – 4. čtvrtletí 2006: *Tab. 10.2 – Hlavní město Praha*.“ Praha: Český statistický úřad. [online] [cit. 26.1.2007]. Dostupné z: <<http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/p/9207-06>>.
- Český statistický úřad. 2006. *Tab. 10.1 – ČR celkem*. Praha: Český statistický úřad. [online] [cit. 26.1.2007]. Dostupné z: <<http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/p/9207-06>>.
- Český statistický úřad. 2005. „Česká republika a svět.“ Praha: Český statistický úřad. [online] [cit. 31.10.2006]. Dostupné z: <[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_a_svet/\\$File/10_cr_svet.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_a_svet/$File/10_cr_svet.pdf)>.
- Ústav pro informace ve vzdělávání. 2007. *České školství v mezinárodním srovnání: Stručné seznámení s vybranými ukazateli publikace OECD Education at a Glance 2006*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání. [online] [cit. 1.2.2007]. Dostupné z: <<http://www.uiv.cz/soubor/2393>>.
- Eurobarometer. 2005. *Europeans and Languages*. Brussels: Eurobarometer. [online] [cit. 12.10.2006]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_237_en.pdf>.
- Eurobarometer. 2006. *Europeans and their Languages*. Praha: Special Eurobarometer. [online] [cit. 14.10.2007]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_sum_en.pdf>.
- European Charter for Regional or Minority Languages*. 2007. Strasbourg: Council of Europe. [online] [cit. 2.3.2007]. Dostupné z: <<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=&DF=&CL=ENG>>.
- „Foreign Trade of the Czech Republic“. 2006. Praha: Czech Republic: The Official Website of the Czech Republic. [online] [cit. 30.10.2006]. Dostupné z: <<http://www.czech.cz/en/economy-business-science/general-information/foreign-trade/foreign-trade-of-the-czech-republic/>>.
- „Investment Opportunities“. 2006. Praha: Czech Republic: The Official Website of the Czech Republic. [online] [cit. 20.10.2006]. Dostupné z: <<http://www.czech.cz/en/economy-business-science/investment-counsel/investing-in-the-czech-republic/>>.
- Key Data on Teaching Languages at School in Europe*. 2005. Brussels: Eurydice European Unit. [online] [cit. 12.10.2006]. Dostupné z: <http://www.eurydice.org/ressources/eurydice/pdf/0_integral/049EN.pdf>.
- „[slovo úvodem] Národní plán výuky cizích jazyků.“ 2005/6. *Cizí jazyky* 49 (1): 3-5.
- Český statistický úřad. 2007. „Počet cizinců v ČR.“ Praha: Český statistický úřad. [online] [cit. 12.2.2007]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/pocet_cizincu>.
- Český statistický úřad. 2007. „Počet cizinců v ČR – Popis aktuálního vývoje: *A90 Cizinci podle kategorií pobytu, pohlaví a státního občanství – k 30. 9. 2006*.“ Praha: Český statistický úřad. [online] [cit. 12.2.2007]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/tabulky/pocet_cizincu-001>.
- Český statistický úřad. 2003. „Sčítání lidu, domů a bytů: Národnostní složení obyvatelstva: *Kapitola č.5 Národnost a mateřský jazyk*.“ Praha: Český statistický úřad. [online] [cit. 26.1.2007]. Dostupné z: <<http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/publ/4114-03->>.
- Český statistický úřad. 2003. „Sčítání lidu, domů a bytů: Národnostní složení obyvatelstva: *Tab. č. 12 Obyvatelstvo podle národnosti a podle mateřského jazyka a pohlaví k 1. 3. 2001*.“ Praha: Český statistický úřad. [online] [cit. 26.1.2007]. Dostupné z: <<http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/publ/4114-03->>.
2007. *Scope of denotation for language identifiers*. Washington, D.C.: SIL International. [online] [cit. 12.1.2009]. Dostupné z: <<http://www.sil.org/ISO639-3/scope.asp>>.
- Ústav pro informace ve vzdělávání. 2007. „Vývojová ročenka Školství v ČR: *B6.2.1 Základní školy – žáci učící se cizí jazyky ve školním roce 2000/01 až 2005/06 (bez škol při výchovných ústavech)*.“ Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání. [online] [cit. 12.3.2007]. Dostupné z: <<http://www.uiv.cz/clanek/586/1297>>.
- Ústav pro informace ve vzdělávání. 2007. „Vývojová ročenka Školství v ČR: *B6.2.3 Střední školy (G, SOŠ, SOU) – žáci učící*

se cizí jazyky ve školním roce 2000/01 až 2005/06.“ Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání. [online] [cit. 12.3.2007]. Dostupné z: <<http://www.uiv.cz/clanek/586/1297>>.

Středisko empirických výzkumů. 2006. „Vztah k zahraničí a Hodnocení Zahraničních státníků.“ Praha: Středisko empirických výzkumů. [online] [cit. 5.2.2007]. Dostupné z: <<http://www.stem.cz/clanek/1079>>.

„Znalost cizích jazyků se v EU zlepšuje, Češi výrazně zabodovali.“ 2006. Brussels: EurActiv. [online] [cit. 12.9.2006]. Dostupné z: <<http://www.euractiv.cz/cl/78/2420/Znalost-cizich-jazyku-se-v-EU-zlepsuje-Cesi-vyrazne-zabodovali>>.

Tom Dickins vystudoval Leedskou univerzitu (specializace na ruský jazyk a literaturu a francouzský jazyk a literaturu). V roce 1983 získal na téže univerzitě titul magistra v oboru české literatury. Od roku 1990 učí ruštinu a obecnou lingvistiku na univerzitě ve Wolverhamptonu. Zajímá se zejména o lexikologii, sociolingvistiku, jazykový purismus, přejímání cizích slov, jazykový a politický diskurz. Většina jeho publikací se zabývá jazykovými variacemi a změnami v češtině. Dále Tom Dickins publikoval učební materiály, příkladem může být učebnice ruštiny pro dospělé začátečníky, kterou vytvořil spolu s kolegyní Irinou Mooreovou.

Viz: <http://www.wlv.ac.uk/Default.aspx?page=12044>

Tom Dickins vystudoval Leedskou univerzitu (specializace na ruský jazyk a literaturu a francouzský jazyk a literaturu). V roce 1983 získal na téže univerzitě titul magistra v oboru české literatury. Od roku 1990 učí ruštinu a obecnou lingvistiku na univerzitě ve Wolverhamptonu. Zajímá se zejména o lexikologii, sociolingvistiku, jazykový purismus, přejímání cizích slov, jazykový a politický diskurz. Většina jeho publikací se zabývá jazykovými variacemi a změnami v češtině. Dále Tom Dickins publikoval učební materiály, příkladem může být učebnice ruštiny pro dospělé začátečníky, kterou vytvořil spolu s kolegyní Irinou Mooreovou.

Lze ho kontaktovat na adrese: T.Dickins@wlv.ac.uk.

poznámky

¹ Poděkování náleží Britské akademii, která výzkum dotovala, a Jiřímu Vinopalovi, který formátoval dotazníky a organizoval kolekci dat. „Postoje“ byly prováděny na reprezentativním vzorku 283 respondentů ve věku od 15 let, v době od 31. října do 7. listopadu 2005, zatímco „Češi a slovenština“ vycházela z reprezentativního vzorku 1126 respondentů stejné věkové skupiny od 3. do 10. září 2007.

² Viz [Tejnor 1971] a [Tejnor et al. 1972: 185–201] viz také [Key Data ...], [Europeans and Languages ...] a [Europeans and their Languages ...].

³ Pro všeobecný přehled výzkumu česko-slovenských vztahů, viz např. [Sloboda 2004: 208–220].

⁴ [Berger 2003: 19–39].

⁵ Původ slovenštiny je možné sledovat do čtrnáctého století, ovšem její užití nebylo standardizované, což znamenalo, že vzdělaní Slováci obecně preferovali poslovenštěnou formu češtiny (pokud nepoužívali latinu).

⁶ Viz [Gramma 2006].

⁷ [Brandner 2006], viz [Lipowski 2005].

⁸ Viz např. *Ottův slovník naučný nové doby: Dodatky k velikému ottovu slovníku*. Br–Dej (1998: 1170–1172).

⁹ [Weingart 1932].

¹⁰ Viz [Šmejkalová 2005: 32–47].

¹¹ Viz [Berger 2003: 24].

¹² [Holý 1996].

¹³ [Skillings 1976: 241–244].

¹⁴ Viz [Daftary, Gál 2000].

¹⁵ Slovenská televize (STV) byla ve známém případě v srpnu 2005 nucena uhradit pokutu 20 000 slovenských korun za vysílání českého loutkového pořadu Spejbl a Hurvínek v češtině, což bylo v rozporu s jazykovým zákonem z roku 2005, jež nařizuje, aby byly pořady pro děti do 12 let dabovány do slovenštiny.

¹⁶ [Zeman 1997: 182–186].

¹⁷ [Musilová 2005].

¹⁸ Stojí za povšimnutí, že části západních a jihozápadních Čech (zahrnující město Plzeň a západ od oblasti Prácheňsko) si udržují některé výrazné nářečové rysy.

¹⁹ [Neústupný, Nekvapil 2003: 181–366].

²⁰ Co se týče dalších informací o slovenských nářečích, viz [Stolc 1968].

²¹ „Spisovný jazyk“ je definován v Masarykově slovníku naučném, R–S (1932: 852) jako „ta podoba [jazyk]a, kterou jest psána krásná a věd[ecká], které se užívá ve šk[ole] a v úřadech, v projevech tiskových a kterou mluví vzdělané vrstvy v svém styku“, ale podrobnější diskuze

tohoto tématu by musela brát v úvahu teorie jazykové kultury. Viz [Havránek, Weingart 1932] a [Šlosar, Večerka, Dvořák, Malčík 2009].

²² Viz [Bělič 1972].

²³ Viz např. [Křčmová 1996: 119–128].

²⁴ Viz např. [Kuldanová 2003]. Používání vokalizovaného (epentetického) ‚e‘ podléhá změnám ve všech formách češtiny a slovenštiny.

²⁵ [Bláha 2005: 293–299].

²⁶ Viz [Europeans and Languages: 3] a [Znalost cizích ...].

²⁷ Kdyby Eurobarometer nikdy nezjišťoval porozumění mezi „geneticky“ blízkými jazyky, nejasný status slovenštiny by nestál za zmínku, ale v průzkumech veřejného mínění Eurobarometer státy samy určují, co je a není *cizí jazyk*.

²⁸ [Scope of denotation ...].

²⁹ Viz [Zeman 1997: 1650–1655].

³⁰ [Hauser 1980: 18–58].

³¹ Viz např. [Haugen 1987: 157–179].

³² Viz např. [Greenberg 2004].

³³ [Škodová 2006] a [Tabery 2008].

³⁴ Viz např. [Vztah k zahraničí ...] a [Škodová 2009].

³⁵ Otázka druhé volby poskytla méně přesnou indikaci postojů, protože 28.8 % respondentů nenabídlo žádnou odpověď. Skutečná procenta vyznačená v tabulce jsou podstatně vyšší, protože opomíjejí ty, kteří neodpověděli.

³⁶ Soukromá emailová korespondence s Miriam Margalovou, vycházející z příspěvku do SEELANGS: Slavic & East European Languages and Literatures list, <SEELANGS@BAMA.UA.EDU>, 22/07/2008.

³⁷ Podle sčítání lidu z roku 2001 žilo v České republice 193 190 Slováků a 239 355 lidí označilo slovenštinu za svůj mateřský jazyk. Jediná slovenská škola v Karvině byla zrušena v roce 2000. Viz [Štráfěldová 2001].

³⁸ [Haugen 1966: 922–935], viz [Budovičová 1987: 49–66] a [Budovičová 1988: 45–54].

³⁹ Viz [Pastuszkova 2007].

⁴⁰ [Nábělková 2007: 53–73].

⁴¹ Množství respondentů tvrdících, že slovensky nikdy nemluví, se snížilo ze 61 % na 54 % v odpovědi na otázku „Mluvíte slovensky lépe nebo hůře než před deseti lety?“, avšak to je možné zdůvodnit vrůstem „Jiných odpovědí“ nebo odpovědí „Nevím“.

⁴² [Dickins 2009].

⁴³ Viz [Kloss 1967: 29–41].

Názory a postoje české populace na přeshraniční spolupráci

Lukáš Novotný

The Views and Attitudes of the Czech Population to the Cross-border Cooperation

Abstract: The article deals with cross-border cooperation which has become since the 1990's an indelible element of the regional development of the Czech borderland areas. The paper presents the results of a research focusing on the positions of the Czech inhabitants living on the borderland of the Czech Republic and the cross-border cooperation issues. The research carried out in 2008 by the Public Opinion Research Centre (CVVM) showed that the inhabitants of the Czech Republic perceive the image of the borderland areas not as negatively as can be seen from previous studies on the same topic.

Keywords: borderland areas, cross-border cooperation, periphery areas, European integration, Euroregion

Úvod

Až dosud věnovala sociologie, ale i další příbuzné společensko-vědní obory jako např. geografie či politologie pozornost zejména česko-německému pohraničí [Houžvička, Novotný 2007; Kowalke 2008; Jeřábek 1999]. O pohraničních úsecích České republiky s ostatními zeměmi sice také disponujeme vědeckými studii zkoumajícími různé socioekonomické a jiné problémy [Jetmar 2007; Zich 2007; Kovařík 2006; Novotná 2005; Jeřábek 2004; Sokolová 1997], takové pozornosti jako česko-německé pozornosti se jim však dosud nedostalo.¹ Tento deficit se pokouší poněkud napravit následující studie, i když se jí to může podařit jen způl. Zaměřuji zde totiž svou pozornost obecně na to, jak nahlízejí na přeshraniční spolupráci a na pohraniční oblasti občané celé České republiky.

Tato stať shrnuje výsledky reprezentativního šetření, které v září 2008 uskutečnilo Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM) jako dílčí úlohu vědeckého projektu „Rozvojové zájmy pohraničních regionů (na příkladu Orlicka), který podpořilo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy na období 2006 až 2011. Cílem této části projektu bylo zjistit názory a postoje obyvatel České republiky k českému pohraničí obecně. Otázky položené v dotazníku se týkaly obecně pohraničí, dále problémů, nedostatků a předností těchto regionů a přeshraniční spolupráce. Několik otázek bylo věnováno obecně místní veřejné správě. Metodou sběru byl osobní rozhovor tazatele s respondentem. Výzkumným nástrojem byl standardizovaný formalizovaný dotazník. Dotazování bylo realizováno na reprezentativním souboru občanů ČR starších 15 let. Výběr reprezentativního souboru byl kvótní vzhledem k regionu soudržnosti (NUTS 2), pohlaví, věku, vzdělání a velikosti místa bydliště. Celkem bylo dotázáno 1027 respondentů.

Tato stať sice primárně nechce a nemůže být teoretickým pojednáním, přesto není možné teoretická východiska vynechat. Proto stručně vyjasňuji v druhé kapitole základní teoretické pojmy, které jsou pro tuto studii relevantní. Zejména se jedná o pohraničí a přeshraniční spolupráci. Vycházím přitom z relevantní odborné sociologické a geografické literatury. V dalších částech se zaměřuji na nejdůležitější poznatky šetření, a to nejprve na postoje o celkové kvalitě života v pohraničí a následně na intenzitu přeshraniční spolupráce. 70 procent dotazovaných Čechů uvedlo, že žije ve vnitrozemí, 28 procent pak bydlí v pohraničních oblastech. Pokud mají respon-

denti k pohraničí nějaký vztah, pak je to nejčastěji proto, že tam mají přátele (36 procent), jezdí tam na dovolenou, za sportem či rekreací (41) nebo na chalupu (9). Závěrečná kapitola nastiňuje perspektivy dalšího vývoje v těchto oblastech.

Teoretická východiska

Soudobá sociologie a sociální geografie dnes vychází z existence sociálního prostoru a z přesvědčení, že společnosti jsou formovány také prostředím. Uspořádání prostoru tedy velmi úzce souvisí s „sociálním obsahem“ [Musil, Müller 2008]. Výstižně to popsal Antony Giddens, podle něhož může poloha v prostoru výrazně určovat kvalitu života lidí a jejich životní šance [Giddens 1984]. Proto dnes dochází i v jiných oborech jako například v sociologii nebo politologii ke zvýšenému zájmu o prostor a místo (viz např. sociologie prostoru [Schäfers 2006]).

Jak známo, jsou periferní oblasti obecně výsledkem nerovnoměrného rozvoje společnosti v daném území. Tento vývoj má své specifické historické, politické, ekonomické, sociální, kulturní ale i přírodní faktory. Pohraniční oblasti zpravidla k takovému periferním oblastem patří. I zde pozorujeme to, co je typické pro periferie: úbytek obyvatelstva, vyšší podíl osob ve starším věku, úbytek ekonomicky aktivních osob, podíl neobydlených bytů a domů, vyšší podíl občanů zaměstnaných v zemědělství, nižší životní standardy domácností, nižší úroveň občanské společnosti atd. [Musil 1988]. Pohraniční oblasti leží (kromě výjimek jako např. Liberecká či Českobudějovická) mimo hlavní jádrové oblasti a rozvojové osy. Jejich ekonomická slabost často souvisí s poválečným odsunem německého obyvatelstva z ČSR po druhé světové válce [Kastner 1996].

Chceme-li definovat pohraničí, přistupujeme na existenci dichotomie pohraničí-vnitrozemí. V takto polarizovaném prostoru uceleného státního útvaru je pak pohraničí region (nebo zóna), ve kterém je pozorovatelný vliv hranice (a tím i sousedské země) [Havlíček 2004]. Existuje přitom značná neshoda v tom, jak je tento vliv velký a do jaké míry je či není prospěšný. Například historici a politologové považují často za pohraničí území, která byla až do odsunu většinově osídlena německy mluvícím obyvatelstvem. V tomto případě hovoříme o reliktní hranici a o reliktním hraničním efektu

[Havlíček 2004]. Z výzkumu přeshraničních vlivů v českém pohraničí výzkumníků z univerzity v Ústí nad Labem například plyne, že (alespoň částečný) vliv přeshraničních aktivit na myšlení místních lidí připouští 40 procent dotázaných občanů v českém pohraničí. Nejsilnější je vliv na bavorské hranici (60 procent), saské (52) a rakouské (51). Nejmenší je pak na slovenské hranici a na hranicích s Polskem (oba 24 procent) [Zich 2007].

My pro potřeby empirického šetření realizovaného CVVM v minulém roce definujeme pohraničí na základě administrativního vymezení, totiž jako území (bývalých) okresů, které se dotýkají státní hranice s Německem, Polskem, Slovenskem nebo Rakouskem. S výjimkou Středočeského kraje a kraje Vysočina sousedí každý další kraj v různé délce s okolní zemí České republiky.

Hovoříme-li o přeshraniční spolupráci, jde v prvé řadě o aktivní účast občanů či celých sociálních skupin na utváření nějakých společných hodnot, na budování přeshraničního společenství [Zich 2005]. Je to cílevědomá činnost, institucionalizovaná (např. v podobě partnerských obcí či jiných partnerství) či neinstitutionalizovaná, při níž dále dochází ke vzájemnému poznávání, získávání důvěry a ke snaze pochopit toho druhého. Přeshraniční aktivity můžeme tedy chápat jako jakýsi pokus o minimalizaci role hranice. Přeshraniční spolupráce se snaží potlačit jednostrannou orientaci obcí a regionů směrem do vnitrozemí, snaží se tedy odstranit omezení každodenního života a vývoje způsobeného přítomností státní hranice. Podoba a intenzita přeshraničních vazeb je determinována různými faktory, mimo jiné původem hranice a její funkcí (buď jako předěl společenských systémů nebo jako prostor intenzivní kulturní i jiné výměny) [Chromý 2004].

Dalším z významných cílů přeshraniční spolupráce obecně je odstraňování asymetrií. Všeobecně vzato platí, že odstraňování těchto nerovností probíhá silněji u vyšších a středních vrstev obyvatelstva (u kvalifikovaných) než u vrstev s nižším sociálním statutem (nekvalifikovaných). Mezi vyššími středními sociálními vrstvami nalézáme podstatně častěji aktivní nositele přeshraniční spolupráce [Zich 2001]. To je dáno zejména jejich sociálními, kulturními, ale i například jazykovými kompetencemi, které je pro kontakt se sousedem více predisponují. V souladu se sousedstvím čtyř států existují i čtyři výrazně

rozdílné pohraniční úseky České republiky, která jsou dále vnitřně diferencovaná podle místních historických, kulturních, geografických a ekonomických podmínek.

Z různých regionálních výzkumů [Zich 2007; Houžvička, Novotný 2007] je patrný kvantitativně odlišný nárůst příhraničních kontaktů. Stabilnější a intenzivní jsou vazby ke Slovensku. Česko-slovenská hranice je jedna z nových hranic v Evropě. Dnes je tato hranice z geografického (hůře průchodný terén) i politického hlediska (odlehlost od hlavních středisek státu) značně marginalizovaná, přičemž na tom nic nezměnil ani vstup obou zemí do Evropské unie. [Vaishar, Zapletalová 2005] Regionálně nerovnoměrně zastoupen je nárůst kontaktů s Polskem, zde teprve dochází k postupnému prohlubování zájmu o spolupráci na místní úrovni a tím i k překonávání nedostatečné oboustranné občanské neinformovanosti. V případě česko-polské hranice působí jako brzdicí faktor zejména absence významnějších dopravních tahů a poloha mimo hlavní rozvojové osy daleko od hospodářsky silných jednotek. „Aktuální přeshraniční potenciál“ [Zich 2007] k Německu a Rakousku je dnes velmi různorodý a dynamický, a to více než v jiných pohraničních oblastech. Vztahy jsou zde intenzivní, nicméně v posledních několika letech došlo k poklesu přeshraničních vazeb, který je zachytitelný zejména tehdy, pokud zohledníme poznávací euforii v případě kontaktů s Bavorskem a Rakouskem z devadesátých let. Vazby v těchto oblastech jsou více než v pohraničí s Polskem a Slovenskem orientovány ekonomicky a pragmaticky ve smyslu *win-lose* [Hlavatý 2007; Novotný 2005a; Jeřábek 2002] V této stati budu prezentovat postoje a názory obyvatel všech těchto pohraničních úseků.

Postoje občanů ČR vůči pohraničí

Občané ČR vnímají na straně jedné pohraničí jako málo obydlené území s omezenými kontakty a mají tendenci je ztotožňovat s „bývalými Sudety“. Tím se tedy ztotožňují s definicí pohraničí, která vychází z nerovnoměrného rozvoje společnosti ve vnitrozemí a v pohraničí. To, že pohraniční oblasti jsou málo osídlené regiony, se domnívá 71 procent respondentů. Z výzkumu dále plyne tendence interpretovat pohraničí jako „bývalé Sudety“. Toto připodobnění je v různé míře přípustné pro 69 procent Čechů. Ukazuje se tedy, že občané přistupují

Tabulka 1: Co se Vám vybaví, když slyšíte slovo pohraničí?

	1	2	3	4	9	průměr
a) okrajové území podél hranic státu	69,9	25,9	2,6	1,3	0,3	1,35
b) území s velkými rozvojovými možnostmi	9,1	27,7	39,4	14,8	9,1	2,66
c) území s omezenými kontakty	9,6	31,8	36,2	14,6	7,7	2,60
d) území umožňující kontakty se sousední zemí	44,2	48,0	5,5	0,7	1,7	1,62
e) zaostávající území	8,5	34,3	34,0	18,1	5,2	2,65
f) bývalé Sudety	31,2	38,0	16,7	8,6	5,6	2,03
g) zdravé životné prostředí	12,4	42,0	28,5	8,9	8,3	2,37
h) málo obydlené území	21,1	50,0	19,6	5,6	3,7	2,10
i) území ovlivnění pronikáním cizích vlivů	15,8	43,7	25,7	5,2	9,6	2,22
j) krásná krajina	27,2	49,1	15,0	3,1	5,6	1,94

Pozn.: 1 určitě ano, 2 spíše ano, 3 spíše ne, 4 určitě ne, 9 neví.

Zdroj: CVVM, září 2008, výzkum Názory a postoje české populace k českému pohraničí.

na historickou interpretaci hranice.² Ta je podle různých jiných šetření dodnes v různých částech pohraničí patrná, a to jako národnostní skladbou, tak i například architektonicky či jinak [Houžvička, Novotný 2007; Zich 1996].

Na straně druhé však Češi pohlížejí na okrajová území ČR jako na místa, která umožňují navázat kontakty se sousedskou zemí a která jsou pronikáním vlivů z těchto zemí přímo ovlivněna. S první uvedenou výpovědí souhlasí 92 procent obyvatel, s druhou 59 procent. Dále občané vyzdvihují zdravé životní prostředí (54 procent) a krásnou krajinu v těchto převážně horských oblastech (66 procent). (tabulka 1)

Většina Čechů se dále domnívá, že pohraničí je oblast, které je ze strany celostátních úřadů věnována malá pozornost (53 procent) a že je to hospodářsky slabá oblast (65 procent). Zatímco tedy občané oceňují zdravé životní podmínky, poukazují na problémy zejména v ekonomické oblasti. Celých 83 procent z nich totiž kritizuje pohraničí za nedostatek pracovních příležitostí. To je hlavní důvod, proč občané ve výzkumu dále poukazují na odliv mladých lidí z pohraničí směrem do vnitrozemí (82 procent). Za velký problém zde uvádějí příliš velkou odlehlost těchto míst od velkých center (82 procent). Respondenti ovšem nepotvrzují médií tradovanou představu o pohraničních oblastech a jejich kriminalitě. Kriminalitu jako problém označuje „jen“ 39 procent respondentů, pro 48 procent z nich to problém není. S tímto mediálním obrazem pak jistě souvisí i otázka „image obcí“ v pohraničí. Ta je podle mínění 45 procent občanů špatná či spíše špatná. 42 procent respondentů ji za špatnou nepovažuje.

Další otázka výzkumného šetření se týkala toho, jak ovlivnil vstup pohraniční oblasti vstup ČR do Evropské unie. Občané ČR považují za nejvýraznější změnu to, že přistoupení země pomůže rozvoji obcí v pohraničí, a to zejména v důsledku zesílené přeshraniční spolupráce (65 procent). Tím podle nich bude postupně docházet k odstranění periferního postavení tohoto území. Vstup země do unie také podle nich posiluje dobré vztahy mezi obyvateli sousedských zemí (57 procent). Někteří autoři v této souvislosti hovoří o „evropeizaci zdola“ (Zich 2007), čímž odkazují právě na proces integrace národních zájmů a struktur do evropského institucionálního rámce [Čmejrek 2008]. Komplementarita zájmů je velmi dobře patrná na příkladě Česka a Německa a spočívá v uchování etnic-

kého klidu a posilování kooperačního potenciálu, a to právě a zejména v pohraničních oblastech.

Již méně obyvatel – přesto ovšem stále poměrně silně zastoupená skupina – se domnívá, že vstup do unie pomůže překonat konfliktní minulost z poválečných událostí (45 procent). Míněn je zejména odsun německy hovořícího obyvatelstva Československa. Podle jiného výzkumu realizovaného oddělením České pohraničí Sociologického ústavu AV ČR v.v.i. v letech 2004 až 2006, a to výlučně v českém pohraničí s Německem, představuje právě konfliktní minulost³ jeden z hlavních problematických a dosud nepřekonaných aspektů česko-německých vztahů [Novotný 2005b]. Ukazuje se tudíž, že posilování národní identity vyžaduje i ve fázi evropeizace vzájemných vztahů zdravě sebevědomý patriotismus, který se nepochybně podílí a bude podílet na postupném utváření kombinovaných identit evropských a národních.

Občané ČR dále ve výzkumu realizovaným v minulém roce CVVM považují za důležité, aby se v českém pohraničí více než dosud podporovalo malé a střední podnikání (81 procent), cestovní ruch (80 procent) a obecně aby docházelo k posilování občanské společnosti formou spolupráce podnikatelských subjektů, obcí a neziskového sektoru (71 procent) (více k tomu [Rakušanová, Stašková 2007]). Občané se dále domnívají, že pohraničí by pomohla efektivnější regionální politika, zejména prohloubení kontaktů jednotlivých příhraničních obcí na krajské samosprávy (74 procent), spolupráce obcí a měst v českém pohraničí mezi sebou například v rámci různých mikroregionů či jiných subjektů (jako sdružení obcí) (82 procent) a mezi partnerskými obcemi v sousedním pohraničí (například v rámci euroregionů či v rámci bilaterálních partnerských smluv; [Laštovková 2005; Švehlová 2004]) (76 procent) a dále také možnost získat podporu investic ze zahraničí (78 procent). Z šetření pohraničních vlivů univerzity v Ústí nad Labem vyplývá, že finanční podpora přeshraniční spolupráce ze strany značnou měrou ovlivňuje charakter této spolupráce. „Pokud v budoucnu skončí či bude značně omezena [...] změní se jistě i charakter společných aktivit, pravděpodobně dojde v určitých oblastech k jejich omezení. Rozvoj je možno očekávat tam, kde je spolupráce založena na osobních vazbách a kontaktech...“ [Zich 2007]. (tabulka 2)

Tabulka 2: Jak důležité jsou podle Vás následující aktivity, aby se pohraničí rozvíjelo?

	1	2	3	4	5	9	průměr
a) podpora malého a středního podnikání	39,0	41,5	15,3	1,5	0,2	2,5	1,79
b) podpora zemědělství	44,1	36,6	14,2	2,3	0,6	2,1	1,76
c) podpora rozvoje cestovního ruchu	40,8	38,7	15,8	3,0	0,3	1,5	1,82
d) spolupráce obcí a měst v pohraničí	37,2	46,3	12,7	1,5	0,2	2,1	1,79
e) spolupráce obcí se sousedními obcemi přes hranici	31,5	45,1	16,7	3,0	0,2	3,5	1,92
f) udržování dobrých kontaktů s krajem	29,5	43,6	16,9	3,5	0,5	5,9	1,96
g) získávání podpory ze strukturálních fondů EU	48,0	36,2	7,1	1,1	0,4	7,2	1,59
h) spolupráce obcí, soukromých podnikatelů a neziskového sektoru	26,7	43,6	17,0	2,6	0,3	9,4	1,97
i) získávání investic ze zahraničí	36,6	41,2	14,2	1,7	0,1	6,2	1,80
j) podpora škol a vzdělávání	38,5	41,2	13,2	3,3	0,6	3,2	1,83

Pozn.: 1 velmi důležité, 2 značně důležité, 3 středně důležité, 4 spíše nedůležité, 5 zcela nedůležité 9 neví.

Zdroj: CVVM, září 2008, výzkum Názory a postoje české populace k českému pohraničí.

Přeshraniční spolupráce

Jak je patrné z tabulky 3, považují občané ČR za nejsilnější faktory ovlivňující přeshraniční spolupráci zejména ekonomické a mentální charakteristiky jako například různost kupní síly, rozdílné financování obcí, odlišné národní mentality či odlišné národní zájmy. Vezmeme-li v potaz poznatky z šetření Sociologického ústavu AV ČR, zjistíme, že například v českém pohraničí s Německem je skupina aktivních nositelů přeshraniční spolupráce malá a zahrnuje asi pět procent obyvatel. Nositelé přeshraniční spolupráce se vyznačují vysokou sociální kompetencí a schopností akceptovat jinakost (*alteritu*). Dále to jsou občané, kteří ovládají cizí jazyk, ať už přímo jazyk sousedské země nebo angličtinu coby *lingea francu*. Vzhledem k malé jazykové znalosti u občanů ČR není překvapivé zjištění CVVM, podle něhož představují jazykové problémy velký handicap pro přeshraniční spolupráci (68 procent respondentů).

Podobně malý jako v případě nositelů přeshraniční spolupráce je podle výsledků Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., i počet těch občanů České republiky, kteří pěstují kontakty se sousedskou zemí, v tomto případě s Německem. Celkem se jedná o asi jednu čtvrtinu občanů pohraničí. Většina tamních obyvatel tedy i takřka dvacet let od politického převratu neprojevuje o souseda zájem. Dá se očekávat, že i v ostatních pohraničních úsecích (snad s výjimkou „nové“ hranice se Slovenskem, kde neexistuje jazyková bariéra) bude podíl občanů, kteří mají kontakt se sousedskou zemí, podobně vysoký. (tabulka 3)

Jako nutný předpoklad dalšího prohlubování přeshraniční spolupráce považují občané ČR zejména nutnost vylepšit

dopravní síť. Jako palčivý se tento problém projevuje zejména v pohraničí s Polskem, nedobrá je ovšem i situace například v příhraničí s Rakouskem. Příkladem fungujícího propojení dopravních sítí sousedských zemí může být projekt EgroNet, který úspěšně funguje na česko-německé hranici a do něhož jsou zapojeny železnice i pozemní dopravci obou zemí. K dalším faktorům, na něž je podle mínění respondentů nutné zaměřit pozornost místních obecních i krajských samospráv, jsou regionální a ekonomický rozvoj, cestovní ruch či s tím související životní prostředí.

Závěr

Integrační procesy ČR do evropských struktur se přirozeně prohlubují i po přistoupení země do Evropské unie. Již více než rok jsme členy Schengenského prostoru, programově dochází k odstraňování bariérového efektu hranice, vylepšují se podmínky pro volný pohyb osob a kapitálu atd. Regionální a ekonomický rozvoj se podle zjištění CVVM jeví jako nejvhodnější obory přeshraniční spolupráce. Obzvláště akcentovány jsou tyto oblasti zejména v česko-německém a česko-rakouském pohraničí.

Podle výzkumu představují největší překážky přeshraniční spolupráce zejména rozdílná kupní síla obyvatel (platí o pohraničí s Německem a Rakouskem), nedostatečná oboustranná výměna informací a legislativní a administrativní problémy jako například odlišná kompetence samosprávných jednotek nebo odlišné financování komunálních politik. Bariérou zůstává nadále i jazyková neznalost. Podle české veřejnosti je stěžejním problémem celého českého pohraničí rozvoj

Tabulka 3: Faktory ovlivňující přeshraniční spolupráci

	1	2	3	4	9	průměr
a) nedůvěra vyplývající z novějších dějin	8,8	37,8	34,0	8,4	11,1	2,47
b) rozdílná národní mentalita	21,3	45,0	25,7	5,6	2,4	2,16
c) rozdílné národní / státní zájmy	20,4	42,2	26,9	5,2	5,4	2,18
d) nedostatečná oboustranná výměna informací	19,8	41,1	24,1	4,1	10,9	2,14
e) různá kupní síla měny	45,2	30,8	16,7	3,0	4,3	1,77
f) dopravní možnosti	26,4	39,6	23,8	6,5	3,7	2,11
g) rozdílné financování obcí	28,3	32,7	14,6	3,3	21,0	1,91
h) jazykové problémy	26,8	40,7	25,9	4,1	2,5	2,07

Pozn.: 1 velmi, 2 středně, 3 málo, 4 vůbec ne, 9 neví.

Zdroj: CVVM, září 2008, výzkum Názory a postoje české populace k českému pohraničí.

Tabulka 4: Míra naléhavosti vybraných faktorů ovlivňujících přeshraniční spolupráci

	1	2	3	4	5	6	9	průměr
a) regionální a ekonomický rozvoj	32,3	40,4	19,3	3,3	0,4	0,7	3,6	1,97
b) doprava (silnice, železnice)	36,1	39,5	17,3	3,8	1,0	0,5	1,9	1,94
c) technická infrastruktura (společné projekty zásobování, kanalizace, rozvod elektřiny, odpady apod.)	25,8	34,0	23,5	7,5	2,8	1,5	4,9	2,29
d) životní prostředí a ochrana přírody	36,5	31,5	22,3	5,9	1,1	0,4	1,7	2,04
e) cestovní ruch a turistika	32,4	38,6	22,3	3,9	1,1	0,4	1,4	2,02
f) sociální rozvoj (zdravotní péče, péče o seniory atd.)	32,8	34,0	21,7	5,5	2,0	0,5	3,6	2,08
g) volný čas, kultura, sport, mládež	21,4	36,1	26,8	8,9	2,8	0,7	3,3	2,36

Pozn.: 1 nejvíce naléhavé, ... 5 nejméně naléhavé, 6 vůbec ne naléhavé, 9 neví.

Zdroj: CVVM, září 2008, výzkum Názory a postoje české populace k českému pohraničí.

v sociální oblasti, především v zaměstnanosti a ekonomické prosperitě. Tohoto problému si jsou nejvíce vědomi občané na jihu a východě republiky. V porovnání s předchozími výzkumy Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., či jiných institucí je patrné oslabování špatné *image* pohraničí. Stále sice ještě převládá pojetí pohraničí jako okrajového regionu, který leží stranou zájmu celostátních (případně i krajských) orgánů, na straně druhé ovšem respondenti v pohraničí vidí i zónu kontaktu a prostor s dobrým životním prostředím vhodný pro turistiku a rekreaci.

literatura

- Antikomplex et al. 2006. *Zmizelé Sudety / Das verschwundene Sudetenland*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.
- Čmejrek, Jaroslav. 2008. *Obce a regiony jako politický prostor*. Praha: Alfa a Česká zemědělská univerzita.
- Dokoupil, Jiří. 2001. *Přehled literatury k problematice pohraničí*, Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Giddens, Anthony. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Havlíček, Tomáš, Miškovský, Josef (eds.). 2003. *Přeshraniční migrace a trh práce. Vybraná bibliografie*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze.
- Havlíček, Tomáš. 2004. „Teorie vymezení pohraničí.“ Pp. 59-66 in Milan Jeřábek et al. *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?*. Praha: Academia.
- Hlavatý, Karel. 2007. „Budoucí vývoj přeshraničních ekonomických vlivů v českém pohraničí.“ Pp. 114-122 in František Zich: *Přeshraniční vlivy v českém pohraničí (Přeshraniční spolupráce v pohraničí jako evropeizace zdola?)*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Houžvička, Václav. 2004. „Německé sousedství v hodnocení obyvatel pohraničí.“ Pp. 147-154 in Martin Balej, Milan Jeřábek, (eds.): *Geografický pohled na současné Česko*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Houžvička, Václav, Novotný, Lukáš. 2007. *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Chromý, Pavel. 2004. „Historickogeografický pohled na české pohraničí.“ Pp. 33-44 in Milan Jeřábek et al. *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia.
- Jeřábek, Milan. 1999. *Geografická analýza pohraničí České republiky*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Jeřábek, Milan. 2002. „Česko-německá (saská) přeshraniční spolupráce se zaměřením na Euroregion Elbe/Labe.“ *Geografie – Sborník ČGS* 107, 3: 260-276.
- Jeřábek, Milan. et al. 2004. *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia.
- Jetmar, Marek. 2007. *Meziregionální a přeshraniční spolupráce v cestovním ruchu*. Praha: MMR.
- Kastner, Quido. 1996. *Osídlování českého pohraničí od května 1945*. Working papers, 96:12, Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kovařík, David. 2006. *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960- Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*. Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Kowalke, Hartmut. et al. 2008. *Grenzüberschreitende Beziehungen von klein- und mittelständischen Unternehmen der Euroregion ELBE/LABE*. Drážďany: TU Dresden.
- Laštovková, Jitka. 2005. „Euroregiony na hranicích České republiky.“ Pp. 34-56 in František Zich (ed.): *Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí ČR II. – Sborník podkladových studií*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Musil, Jiří. 1988. „Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení.“ *Územní plánování a urbanismus*, XV, 2: 67-72.
- Musil, Jiří, Müller, Jan. 2008. „Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze.“ *Sociologický časopis* 44 (2): 321-348.
- Novotná, Marie (ed.). 2005. *Problémy periferních oblastí*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze.
- Novotný, Lukáš. 2005a. „Česko-rakouské vztahy z pohledu občanů rakouského pohraničí.“ Pp. 195-206 in František Zich: *Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí České republiky. Sborník podkladových studií*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Novotný, Lukáš. 2005b. „Odsun Němců a kolektivní paměť obyvatel českého pohraničí.“ Pp. 183-192 in Olga Šrajzerová (ed.): *Migrace, tolerance a integrace II. Sborník z mezinárodní vědecké konference*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě.
- Rakušanová, Petra., Stašková, Barbora. 2007. *Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Professional Publishing.
- Schäfers, Bernhard. 2006. *Stadtsoziologie. Stadtentwicklung und Theorien-Grundlagen und Praxisfelder*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Švehlová, Karla. 2004. *Euroregiony na česko-německé hranici / Euroregionen an der tschechisch-deutschen Grenze*. Liberec: ČSÚ Liberec.
- Vaishar, Antonín, Zapletalová, Jana. 2005. „Marginalizace moravsko-slovenského pohraničí.“ Pp. 167-176 in Marie Novotná (ed.). *Problémy periferních oblastí*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze.
- Zich, František. 1996. *Národnostní a etnické vztahy v českém pohraničí – obraz Čecha, Němce, Rakušana a Róma ve vědo-*

mi obyvatel. Working papers, 96:4 Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Zich, František. 2001. *The Bearers of Development of the Cross-Border Community on Czech-German Border. Sociological Papers 01:4. Praha: Sociologický ústav AV ČR.*

Zich, František. 2005. *Člověk v pohraničí. Výzkum přeshraničních vlivů působících na obyvatele ČR. Ústí nad Labem: UJEP.*

Zich, František. 2007. *Přeshraničí vlivy v českém pohraničí (Přeshraniční spolupráce v pohraničí jako evropeizace zdola?). Ústí nad Labem: UJEP.*

Lukáš Novotný přednáší politologii a politickou komunikaci na Univerzitě J. A. Komenského v Praze a na Filozofické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Publikuje na témata česko-německých vztahů a sociologie pohraničních oblastí. Lze ho kontaktovat na adrese: novotny.l@centrum.cz.

poznámky

¹ Platí to zejména o empirickém výzkumu historické dimenze vzájemných vztahů v pohraničí, o výzkumu elit či o výzkumu ekonomického a jiných potenciálů [Havlíček 2003; Dokoupil 2001].

² Některá občanská sdružení působící v pohraničí jako například Antikomplex s pojmem Sudety pracují i dnes a chápou pojem pohraničí a „Sudety“ jako do značné míry synonymum [Antikomplex 2006].

³ V reprezentativním výzkumu definovaná jako „historická zátěž“, přičemž míněna je obecně konfliktní historie, tedy nejenom vysídlení německého obyvatelstva, ale i všechny další historické akty, které vedly k posílení nedůvěry mezi sousedskými zeměmi [Houžvička 2004].

Jak zjišťovat návštěvnost bohoslužeb? Problémy s měřením náboženského fenoménu¹

Martin Vávra

How to measure church attendance. Problems with measuring of religious phenomenon

Abstract: This article deals with problems of religiosity research in sociology. First I concentrate on more general topics connected with religiosity research as is cross-country validity of survey instruments or relationship of theoretical concepts and empirical indicators in sociological surveys. Another part is about attending religious ceremonies which is one of the most significant (statistically as well as substantially) indicators in religiosity research. But despite the fact that it is behavioral indicator, so seemingly easy for measuring, its reliability became object of disputes in sociology of religion. I present data on church attendance taken from most important international survey series in sociology – ISSP, EVS and ESS. Results among these surveys are varying but despite this they are robust enough for interpretation and making cautious conclusions. Some possibilities for modifications of “attendance questions” based on experiences from General social survey are suggested.

Keywords: religion, survey methodology, church attendance

Náboženství² zůstává významným společenským fenoménem, „silou, která působí na jiné síly“, a to i ve společnosti české, která bývá občas, a to i na základě povrchní interpretace dat ze sociálně vědních výzkumů nebo censů, označována za jednu z nejateističtějších na světě³. Předpovědi vyplývající ze striktně pojaté teorie sekularizace se nenaplnily,⁴ a my tak můžeme vidět aktivitu tradičních církví i vznik nových náboženských směrů a společností, stejně jako přetrvávající a v některých oblastech dokonce sílící vliv náboženství v politice a veřejném životě jako celku.

Z toho samozřejmě vyplývá potřeba tyto jevy sociologicky zachytit. K tomu je možné použít řadu metod a přístupů.⁵ Zde se budeme zabývat pouze kvantitativními sociologický-

mi výzkumy náboženství. V řadě reprezentativních šetření jsou rutinně zahrnovány otázky zjišťující například vyznání respondenta, jeho důvěru k církvím nebo frekvenci jeho návštěv bohoslužeb. Jsou prováděny i výzkumy, kde je náboženství zkoumáno podrobněji, pomocí celých bloků otázek a probíhají také samostatná šetření zaměřená pouze na něj⁶.

V souvislosti s tím ovšem vyvstává otázka, do jaké míry jsou výsledky těchto výzkumů validní a reliabilní. Ta se samozřejmě vyskytuje u každé sociologické metody a každého zkoumaného tématu a náboženství není výjimkou. Jeho zkoumání ovšem s sebou nese také své specifické problémy a omezení. „Pokud nejsou při interpretaci brána v úvahu tato omezení, výsledky budou zkreslené nebo hůře, budou nahrá-

vat nějakému předem danému postoji – třeba obraně církvi, nebo boji proti nim.“ [Nešpor, Lužný 2007: 192]. Některé z těchto limitů se pokusím rozebrat v tomto článku. Nekladu si nárok na úplnost, něco takového ani není možné. Po konceptuálním rozboru se soustředím pouze na jediný indikátor používaný zhusta v sociologických výzkumech. Podle Glocka [1962] můžeme ve výzkumech náboženství rozlišit pět zkoumaných dimenzí. První z nich je přináležitost k náboženské skupině, druhou pak náboženské chování, třetí náboženská víra, čtvrtou náboženská zkušenost a pátou náboženské vědění. V tomto textu se budu věnovat pouze druhému z těchto pěti – náboženskému chování, a to ještě v nezbytné redukci⁷, kdy náboženským chováním se budu zabývat skrze návštěvnost bohoslužeb. Bylo by samozřejmě možné namítnout, že návštěvnost bohoslužeb je indikátor velmi klasický a „konzervativní“ v tom smyslu, že dobře pokrývá pouze některá náboženství a i uvnitř nich pouze tradiční náboženské chování. S tím je možné souhlasit, ovšem to neznamená vyvrácení významu tohoto indikátoru, ale pouze jeho omezení. To, že je stále důležitý, ukazují texty významných sociálních vědců, v kterých je takto používán⁸. Z toho také vyplývá potřeba se zjišťováním návštěvnosti bohoslužeb zabývat hlouběji. Cílem tohoto článku je právě ukázat nesamozřejmost a komplikovanost spojenou s tímto tématem – jak na konceptuální úrovni, tak i na úrovni měření.

Ve svém článku využívám především data z výzkumných sérií European social survey (ESS), ISSP a European social survey (EVS).

Náboženství v (komparativních) sociologických výzkumech

Pokud projdeme aktuální práce z oblasti metodologie dotazníkových šetření [Krosnick 1999; Vinopal 2008; Krejčí 2008] zjistíme, že mnohá témata, která byla pokládána za uzavřená, se znovu stávají předmětem diskusí (například návratnost), nová se dostávají do popředí (kognitivní aspekty standardizovaného dotazování) a ještě další mění svůj rámec (problémy dříve pojednávané v rámci social desirability začínají být traktovány jako problém v rámci kognitivní psychologie). Lze říci, že závěr z čtení těchto prací je, že nějaké jedno „nejlepší řešení“ problémů spjatých s metodou dotazníkového šetření neexistuje a spíše než nalezení takového řešení je důležité brát možná omezení vypovídací hodnoty dat v úvahu, nechávat datový soubor jako „černou skříňku“, ale místo toho učinit diskusi problémů, omezení a nejasností součástí interpretace.

Zde se budu zabývat dvěma klasickými případy takovéhoto omezení. První se bude týkat srovnatelnosti konceptů v mezinárodních výzkumech a druhý tzv. social desirability efektu – obojí na příkladu návštěvnosti bohoslužeb.

Srovnatelnost konceptů v mezinárodních výzkumech

Podle článku, který napsali Harkness, Mohler a Van De Vijver [2003], můžeme rozlišit několik základních oblastí, ve kterých se projevují problémy mezinárodních sociologických výzkumů. Lze ovšem říci, že jde o problematická místa všech sociologických výzkumů, které jsou ve výzkumech prováděných současně v různých kulturách pouze zvýrazněny. Většinu

z nich můžeme vymežit vztahem teoretických konceptů, z nich odvozených latentních konstruktů a na jejich základě zkonstruovaných manifestních indikátorů, používaných již přímo ve výzkumné situaci. V ideálním případě na základě teorie odvodíme určitý konstrukt, který chceme ověřit pomocí výzkumu. Abychom to mohli provést, vytvoříme indikátory, které pak budou přímo ve výzkumu. Častý problém při měření mnohdimenzionálních teorií¹⁰ a z nich odvozených konstruktů (například ne/tradiční religiozita) je, jestli indikátory, které byly použity proto, aby pokryly všechny relevantní aspekty konstruktů, takto skutečně fungují v každé kultuře, kde jsou aplikovány. Jestliže jsou indikátory pro výzkum prováděný ve více náboženských kulturách vytvořeny na základě znalosti jednoho náboženství nebo denominace, spíše než na základě náboženských rysů sdílených mezi náboženstvími a kulturami, pak výše zmíněný cíl samozřejmě nemůže být naplněn. Je jasné, že nalezení takovýchto univerzálních měřitelných rysů je obtížné a navíc sociologové náboženství potřebují získat často i velmi specifické informace, které ovšem mají svou relevanci pouze v některých zúčastněných zemích (a i uvnitř těchto zemí nemusí mít smysl pro všechny respondenty). Problémem je samozřejmě i to, že podoba většiny výzkumů je určena religionistickými koncepty, které vznikly v rámci západní kultury. Podle sociologa Talala Asada jsou pak tyto koncepty nelépe aplikovatelné na křesťanství (a v rámci něj na protestantismus, neboť dominantní sociologické teorie vznikly v zemích s převahou tohoto náboženství). „Jiné náboženské systémy, ať již například islám, hinduismus nebo dokonce katolicismus, se totiž mnohem méně orientují na „víru“ a více zdůrazňují náboženskou praxi, poslušnost a příslušnost ke komunitě“ [Nešpor, Václavík 2008: 291]. Tyto rozdíly v základních konceptech se projevují i na úrovni indikátorů ve výzkumech a v následné práci s daty. Studie o výzkumu ISSP 1998 zaměřeném na náboženství o tom jasně vypovídá [Harkness, Langfeldt, Scholz 2000]. Pokud si vezmeme za příklad návštěvnost bohoslužeb, pak při srovnávání úrovně můžeme využívat i data za Japonsko. Ovšem „návštěvnost bohoslužeb“ v rámci šintoismu, dominantního japonského náboženství, má jiný význam než v křesťanství [Werner 1995]. To se ovšem z dat samotných nedozvíme – proměnná má stejnou podobu jako u všech ostatních zemí. Rozdíly lze ovšem identifikovat i v rámci křesťanství – v rámci katolické církve se klade na pravidelnou účast na bohoslužbách větší důraz než v církvích protestantských. Ovšemže lze jít ještě dále – mezi zeměmi, kde dominují protestantské denominace, nacházíme velké rozdíly, které nelze interpretovat pouze jako rozdíly v intenzitě a rozšíření víry v populaci, ale také jako rozdíl v samotném významu účasti na bohoslužbách – případem USA se budu zabývat níže. Data sama za sebe zkrátka nemluví.

Social desirability

Kromě toho, co již bylo zmíněno, se dají identifikovat i překážky vyvstávající z toho, že jednotliví lidé i celé populace zahrnuté ve výzkumu mohou mít odlišný vztah k výzkumu, nebo přesněji řečeno rozdílné reakce na jednotlivé podněty v dotazníku a na tazatele. Z toho vyplývá odlišný způsob odpovídání respondentů. Uvedu příklad toho, co mám na mysli.

Jde o takzvanou „social desirability“, což by se dalo opsat jako tendence respondenta odpovídat tak, jak se domnívá, že

je společensky žádoucí, spíše než by poskytl odpověď, která je pravdivá, ale představuje společensky odsuzovaný postoj nebo chování (tím může být například preference extrémní politické strany nebo užívání drog).

V počátcích metodologického výzkumu byla tendence hodnotit tento jev pouze jako důsledek psychologických vlastností respondenta, konkrétně tendenci k podřízenosti, naslouchání autoritám nebo jako důsledek vlivu tazatele [Tourangeau, Rips, Rasinski 2000]. V tomto ohledu můžeme pro vysvětlení mechanismu „social desirability“ použít model vyplývající z teorie plánovaného chování [Ajzen 1993]. Z tohoto modelu (který je samozřejmě pouze modelem, ovšem v současném výzkumu jednání velmi vlivným) se dá odvodit následující: skutečné jednání je ovlivněno nejen postojem jednajícího, ale také tím, jak je ovlivněn převládajícími normami dané společnosti, a navíc i tím, jak silně vnímá sociální kontrolu v této společnosti.

Uveďme příklad z oblasti náboženství, který se již dotýká námi zkoumaného indikátoru. To, zda se někdo bude zúčastňovat bohoslužeb, je podle tohoto modelu do značné míry ovlivněno nejen jeho náboženským přesvědčením, ale také tím, zda je společenskou normou do kostela chodit a zda je plnění této normy sociálním okolím nějak kontrolováno a sankcionováno (což je pravděpodobně případ USA nebo Polsko, o tom ale více dále). Tento model ale nemusíme využít pouze pro vysvětlení samotného navštěvování bohoslužeb, ale také pro interpretaci toho, že respondenti uvádějí do dotazníků údaje o návštěvnosti, které neodpovídají skutečnosti. V tomto případě společenské normy nepřizpůsobí své skutečné chování, ale to jak o svém chování referují tváří v tvář tazateli.

V současných metodologických diskusích navíc sílí přesvědčení, že ona „sociální žádoucnost“, kterou respondenti vnímají a vůči které přizpůsobují své odpovědi je (také) kulturní jev. Je silnější v kulturách, které mají silnější kolektivistické a konformistické rysy – například východoasijských. Je také silnější v zemích spíše chudších (poměřováno podle HDP na osobu) a uvnitř těchto zemí u individuí s menším vlivem. Tento fakt – to, že síla social desirability není distribuována náhodně, ale vykazuje systematické diference mezi kulturami a uvnitř

těchto kultur mezi společenskými třídami – má významný důsledek pro sociologický výzkum [Johnson, Vijver 2003].

Jak jsme viděli na výše uvedeném příkladu, postup od teorii ke konkrétním indikátorům a od indikátorům k datům není nijak samozřejmý, a tomu bychom měli přizpůsobit i naše chápání těchto dat. V další části se budu zabývat již samotnými výzkumnými nástroji měřícími účast na bohoslužbách a daty, která z jejich užití vznikla.

Frekvence návštěv bohoslužeb – možnosti měření

V úvodní části textu jsem napsal, že frekvence návštěv bohoslužeb vychází v řadě výzkumů jako jeden z nejsignifikantnějších indikátorů náboženskosti v tom smyslu, že existují silné vazby mezi touto proměnnou a například postojovými proměnnými, které by měly být na základě teoretických předpokladů náboženskosti ovlivněny. A to přestože, jak už jsem ve zmínce o social desirability upozornil a jak tvrdí i například i Andrew Greeley [2003], za návštěvou bohoslužby nemusí stát pouze intenzivní víra a naopak – lidé, kteří jsou religiózní a identifikují se s nějakým náboženstvím, se nemusí bohoslužeb účastnit. Důležitější pro účast je spíše vazba k rituálům a tradici, určitá loajalita, která se nemusí shodovat s intenzivní osobní vírou nebo pevným dodržováním náboženské doktríny. Jak vidíme v tabulce 1, korelační vztahy s dalšími proměnnými vyjadřujícími nějakou formu náboženskosti jsou velmi silné. Platí to jak pro příslušnost ke konkrétnímu náboženství, subjektivní míry zbožnosti, nebo i jiný typ náboženského chování. Nejnižší korelaci nacházíme u proměnné vyjadřující míru souhlasu s názorem, že „někteří léčitelé mají léčitelské schopnosti od Boha“, který už lze pokládat za indikátor měřící spíše „magické myšlení“ než klasickou křesťanskou zbožnost. I korelace s dalšími indikátory „netradičních religiozit“ (mysticismus, magie), v této tabulce neuvedené, jsou také poměrně nízké nebo dokonce záporné. (tabulka 1)

Z výše uvedených údajů i z faktické rozšířenosti používání návštěvnosti bohoslužeb v analýzách sociologie náboženství

Tabulka 1: Korelace (Spearmanovrho) mezi návštěvností bohoslužeb a dalšími náboženskými fenomény.

Účast na bohoslužbách - text otázky	Náboženská příslušnost, subjektivní religiozita, osobní náboženská aktivita - text otázek	Hlásíte se k nějakému konkrétnímu náboženství či církvi?	Bez ohledu na to, zda se hlásíte k nějakému konkrétnímu náboženství, jak jste zbožný(á)? ¹¹	Jak často – pokud vůbec – se modlíte mimo okamžiky, kdy jste na bohoslužbách?
Kromě zvláštních událostí jako jsou svatby a pohřby, jak asi často navštěvujete v současnosti bohoslužby?		0,56	-0,65	0,67
Zdroj: data ESS II – mezinárodní soubor		N=32051	N=32046	N=31760
Jak často navštěvujete bohoslužby, náboženské obřady?	Uvedte prosím, který výrok nejlépe vystihuje váš nárok na Boha. ¹²		Věříte v nebe? ¹³	Někteří léčitelé mají léčitelské schopnosti od Boha. ¹⁴
Zdroj: data ISSP 98 – mezinárodní soubor		-0,55	0,51	0,18
		N=34796	N=29783	N=16812

Data CVVM, leden – duben 2006.

Pozn.: Procenta v řádku. Údaje v tabulce jsou přepočteny bez odpovědí „neví“.

je zřejmé, že tento indikátor je stále významný, přestože měří pouze určitý aspekt náboženského chování. Na pořadu dne tedy není jeho nahrazení, ale spíše diskuse možností a limitů jeho užívání. Ty totiž nejsou tak zřejmé, jak by se mohlo na první pohled zdát. Status „neproblematičnosti“ klasického zjišťování návštěvnosti byl výrazně zpochybněn, když ve Spojených státech propukla v devadesátých letech debata o tom, zda jsou odhady návštěvnosti bohoslužeb založené na reprezentativních výzkumech nadsazené a pokud ano, proč tomu tak je a samozřejmě také jak získat přesnější odhady.

Celou diskusi můžeme rozdělit do tří bodů. První se týká zdroje dat. Pro sociology je nejčastěji užívaným zdrojem výzkum typu survey a v něm, v tomto případě, otázky zjišťující přímo frekvenci návštěv bohoslužeb. Ovšem existují i dva další způsoby, jak toto zjistit. První využívá data z „time use“ výzkumů, tedy výzkumů zjišťujících po určitých časových intervalech způsob trávení času¹⁵. Druhý pak vychází z dat samotných církví. Ty si pro svou vlastní potřebu zjišťují, kolik věřících bohoslužby navštěvuje, a případně i několik základních demografických charakteristik, jako je věk, pohlaví nebo postavení na trhu práce. Právě na základě těchto dat Hadaway, Marler a Chavez [1993] došli k závěru, že údaje z reprezentativních sociologických výzkumů návštěvnost bohoslužeb silně nadsazují a že skutečná míra návštěvnosti představuje jak pro katolíky, tak i protestanty přibližně poloviční hodnoty čísel zjištěných v dotazníkových šetřeních. Autoři tento rozdíl vysvětlovali tím, že ve Spojených státech jsou náboženská víra a s ní spojené praktiky sociálně oceňovány a odpovědi v dotazníkových šetřeních jsou vychýleny vlivem tazatele nebo obecněji „social desirability“ efektem, což je jev, jehož mechanismus jsem naznačil výše. Tento názor se stal velmi vlivným a například Inglehart a Norris [2004] s ním celkem neproblematicky pracují jako s důkazem toho, že i ve Spojených státech probíhají sekularizační procesy. Přesto byl i tento závěr zpochybněn na základě dalších výzkumů používajících různé druhy dat a odlišné designy výzkumů. Podle nich se zdá, že skutečně v dotazníkových šetřeních dochází k nadsazování návštěvnosti bohoslužeb, ovšem nikoli tak výrazně, jak naznačoval Hadaway s kolegy. Dále se ukázalo, že toto

nadhodnocení není dáno pouze tím, že respondenti chtějí být před tazatelem konformní s dominantní společenskou normou, ale také tím, že interpretují pojem bohoslužba širěji, než zamýšlejí výzkumníci, a při jiném, přesnějším, znění otázky (k tomu více v tabulce 2) své odpovědi korigují. Jako nepřesné se pak ukázaly i církevní statistiky o návštěvnosti, na kterých bylo zpochybnění dotazníkových šetření založeno. Zdá se, že tyto statistiky návštěvnost naopak systematicky podhodnocují – například tím, že započítávají účast pouze na víkendových bohoslužbách [Smith 1998]. Na nepřesnost tohoto typu dat upozorňuje i Tichý [2007].

Druhý bod debaty se týká podoby otázky, kterou je návštěvnost bohoslužeb zjišťována.

V polovině devadesátých let proběhl v rámci General social survey (GSS) pod vedením Toma Smithe experimentální výzkum, který zjišťoval návštěvnost bohoslužeb pomocí různě formulovaných otázek. Standardní otázka v GSS je podobná té, která se užívá i v ISSP, ESS nebo EVS. Zní „Jak často navštěvujete bohoslužby?“ s poznámkou pro tazatele „použijte kategorie, pokud je to potřeba“. Smith se svými kolegy ovšem zařadil do jednoho z výzkumů této série i následující alternativní znění otázek. Různé verze otázek, uvedené v následujícím bloku, byly respondentům distribuovány náhodně. (tabulka 2)

Formulace otázek má za cíl uvést návštěvu bohoslužby jako běžnou činnost (především varianta 1, která ji zařazuje do kontextu jiných „normálních“ činností), a tak snížit efekt social desirability. Za druhé mají otázky zlepšit vybavování si účasti na bohoslužbách z paměti (především varianta 2, jež podněcuje respondenta k intenzivnějšímu vzpomínání a přesnějšímu vybavení si reálné účasti v posledních sedmi dnech). Varianta 3 pak sleduje cíl odlišit návštěvu bohoslužby od „příbuzných činností“, které podle poznatků sociologů lidé někdy pod hlavičku „účast na bohoslužbě“ zařazují.

Cíl otázky v tomto experimentálním šetření se liší jak od „běžné“ otázky GSS, tak i od otázek použitých v ESS, ISSP a EVS, tedy výzkumech jimiž se budeme zabývat dále. Zatímco v GSS šlo o zjištění zda, případně kolikrát se respondent účastnil bohoslužby v posledních sedmi dnech, ISSP, EVS

Tabulka 2: Variantní znění otázek zjišťujících návštěvnost bohoslužeb použitých v experimentálním výzkumu GSS

1.) Nyní se Vás zeptám na některé věci, které jste mohl dělat během posledních sedmi dní.
Zajímá mě pouze posledních sedm dní. Dělal jste od posledního (tazatel uvede den v týdnu před sedmi dny) následující:
Šel jste k lékaři nebo podstoupil léčbu na klinice nebo v nemocnici?
Jedl jste v restauraci (zahrnuje i restaurace s rychlým občerstvením)?
Viděl jste film v kině?
Zúčastnil jste se bohoslužby (religious service)?

2.) Který den nebo které dny jste se účastnil bohoslužby během posledních sedmi dní?

3.) Dělal jste během posledních sedmi dní následující:
Navštívil jste pravidelnou týdenní bohoslužbu v kostele nebo synagoze (například nedělní ranní bohoslužbu)?
Nezapočítávejte sem sledování bohoslužby v televizi nebo její poslech v rozhlase.
Sledoval jste bohoslužbu v televizi nebo ji poslouchal v rozhlase?
Zúčastnil jste se nějakého jiného typu náboženského setkání (například modlitební snídaně, schůzka skupiny studující bibli, přednáška organizovaná církví)?

Zdroj: [Smith 1998]

i ESS zjišťují pro každého respondenta jakousi průměrnou frekvenci návštěv bohoslužeb „v současnosti“ (nowadays, these days). Lze se domnívat, že způsob, který zvolili v GSS bude přesnější (ptá se na konkrétní časové období, které je krátké a bezprostředně předchází dotazování), ovšem dozvíme se díky němu skutečně „pouze“ to zda byl respondent na bohoslužbě v týdnu přecházejícím dotazování. Pro celou populaci pak zjistíme, jaká její část navštěvuje bohoslužby. Jde zkrátka o jinou informaci. Domnívám se, že by bylo vhodné podobnou otázku zařadit i do některého z mezinárodních šetření.

Z tohoto experimentálního výzkumu a jeho srovnání s jinými vyplynulo několik závěrů. Nejvyšší podíl respondentů navštěvující bohoslužby vyšel z výzkumů Gallupova institutu (41% respondentů, kteří uvedli, že se účastnili bohoslužby v uplynulých sedmi dnech), který používá také nejméně specifikovanou otázku¹⁶. Poté následovala standardní otázka GSS (37,1% respondentů). Za ní následovaly otázky z experimentálního výzkumu. U nich podíl těch, kteří uvedli, že navštěvují bohoslužby, klesal od otázky 1 k otázce 3 (u ní to již bylo pouze 28% respondentů, kteří uvedli, že se účastnili bohoslužby v uplynulých sedmi dnech).

Zde se již dotýkáme třetího bodu diskuse o návštěvnosti bohoslužeb. Ten se týká interpretace dat a závěrů, které jsou na jejich základě činěny. Debata, která se na jejich základě rozpoutala, nebyla pouze akademická. Byla i debatou o úloze a významu církve ve společnosti. Na tom můžeme vidět, že náboženství je (nejen v USA) citlivým tématem, takže i původně metodologická debata se stala součástí „kulturních válek“. Proto je důležité, nejen v tomto případě, usilovat o reflexi

vlastní pozice a uvést vlastní předpoklady, s kterými do svých výzkumů a textů vstupujeme.

Frekvence návštěv bohoslužeb – výsledky měření

Nyní již pojďme k výsledkům měření návštěv bohoslužeb tak, jak je prováděno v nejvýznamnějších (tj. nejcitovanějších, prováděných na reprezentativních vzorcích v největším počtu zemí a zaměřujících se na širokou paletu témat) současných mezinárodních sociologických šetření. V tabulce 3 vidíme podíl respondentů účastnících se bohoslužeb nejméně jednou týdně podle ESS, ISSP a EVS 17. V každém z těchto výzkumů bylo užito odlišné znění otázky i podoba kategorií nabízených respondentovi (viz tabulka 4). Nejobecněji formulovanou otázku nabízí ISSP – u ESS a EVS nacházíme specifikaci „Kromě zvláštních událostí jako jsou svatby a pohřby“. Mimo tohoto upřesnění ani v jednom z výzkumů nejsou použity formulace podporující korektní „rozpomenutí si“ na účast na bohoslužbách a/nebo formulaci otázky potlačující efekt social desirability tak, jak to bylo prováděno v experimentálním výzkumu GSS.

Ve výzkumu ESS je podoba dotazníků (a tedy i podoba otázky a kategorií měřících návštěvnost bohoslužeb) striktně určena organizátory výzkumu. V ISSP a EVS nejsou podmínky pro národní týmy tak přísné. Dochází proto k mírným odchylkám, například v podobě a počtu nabízených kategorií u jednotlivých otázek. Ve dvou zemích se od základní podoby odlišovala dokonce i formulace otázky¹⁸. Cílem je, aby se ve všech národních datových souborech dala proměnná rekó-

Tabulka 3: Procentní podíl respondentů účastnících se bohoslužeb alespoň jednou týdně podle ESS, ISSP a EVS.

	EVS		ISSP		ESS		
	1990	1999	1991/92*	1998	I. vlna	II. vlna	III. vlna
Polsko	65,6	58,92	61,03	36,84	56,76	57,38	54,12
Irsko	80,9	58,64	65,10	56,82	53,79	55,59	46,16
Slovensko	31,7	40,47	-	29,75	-	32,80	31,15
Portugalsko	33,3	36,40	-	29,52	30,06	30,56	28,67
Španělsko	33,4	25,33	-	26,57	19,82	18,90	18,47
Slovinsko	22,9	16,90	-	13,14	19,69	16,59	18,08
Rakousko	25,0	22,65	17,80*	17,48	19,15	15,53	16,94
Velká Británie	13,0	14,27	13,23	13,57	12,59	14,32	12,70
Nizozemí	20,7	13,89	15,72	13,80	12,20	13,76	13,53
Území bývalého „západního Německa – NSR	18,6	15,42	14,75	8,26	10,67	11,97	9,52**
Maďarsko	14,0	10,41	13,04	13,03	11,26	11,62	11,30
Česko	8,4	6,87	13,30*	7,18	8,06	7,25	-
Francie	10,2	7,49	-	12,74	7,73	6,93	6,61
Švédsko	4,2	3,75	-	5,49	4,61	3,91	4,21
Dánsko	2,5	2,64	-	2,09	2,67	3,17	3,62
Území bývalého „východního Německa - NDR	8,8	5,50	3,59	6,71	3,66	2,68	9,52**

Zdroj: data ESS II, ISSP 91, ISSP 98, EVS 90 a EVS 99.

Poznámky k tabulce:

Údaje označené * pocházejí z výzkumu ISSP 1992. V těchto zemích nebyl výzkum ISSP 1991 proveden.

** - ve třetí vlně ESS již nebyla zařazena proměnná, která by umožnila rozlišit, zda se rozhovor uskutečnil na území bývalé NDR či NSR. Nebylo možné ji vytvořit s využitím proměnné „region“ neboť Berlín nyní tvoří jediný region, zatímco dříve byl rozdělen mezi východní a západní část. Proto údaj „9,52%“ pochází z celého německého vzorku bez rozlišení východní – západní.

Sběr dat pro ESS I byl proveden mezi zářím 2002 a prosincem 2003, v ESS II proběhl mezi zářím 2004 a červnem 2005, a u ESS III byla data sebrána mezi zářím 2006 a listopadem 2007. Pro ISSP 1991 byla data sebrána v roce 1991 kromě Rakouska, kde výzkum proběhl v roce 1993. V rámci ISSP 1998 proběhl sběr dat v letech 1998 a 1999. Data ve výzkumu EVS 1990 byla sebrána mezi prosincem 1989 a únorem 1992 a konečně v EVS 1999 byla sbírána v rozmezí let 1999 a 2001.

dovat na shodné kategorie, ale pokud je kategorizace podrobnější, pak to většinou není vnímáno jako problém. Týká se to i návštěv bohoslužeb. Zatímco v ČR byla ve výzkumu ISSP použita kategorizace jako v „master questionnaire“, v jiných zemích se odlišovala. Výsledky tím mohou být pochopitelně ovlivněny. Nejde pouze o zcela jinou podobu kategorií. Jak upozorňuje Vinopal, odchylku může způsobit i podrobnější kategorizace, tedy situace kdy je jedna kategorie rozdělena do více kategorií. „Vysokofrekvenční škály (segmentující podrobněji spíše vyšší úrovně sledované vlastnosti) produkují vyšší výsledné hodnoty než škály nízkofrekvenční (segmentující podrobněji spíše nižší úrovně sledované vlastnosti)“ [Vinopal 2009: 414]. I kvůli těmto odchylkám je potřeba pečlivě studovat dostupné informace k výzkumům. Velké množství (především v případech ISSP a ESS) jich lze získat na adresách uvedených v poznámce 18. (tabulka 3)

Mezi žádnými dvěma vlnami výzkumu ESS (který, jak jsem již napsal, zajišťuje nejvyšší úroveň standardizace a srovnatelnosti) nepřesahuje rozdíl návštěvnosti bohoslužeb tři procentní body – jedinou výjimkou je irský pokles. V této zemi lze ovšem sledovat *velmi výrazné* poklesy již od počátku devadesátých let. Rozdíly mezi jednotlivými výzkumy prováděnými časově blízko sebe (EVS 90 a ISSP 91 na jedné straně a EVS 99 a ISSP 98 na straně druhé), jsou u některých zemí (například Rakousko, Polsko, Slovensko) poměrně velké. U jiných (kupříkladu Nizozemí, Velká Británie) jsou tyto rozdíly relativně velmi malé. Nelze vysledovat žádný vzorec v tom smyslu, že některý z výzkumů by údaje o frekvenci návštěv systematicky

podhodnocoval nebo nadhodnocoval. Pokud využijeme údaj o návštěvnosti v nějaké zemi v kontextu ostatních provedených výzkumů, můžeme se dobrat výsledků zatížených menší chybou a naopak „podezřívavě“ nahlížet na výsledky, které z hodnot a trendů naznačených ostatními výzkumy vybočují. To se týká například propadu návštěvnosti bohoslužeb v Polsku na 36,84% , který naznačuje výzkum ISSP 1998. Ten pravděpodobně neodpovídá realitě, neboť v následujících výzkumech (I. až III. vlna ESS) byla míra návštěvnosti v této zemi přes 50%.

Dá se říci, že ve všech výzkumech je zachován základní vzorec pořadí i zemí. Vidíme země s velmi vysokou účastí na bohoslužbách (Irsko, Polsko, Portugalsko, či Slovensko), na opačném konci se v každém z výzkumů nacházejí Dánsko, Švédsko, území bývalé NDR a také Česká republika. Lze tedy dle mého názoru konstatovat, že pokud se budeme držet zásad uvedených v závěru tohoto článku, pak jsou pro většinu „běžných“ analytických cílů data o návštěvnosti bohoslužeb dostatečně robustní a stabilní.

Závěr

Čísla popisující návštěvnost bohoslužeb získaná z reprezentativních výzkumů tedy nelze pokládat za stoprocentně spolehlivá. Rozhodně by nemělo příliš smyslu zakládat nějaký závěr na rozdílech v řádu jednotlivých procent. To ale neznamená, že je nemůžeme využít pro hrubý popis tradiční náboženské scény (typu „země s vysokou návštěvností“ versus „země s nízkou návštěvností“) nebo pro zjišťování vztahu návštěv bohoslužeb s jinými proměnnými. Tato omezená spolehlivost je dána

Tabulka 4: Znění otázek a nabízených kategorií zjišťujících návštěvnost bohoslužeb

Výzkum	Znění otázky	Kategorie
ISSP	Jak často navštěvujete bohoslužby, náboženské obřady? („How often do you attend religious services?“)	1 Nikdy 2 Méně než jednou ročně 3 Asi jednou nebo dvakrát za rok 4 Několikrát za rok 5 Asi jednou za měsíc 6 Dvakrát až třikrát měsíčně 7 Téměř každý týden 8 Každý týden 9 Několikrát za týden
ESS	Kromě zvláštních událostí jako jsou svatby a pohřby, jak asi často navštěvujete v současnosti bohoslužby? (Apart from special occasions such as weddings and funerals, about how often do you attend religious services nowadays?)	1 Každý den 2 Častěji než jednou týdně 3 Jednou týdně 4 Nejméně jednou měsíčně 5 Jen o zvláštních svátcích 6 Méně často 7 Nikdy
EVS	Kromě zvláštních událostí jako jsou svatby a pohřby, jak asi často navštěvujete v současnosti bohoslužby? (Apart from weddings, funerals and christenings, about how often do you attend religious services these days?)	1 Častěji než jednou týdně 2 Jednou týdně 3 Jednou měsíčně 4 O vánocích/o velikonočních 5 O jiných konkrétních náboženských svátcích 6 Jednou za rok 7 Méně často 8 Nikdy, v podstatě nikdy

Zdroj: <http://zacat.gesis.org>.

Poznámka k tabulce: Nejdříve je uveden text otázky tak, jak byl v české verzi dotazníku (v případě ISSP jde samozřejmě jen o text z roku 98, neboť v roce 91 u nás výzkum nebyl prováděn), poté původní znění otázky referenčním dotazníku (master questionnaire), který měly národní týmy používat jako základ pro své překlady a konečně v posledním sloupci jsou kategorie z dotazníků – uvedeny jsou kategorie z českých verzí, ty ovšem ve všech příkladech odpovídají přesně původním verzím z referenčních dotazníků.

jak určitou možnou nejasností v tom, co je a co není návštěva bohoslužby, tak omezenou pamětí respondentů a obtížemi v přesném odhadu, a tak i možnou mírou stylizace odpovědí v zemích, kde má návštěva bohoslužeb (alespoň co se týče dominantního veřejného přesvědčení) výrazně pozitivní nebo spíše negativní konotaci. Přes naznačené problémy není nutné být pouze skeptický – pokud se držíme několika zásad:

První z nich je potřeba využití údajů o výzkumech (odchylky ve znění otázek, nabízených kategoriích, významné události, které se odehrály v období sběru dat), které poskytují na svých webech datové archivy, kde jsou mezinárodní datové soubory uloženy.

Druhou je vhodnost kombinace s jinými zdroji dat, tam kde je to možné a/nebo s jinými výzkumy stejného typu.

Třetí pak nutnost získání co nejvíce informací o náboženské situaci v dané zemi a samozřejmě i o náboženstvích, které

se ve výzkumu objevují – o tom, co pro jejich vyznavače může znamenat „účast na bohoslužbě“.

Za čtvrté bychom měli být obeznámeni, ať už jako sociologové připravující výzkum nebo při analýze dat, s teoretickou sociologií náboženství a mít vytvořené teoretické interpretační schéma.

Pátou zásadou je metodologická opatrnost, která nám kupříkladu zabrání, abychom jako věcně významné interpretovali malé rozdíly v rozsahu několika málo procent, které byly naměřeny například v různých výzkumných sériích, za použití jiného typu otázky nebo jiné kategorizace odpovědí.

Dodržování těchto zásad nám pomůže zajistit, aby naše závěry nebyly jen nějakou „dojmologií“ a laickým věděním povýšeným na vědu, které je ovšem navíc doprovázeno (a zdánlivě dokázáno) přesnými čísly.

literatura

- Asad, Talal. 2003. *Formations of the secular: Christianity, Islam, modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Ajzen, Icek. 1993. „Attitude theory and attitude - behavior relation.“ Pp. 41-58 in Dagmar Krebs, Peter Schmidt (eds.) *New directions in attitude measurement*. Berlin: Valter de Gruyter.
- Bouma, Gary, Dan Lennon. 2003. „Estimating the Extent of Religious and Spiritual Activity in Australia Using Time-Budget Data.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 42 (1): 107-112.
- Dekker, Paul, Eric Uslaner (eds.) 2001. *Social Capital and Participation in Everyday Life*. London: Routledge.
- Glock, Charles. 1962. „On The Study Of Religious Commitment“ *Religious Education*. 57 (4): 98 – 110.
- Greeley, Andrew. 2003. *Religion in Europe at the end of the second milenium*. London: Transaction book.
- Hadaway, Kirk, Penny Marler, Mark Chavez. 1993. „What the Polls Don't Show: A Closer Look at U.S. Church Attendance.“ *American Sociological Review* 5 (6): 741-752.
- Hamplová, Dana. 2000. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Harkness, Janet, Bettina Langfeldt, Evi Schulz. 2001. *ISSP Study Monitoring 1996-1998*. Dostupné na: http://www.za.uni-koeln.de/data/en/issp/codebooks/ZA2900_mr.pdf
- Harkness, Janet, Peter Mohler, Fons Van De Vijver. 2003. „Comparative research.“ Pp. 3-18 in Harkness, Janet, Peter Mohler, Fons Van De Vijver (Eds.) *Cross-cultural survey methods*. Hobojem: John Wiley and Sons.
- Johnson, Timothy, Fons van de Vijver. 2003. „Social desirability in cross-cultural research.“ Pp. 195-206 in In Harkness, Janet, Peter Mohler, Fons Van De Vijver (Eds.) *Cross-cultural survey methods*. Hobojem: John Wiley and Sons .
- Inglehart, Ronald, Pippa Norris. 2004. *Sacred and Secular; Religion and Politics Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krejčí, Jindřich. 2008. *Kvalita sociálněvědních výběrových šetření*. Praha: Slon.
- Krosnick, Jon. 1999. „Survey Research“ *Annu. Rev. Psycho.* 50: 537-567.
- Nešpor, Zdeněk. 2004. „Ústřední vývojové trendy současné české religiozity“ Pp. 21-37 in Zdeněk Nešpor (ed.) *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Nešpor, Zdeněk, Dušan Lužný. 2007. *Sociologie náboženství*. Praha: Portál.
- Nešpor, Zdeněk, David Václavík a kolektiv. 2008. *Příručka sociologie náboženství*. Praha: Slon.
- Putnam, Robert. 2000. *Bowling alone*. New York: Simon and Schuster.
- Smith, Tom. 1998. „A Review of Church Attendance Measures.“ *American Sociological Review* 63 (1): 131-136.
- Sommerville, John. 1998. „Secular Society/Religious Population: Our Tacit Rules for Using the Term ‚Secularization.‘“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 37 (2): 249-253.
- Tichý, Radek. 2007. „Lidé, skupiny a praktiky v české katolické církvi 1997–2005.“ *Prague Prague social science studies*. Sociologická řada – 015.
- Tourangeau, Roger, Lance Rips, Kenneth Rasinski. 2000. *The psychology of survey response*. New York: Cambridge University Press.
- Váně, Jan, Martin Kreidl. 2001. „Přehled výzkumů mapujících religiozitu v ČR po r. 1989.“ *SDA Info* 3 (4-5): 1-5.
- Vinopal, Jiří. 2008. „Situace standardizovaného dotazování z hlediska kognitivních přístupů.“ *Sociologický časopis* 45 (2): 397-420.
- Werner, Karel. 1995. *Náboženství jižní a východní Asie*. Brno: Masarykova univerzita.

Martin Vávra je výzkumným pracovníkem CESES. Zaměřuje se na výzkumy hodnot ve společnosti. V současnosti se podílí na řešení výzkumného grantu „Sdílené hodnoty a normy chování jako zdroj posilování sociální koheze a překonávání negativních dopadů sociální diference v ČR“. Kromě CESES pracuje i v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., kde se zabývá managementem a archivací dat ze sociologických výzkumů a metodologií sociologických výzkumů. V současnosti se zde také podílí na projektu Proměny české religiozity v mezinárodním srovnání, ISPP 2008.

Lze ho kontaktovat na adrese: martin.vavra@soc.cas.cz.

poznámky

- ¹ Práce na tomto příspěvku byla podpořena grantem „Proměny české religiozity v mezinárodním srovnání, ISPP 2008“ GA ČR č. 403/08/0720.
- ² Děkuji Bc. Markétě Kadlecové za konzultace při přípravě tohoto článku.
- ³ Jednotliví autoři hlásící se k sekularizačnímu konceptu kladli důraz na rozdílné soubory jevů (je samozřejmě rozdíl, zda mluvíme o sekularizaci společnosti, institucí či mentalit), při ověřování svých teorií používali různé metody a i jejich závěry se (celkem pochopitelně) v jednotlivostech lišily [Sommerville 1998]. Společný jim ale v podstatě byl důraz kladený na postupné snižování významu náboženství ve veřejné sféře (především díky funkcionální diferenciaci společenských institucí) i ve sféře soukromí a každodennosti.
- ⁴ Pro jejich přehled a popis viz [Nešpor, Václavík 2008].
- ⁵ Informace o výzkumech a datech ze sociologických výzkumů lze získat v Sociologickém datovém archivu, který je součástí SOU AV ČR, v.v.i. Přehled výzkumů týkajících se religiozity provedených mezi lety 1990 a 2000 poskytuje článek [Váně, Kreidl 2001], informace o nejvýznamnějších výzkumech i z poslední doby najdeme v textu Dany Hamplové [in Nešpor, Václavík 2008].
- ⁶ Bylo by samozřejmě možné zkoumat další případy náboženského chování vztahující se k formální a/nebo neformální (neinstitucionalizované) religiozitě. Uvedme zde například účast na náboženské výchově nebo diskusích o náboženství, studium náboženské literatury atd.
- ⁷ Jako příklad lze uvést práce Roberta Putnama o sociálním kapitálu (například [Putnam, 2000]), kde pracuje s účastí na bohoslužbách jako s indikátorem angažovanosti v církvi (která je pro něj jednou z nejdůležitějších dimenzí občanské angažovanosti) nebo knihu „Sociální kapitál a participace v každodenním životě“ editovanou Paulem Dekkerem a Ericem Uslanerem [2001], kde je aktivita v církvích ukázána jako jeden ze zdrojů generalizované důvěry a je opět měřena především s použitím návštěvnosti bohoslužeb.
- ⁸ Jako je kupříkladu už zmíněná teorie sekularizace nebo Luckmanova teorie skrytého náboženství.
- ⁹ Podle této zprávy bylo nejvíce problémů s aplikací dotazníku v Japonsku, tedy zemi s náboženskou strukturou zcela odlišnou od zemí s křesťanskými kořeny, na jejichž náboženské zkušenosti jsou otázky ve výzkumu založeny. Lze tedy očekávat, že čím více takto odlišných zemí se výzkumu účastní (a v roce 2008, kdy byl výzkum ISSP věnován opět náboženství, se výzkumu účastnila navíc také Čína a Jihoafrická republika), tím více problémů s aplikovatelností jednotlivých otázek i celých konceptů lze očekávat.
- ¹⁰ Například pro data ISSP tento vztah ověřila Hamplová [2000].
- ¹¹ Měřeno na jedenáctistupňové škále, kde 0 znamená „zcela nenáboženský“ a 10 znamená „naprosto nábožensky založený“.
- ¹² Škála od 1 „nevěřím v Boha“ po 6 „vím, že Bůh skutečně existuje a nepochybuji o tom“.
- ¹³ Čtyřbodová škála od „rozhodně ano“ po „rozhodně ne“.
- ¹⁴ Čtyřbodová škála od „rozhodně je to pravda“ po „rozhodně to není pravda“.
- ¹⁵ Záleží samozřejmě na dostupnosti a kvalitě takových dat pro jednotlivé země. V ČR není takový výzkum v současné době prováděn, a pokud je mi známo, tak není pro nejbližší období ani plánován. Jak ukazují na příkladu australských „time use“ dat [Bouma, Lennon 2003], při použití tohoto druhu výzkumu můžeme analyzovat poměr času stráveného různými náboženskými aktivitami navzájem i s jinými typy aktivit. Navíc, protože respondenti zaznamenávají své aktivity bezprostředně nebo s malým časovým odstupem, u tohoto typu dat je zmenšen problém se zaokrouhlováním a zapomináním, které jsou významným zdrojem zkreslení ve výzkumech typu survey [Vinopal 2008].
- ¹⁶ Její znění je: „Navštívil jste v posledních sedmi dnech kostel nebo synagogu či nikoli?“
- ¹⁷ Bližší informace o výzkumu ESS lze získat na <http://www.europeansocialsurvey.org>, o výzkumu EVS na <http://www.worldvaluessurvey.org/> a o výzkumu ISSP na stránkách <http://www.issp.org/>.
- ¹⁸ Ve Velké Británii použili: „Apart from such special occasions as weddings, funerals and baptism, how often nowadays do you attend services or meetings connected with your religion?“ V Japonsku pak „How often do you attend religious services or go to pray at temple/shrine other than ‚Hatumode‘, wedding or funeral?“. Japonská změna odráží charakter tamější náboženské scény, která je zcela odlišná od té dominantně křesťanské tak, jak ji nacházíme v ostatních účastnických zemích ISSP.
- ¹⁹ Například ve Velké Británii použili kategorie „přinejmenším jednou za čtrnáct dní“ (místo „dvakrát až třikrát měsíčně“ z referenčního dotazníku), „přinejmenším jednou měsíčně“ (místo „asi jednou za měsíc“) a spojili do jedné kategorie „několikrát za rok“ a „jednou či dvakrát za rok“.

Pokyny pro autory

Autoři a autorky zašlou texty s abstrakty v angličtině do stanoveného termínu (uzávěrky 15. 3., 30. 9.). Zaslání abstraktu či textu nezaručuje otištění příspěvku v časopisu.

Šéfredaktorka první posoudí text, který může odmítnout postoupit do recenzního řízení, pokud nesplňuje formální či obsahové požadavky na odborný text nebo pokud neodpovídá zaměření časopisu. Členové redakční rady mají právo toto rozhodnutí prověřit.

Šéfredaktorka informuje e-mailem autory textů, které odmítla, že jejich texty nebudou zařazeny do recenzního řízení. Ostatní texty jsou postoupeny dvěma recenzentům. Recenzní řízení je anonymní.

Recenzenty vybírá šéfredaktorka; jedná se o odborníky na danou tematiku. Recenzenti hodnotí text na základě žádosti o posudek; článek buď doporučují či nedoporučují k přijetí, případně navrhnou jeho přepracování.

Konečné rozhodnutí o přijetí či zamítnutí příspěvků činí ve všech případech šéfredaktorka po poradě s redakční radou. Rozhodování o přijetí/přepracování/zamítnutí příspěvku se řídí ve většině případů následujícími pravidly:

- Oba posudky jsou kladné - o přijetí rozhoduje redakční rada a šéfredaktorka.
- Oba posudky jsou záporné - o zamítnutí rozhoduje redakční rada a šéfredaktorka.
- Oba posudky doporučují text přepracovat - autor je požádán o přepracování a text je recenzován buď znovu jedním z původních recenzentů nebo třetí osobu.
- Jeden posudek je kladný a druhý doporučuje text přepracovat - autor je požádán o přepracování a text je recenzován recenzentem, který požadoval jeho přepracování.
- Jeden posudek je kladný a druhý záporný - autor je požádán o přepracování a text je recenzován třetí osobu.
- Jeden posudek doporučuje text přepracovat a druhý je záporný - šéfredaktorka autora požádá o přepracování a přepracovaný text posoudí třetí recenzent, nebo šéfredaktorka může navrhnout redakční radě zamítnutí textu.

Recenzní řízení trvá maximálně 3 týdny, a to od data doručení článku redakci. Za překročení této lhůty způsobené recenzenty textu redakce neodpovídá.

Šéfredaktorka autorovi sdělí e-mailem výsledek recenzního řízení a informuje ho, zda redakce text přijímá, požaduje přepracování či zamítá, uvede také důvody. Rozhodnutí o přijetí či zamítnutí příspěvku činí šéfredaktorka po konzultaci s Redakční radou. Pokud autor s rozhodnutím nesouhlasí, může zaslat dopis se svými připomínkami redakci, šéfredaktorka ho poté tlumočí redakční radě. Autor má na přepracování textu podle připomínek recenzentů 14 dnů.

Pokud šéfredaktorka i redakční rada potvrdí přijetí textu k publikaci v Naší společnosti, informují o tom e-mailem autora článku.

Nabídka rukopisů

Redakce přijímá rukopisy v elektronické podobě v editoru Word zaslané na adresu cvvm@soc.cas.cz. V průvodním dopise autoři uvádějí úplnou kontaktní adresu, včetně emailové adresy a telefonu, a stručný profesní životopis.

Formát rukopisu

Rukopis musí obsahovat abstrakt v angličtině (800-1200 znaků včetně mezer), název stati v češtině a angličtině, 3-5 anglických klíčových slov, medailon autora (3-7 řádek) a zpravidla i bibliografii (na každou položku ze seznamu musí být odkázáno rovněž v textu, jinak budou ze seznamu vyřazeny).

Stati by měly mít rozsah cca 10 000-15 000 znaků (včetně mezer). Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

Rozsah recenzí a zpráv: do 10 NS.

Odkazy v textu ve formě:
[Houser 2007: 23].

Odkazy v seznamu literatury pak dle citační normy obvyklé v Sociologickém časopisu/Czech Sociological Review (<http://sreview.soc.cas.cz/upl/pokyny/pokyny.pdf>):

tedy např.:

Monografie:

Keller, Jan. 2005. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Kunštát, Daniel (ed.). 2006. *České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Dohnalová, Marie, Jaroslav Malina, Karel Müller. 2003. *Občanská společnost: Minulost – současnost – budoucnost*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana.

Články v časopisech:

Putnam, Robert D. 1995. „Bowling Alone: America's Declining Social Capital.“ *Journal of Democracy* 6 (1): 65-78.

Články ve sbornících:

Rymsza, Marek, Annette Zimmer. 2004. „Embeddedness of Nonprofit Organizations: Government-Nonprofit Relationships.“ Pp. 169-197 in Annette Zimmer, Eckhard Priller (eds.). *Future of Civil Society. Making Central European Nonprofit Organizations Work*. Opladen: VS Verlag.

Grafy posilejte vložené do editoru Word jako grafy (nikoli jako obrázky). V případě grafů a obrázků je nutné uvést zdroj a v textu na ně odkázat, ne vždy je možné zařadit je na autorem požadované místo.

[statí]

_____ České vězeňství viděné optikou veřejného mínění Michal Veselský	3
_____ Češi a slovenština Tom Dickins	12
_____ Názory a postoje české populace na přeshraniční spolupráci Lukáš Novotný	27
_____ KJak zjišťovat návštěvnost bohoslužeb? Problémy s měřením náboženského fenoménu? Martin Vávra	32

Časopis **Naše společnost** je vědeckým periodikem, které vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., od roku 2003. Od roku 2007 je časopis recenzovaný. Naše společnost je zařazena na Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodiků vydávaných v České republice, který schválila Rada pro výzkum a vývoj na svém 234. zasedání dne 20. června 2008.

Redakční rada Naší společnosti:

Ing. Jan Červenka, (CVVM, SOÚ AV ČR, v.v.i.), Jindřich Krejčí, Ph.D. (Sociologický datový archiv SOÚ AV ČR, v.v.i., a FSV UK), František Kalvas, Ph.D. (FF ZČU), PhDr. Daniel Kunštát, Ph.D., (CVVM, SOÚ AV ČR, v.v.i.), PhDr. Igor Nosál, Ph.D., (FSS MU), RNDr. Bohuš Pospíšil, demograf, bývalý pracovník ÚVVM při ČSAV, Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc., (FF UK), PhDr. Tomáš Trampota, Ph.D., (FSV UK a New York University), PhDr. Jiří Vinopal, Ph.D., (CVVM, SOÚ AV ČR, v.v.i.), Mgr. Milan Zeman (Sociologický ústav SAV, Bratislava)

Šéfredaktorka: Mgr. Markéta Škodová (marketa.skodova@soc.cas.cz)

Redakce: Bc. Jana Šípová

Zaměření Naší společnosti: statí primárně vycházejí z výzkumů veřejného mínění a jeho výsledků, a to s důrazem na širší mezioborové souvislosti a aktuálnost témat. Příspěvky čerpají zejména z dat kontinuálního šetření CVVM. Časopis přijímá i analýzy vycházející z empirických šetření jiných subjektů a teoretické statí, které souvisejí s tématy výzkumu veřejnosti a jejího mínění, a těží z paradigmat nabízených nejen sociologií, ale například též demografií, politologií, ekonomii, mediálními studii, soudobými dějinami etc.

Čtenáři Naší společnosti:

zvláště středoškolská učitelé (časopis je poslán mj. na všechna gymnázia v ČR), ale i studenti a pedagogové vysokých škol a dalších akademických institucí sociálněvědního zaměření.

Naše společnost online: <http://www.cvvm.cas.cz>

Časopis vychází dvakrát ročně v nákladu 700 kusů a je distribuován zdarma.

Korespondenci zasílejte na adresu: CVVM, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, nebo na e-mail cvvm@soc.cas.cz.

Praha, 2009

ISSN 1214-438X.

SOU

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

